

Gražina Miniotaitė Vietoje išvadų

Gražina Miniotaitė (1948–2013) – filosofė, pilietinio pasipriešinimo tyrėja, užsienio bei saugumo politikos analitikė, knygos *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation* (2002) autorė. Ėjo profesorės pareigas Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje bei Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, buvo ilgametė Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja.

Ši rinktinė atspindi platų G. Miniotaitės akademinį tyrimų diapazoną. Dalis čia pateikiamų įžvalgų jau yra tapusios Lietuvos užsienio politikos analizės aksiomomis, dalis – „chrestomatinėmis tiesomis“, nuo kurių atspirama tiek G. Miniotaitės mokinių darbuose, tiek Lietuvoje dėstant politikos mokslų ir tarptautinių santykių teoriją.

Pateikiamuose tekstuose, kurie iki šiol buvo išbarstyti po įvairius žurnalus ir knygas, nagrinėjama Immanuelio Kanto įtaka šiuolaikinei moralės filosofijai bei teisingumo sampratai, aptariami pilietinio nepaklusnumo teorijos apmatai bei šios idėjos raiška Lietuvos gynybos politikoje, pristatomi konstruktyvistiniai Lietuvos ir Baltijos valstybių saugumo ir užsienio politikos bei kariuomenės tyrimai.

Gražina Miniotaitė
Vietoje išvadų

ISBN 978-609-8074-23-9

Generolo Jono Žemaičio
Lietuvos karo akademija

Gražina Miniotaitė
Vietoje išvadų

Straipsnių rinktinė

Sudarė Algirdas Degutis ir Dovilė Jakniūnaitė

Vilnius, 2014

UDK 172

Mi255

Kalbos redaktorė: *Rima Bertašavičiūtė*

Leidinyi aprobuotas 2014 m. gegužės 7 d. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros posėdyje.

Ši straipsnių rinktinė apibendrina tris pagrindines Gražinos Miniotaitės (1948–2013) tyrimų ir domėjimosi sritis – tai politinė ir moralės filosofija, pilietinio nepaklusnumo idėjos analizė, užsienio ir saugumo politikos analizė. Aštuoniuose tekstuose (lietuvių ir anglų k.) aptariama Immanuelio Kanto įtaka šiuolaikinei moralės filosofijai ir teisingumo sampratai, pristatomi pilietinio nepaklusnumo teorijos apmatai ir raiška Lietuvos gynybos politikoje, konstruktyvistiniai Lietuvos ir Baltijos valstybių saugumo ir užsienio politikos bei kariuomenės tyrimai. Straipsniuose pateikiamą atvejų analizę visuomet grindžia teoriniai svarstymai, tad ši knyga reprezentuoja ne vien autorės akademinę veiklą, bet ir politikos mokslų disciplinos (o ypač – tarptautinių santykių teorijos) formavimosi kelią Lietuvoje.

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. Kanto komentarai	
Kanto etinės idėjos šiuolaikinėje moralės filosofijoje [1988]	11
Moralinės tolerancijos samprata Kanto filosofijoje [2006]	29
II. Pilietinis pasipriešinimas	
Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos gynybos ir saugumo sistemoje [2004].....	43
Teisingumas prieš teisėtumą: Pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija [2008]	63
III. Konstruktyvistiniai užsienio politikos tyrimai	
The Security Policy of Lithuania and the „Integration Dilemma“ [2000].....	85
Convergent Geography and Divergent Identities: A Decade of Transformation in the Baltic States [2003].....	121
Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos tendencijos [2011].....	139
IV. Kariuomenės studijos	
The Lithuanian Reform of the Armed Forces after Independence [2012].....	161
Bibliografija	189
Asmenvardžių rodyklė.....	197

Pratarmė

Šia straipsnių rinktine bandoma bent iš dalies padaryti tai, ko nespėjo pati jų autorė – Gražina Miniotaitė. Netikėta mirtis 2013 metų birželio 25-ąją paliko spragas ją pažinojusių ir mylėjusių žmonių gyvenimuose. Visi, turėję galimybę su ja bendrauti, prisimins ją kaip korektišką, draugišką ir konstruktyvią kolegę, kaip reiklią ir įdomią dėstytoją, kaip mielą bičiulę, kurios namai buvo atviri ilgiems ir turiningiems pokalbiams.

Didelę netektį patyrė ir Lietuvos socialinių bei humanitarinių mokslų bendruomenė. Gražina Miniotaitė buvo Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos, o paskutiniaisiais metais – ir Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorė. Ji taip pat buvo ilgametė Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja.

Gražina Miniotaitė gimė 1948 m. Raseiniuose, vėliau gyveno Biržuose. Iš ten išvažiavo į Maskvos universitetą studijuoti filosofijos. Jį baigė 1971 m., sulaukė pasiūlymo studijuoti aspirantūroje. 1977 m. Maskvoje apgynė filosofijos daktaro disertaciją apie naujas tendencijas amerikiečių moralės filosofijoje, daugiausia skirdama dėmesio dabar jau garsaus filosofo Johno Rawlso teisingumo teorijai. Grįžusi į Lietuvą, iki 1990 m. dėstytojavo tuometinėje LTSR mokslų akademijos Filosofijos katedroje, o nuo 1991 m. pradėjo dirbti Filosofijos ir sociologijos institute (dabar – Lietuvos kultūros tyrimų institutas). 1997–2005 m. dėstė Vilniaus pedagoginiame universitete, nuo 2004 m. – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje, nuo 2012 m. – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute. 1998–2001 m. buvo Atviros visuomenės kolegijos tutorė.

Kaip ilgametė Kopenhagos taikos tyrimų instituto bendradarbė (1995–2001), Gražina Miniotaitė bene labiausiai iš Lietuvos užsienio politikos tyrėjų buvo „įsitinklinusi“ Europos tarptautinių santykių mokslininkų bendruomenėje, aktyviai dalyvavo tarptautinėse konferencijose, projektuose ir stažuotėse. Iš paskutiniosios Vašingtone buvo grįžusi tik 2013 gegužę.

Ilgą ir vaisingą akademinę Gražinos Miniotaitės karjerą galima suskirstyti į trejetą tarpusavyje susijusių etapų. Pirmajam galima priskirti jos darbus politinės ir moralės filosofijos srityje, kuriais ji pradėjo savo akademinę karjerą. Nors juose daugiausia analizuojama amerikiečių moralės filosofija, jų idėjinis pagrindas yra Immanuelio Kanto deontologinė etika, naudojama kritiškai vertinant šiuolaikines etikos doktrinas, tarp jų – ir paties Rawlso teisingumo teoriją.

Kitas svarbus Gražinos Miniotaitės veiklos etapas buvo neprievartinio pasipriešinimo idėjos analizė ir praktinė veikla šioje srityje pirmaisiais Nepriklausomybės metais, 1991–1995 m. vadovaujant visuomeninei organizacijai „Neprievartinio veiksmo centras“. Pati buvusi aktyvi Sąjūdžio dalyvė, ji siekė apibendrinti Lietuvos neprievartinio pasipriešinimo patirtį ir paaiškinti jo sėkmę. Tos sėkmės priežastis ji galiausiai susiejo su Kanto idėja apie moralės galią – tą, be kurios net pranašesnė fizinė jėga neturi galios. Ji argumentavo, kad pilietinis nepaklusnumas ir neprievartinis priešinimasis, nesuteikiant tironui dingsties į smurtą atsakyti smurtu ir pasinaudoti jėgos pranašumu, yra galinga politinės kovos priemonė.

Gražinos Miniotaitės susidomėjimas šia idėja sustiprėjo analizuojant ir pasaulinę tokios kovos praktiką, pirmiausia – Mahatmos Gandhi'o veiklą Indijoje. Ji anksti susipažino su žymiausio neprievartos teoretiko amerikiečio Gene'o Sharpo darbais, o vėliau – ir su juo pačiu Alberto Einsteino institute. Šis institutas išleido jos monografiją *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation* (Cambridge, 2002) anglų kalba. Svarbu, kad jau anksčiau ši buvo publikuota mandarinų kalba Taivane.

Gražinos Miniotaitės pastangomis su neprievartinio pasipriešinimo idėja anksti susipažino pirmasis Krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius ir kiti Krašto apsaugos departamento pareigūnai. Kai kurie šios idėjos elementai buvo įtraukti į Valstybės gynybos strategiją. Prie neprievartinio pilietinio pasipriešinimo tyrimų Gražina Miniotaitė grįžo ir paskutiniaisiais metais. Tačiau jos pradėta knyga liko neparašyta.

Galiausiai trečiasis Gražinos Miniotaitės veiklos etapas yra neatsiejamas nuo tarptautinių santykių disciplinos radimosi ir stiprėjimo Lietuvoje. Būtent jos dėka Lietuvoje atsirado ir išpopuliarėjo konstruktyvistiniai tyrimai ir „saugumizavimo“ teorija. Nuosekliai remdamasi kantiškąja nuostata, atmetančia nekvestionuojamą socialinės tikrovės kategorizaciją, savo tyrimais ji skatino mąstyti apie Lietuvos ir trijų Baltijos valstybių tapatybės ir užsienio bei saugumo politikos ryšį, kolektyvinės tapatybės kūrimo iššūkius, saugumo politikos vaidmenį valstybės gyvenime.

Gražinos Miniotaitės supratimu, Baltijos valstybes galima palyginti su savotiška istorijos laboratorija, kur modernybės ir postmodernybės kultūrų sandūroje formuojasi ir yra išmėginami nauji tarptautinės politikos principai. Analizuodama saugumo diskursą ir tautinio tapatumo konstravimo procesus, ji stengėsi laikytis kontekstinio ir istorinio požiūrio į tapatybės formavimąsi. Savo saugumo ir užsienio politikos tyrimais ji parodė, kaip Lietuvos diskursyvinėje erdvėje atsiskleidžia įtampa tarp tautinės valstybės tapatybės konstravimo ir integracinių užsienio politikos praktikų bei kaip Lietuvos tapatybė konstruojama saugumizuojant (desaugumizuojant) tarptautinės aplinkos veikėjus per Rytų ir Vakarų priešpriešą, per nuolatinis bandymus tapti „tikrosios“ Europos dalimi. Šios jos tyrimų išvados jau yra tapusios Lietuvos užsienio politikos analizės aksiomomis.

Užbaigti visų pradėtų darbų ir susisteminti jau padarytų Gražina Miniotaitė nespėjo. Sudarydami rinktinę, siekėme sudėti reikšmingiausias ir įdomiausias tekstus, kurie iki šiol buvo išsibarstę po įvairius žurnalus ir knygas. Atrinkome aštuonis straipsnius, kurie perteikia jos akademinio darbo visumą.

Tekstus suskirstėme į keturias dalis. Pateiktieji pirmojoje („Kanto komentarai“) nagrinėja Kanto įtaką šiuolaikinei moralės filosofijai bei teisingumo sampratai. Antroji dalis („Pilietinis nepaklusnumas“) pristato pilietinio nepaklusnumo teorijos apmatius bei šios idėjos raišką Lietuvos gynybos politikoje. Trečioji („Konstruktyvistiniai užsienio politikos tyrimai“) yra skirta konstruktyvistiniams Lietuvos ir Baltijos valstybių saugumo ir užsienio politikos tyrimams. Čia įtraukėme patį ankstyviausią straipsnį, kuris buvo publikuotas tik kaip darbinis tekstas (*working paper*): jis ne tik atskleidė bei pagrindė konstruktyvistines nuostatas, bet jau tada, 2000-aisiais

metais, suformulavo Lietuvos integracinę dilemą, lydinčią šalį iki pat šių dienų. Kituose šios dalies straipsniuose mėginama suvokti trijų Baltijos valstybių tapatybių ir jų užsienio politikos įtampas bei transformacijas ES integracijos kontekste. Į ketvirtąją dalį („Kariuomenės studijos“) įtraukėme vieną paskutiniųjų Gražinos Miniotaitės straipsnių, skirtų naujausiai jos tyrimų sričiai – kariuomenės studijoms. Šiame straipsnyje įvertinama Lietuvos kariuomenės raida bei pristatomas kariuomenės įvaizdžio tyrimas.

Dėkojame Gediminui Vitkui, sumaniusiam šią rinktinę, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijai, suteikusiai finansavimą, redaktorei Rimai Bertašavičiūtei, kruopščiai sutvarkiusiai visus tekstus, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto darbuotojams Indrei Jovaišytei, Vytautui Peciukoniui, Žymantei Trakelytei, pagelbėjusiems dideliais ir mažais darbais.

Sudarytojai
Vilnius, 2014 m. kovas

I.
Kanto
komentarai

Kanto etinės idėjos šiuolaikinėje moralės filosofijoje

[1988]

Immanuelio Kanto filosofinėje sistemoje etikai skirta viena iš kritikų – *Praktinio proto kritika* (1788), be to, moralės filosofijos problemos nagrinėjamos ir kituose darbuose (*Dorovės metafizikos pagrindai*, 1785; *Religija tik proto ribose*, 1793; *Papročių metafizika*, 1797).

Kanto išskirtos moralės charakteristikos tapo pagrindu formuojantis daugumai vėlesnių etinių sistemų. Etinis intuityvizmas, analitinė etika, fenomenologinė vertybių teorija, egzistencializmo ir neoprotellantizmo etika vienaip ar kitaip remiasi kantiškąja moralės samprata. Naujausiuose Vakarų moralės filosofų ieškojimuose taip pat ryški Kanto idėjų įtaka. Šiuo požiūriu pažymėtina garsioji amerikiečių filosofo Johno Rawlso teisingumo teorija, kurią jis laiko savo dvasia grynai kantiška. Šiame straipsnyje mėginama glaustai rekonstruoti Kanto etikos turinį ir dvasią ir Rawlso teorijos pavyzdžiu panagrinėti Kanto idėjų šiuolaikinės plėtotės galimybes.

Baigdamas *Grynojo proto kritiką* Kantas formuluoja tris pagrindinius proto interesus išreiškiančius klausimus: „Ką aš galiu žinoti?“, „Ką aš privalau daryti?“, „Ko aš galiu tikėtis?“¹. Atsakyti į šiuos klausimus – reiškia parodyti, kaip galimi žmogaus teorinės ir praktinės veiklos būdai – mokslas ir dorovė.

Tradiciškai į antrąjį klausimą atsako moralės filosofija. Klausimas „Ką aš privalau daryti?“ neišvengiamai atveda prie kito klausimo – „Kodėl aš privalau tai daryti?“. Atrodytų, labiausiai priimtinas atsakymas – kad būtum laimingas. Toliau klausti tarsi beprasmiška, – akivaizdu, kad laimė yra tai, ko trokšta kiekvienas žmogus. Neatsitiktinai daugelis filosofų, pradedant Epikūru ir baigiant Davidu Hume'u bei prancūzų švietėjais, stengėsi aprašyti ir pagrįsti laimingo gyvenimo idealą. Tokiu atveju etika – praktinė disciplina, atsakanti į klausimą: „Ką aš privalau daryti, kad būčiau laimingas?“.

¹ Žr. Immanuelis Kantas, *Grynojo proto kritika*, iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parengė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1982, p. 551.

Kantui toks atsakymas į pagrindinį praktinį klausimą nepriimtinas, prieštaraujantis pačiai klausimo esmei. Žodis „privalau“ asocijuojasi su prievarta, o argi laimės siekimas žmogui nebūdingas natūraliai, argi nekeista versti žmogų būti laimingą? Kanto manymu, moralė nurodo, kaip mes privalome tapti *verti* laimės, o ne kaip mes privalome tapti laimingi². Taip performuluotas klausimas nukreipė moralės filosofo tyrinėjimus į „laimės vertumo“ apibrėžimą, arba, kitaip tariant, pirmąkart etikos istorijoje buvo tiesiogiai iškelta dorovinės vertybės specifikos problema.

Atsakymą į klausimą, kame glūdi šis moralinis vertingumas, galįs duoti „įprastinis žmogaus protas“³; todėl moralės tyrimas turįs vadovautis tokiu metodu: analitiniu keliu eiti nuo kasdieniško pažinimo prie aukščiausio principo apibrėžimo ir, tiriant tą principą ir jo šaltinius, sintetiniu keliu vėl eiti atgal iki kasdieniško pažinimo, kuriame jis taikomas⁴.

Pagrindinės įprastinio žmogaus proto sąvokos moralės srityje yra gera valia ir pareiga. Jų tyrimas leidžia nustatyti, kame poelgio moralinė vertė. Pareigos (poelgio, atliekamo iš pareigos) sąvoka išreiškia besąlygišką, t. y. visuotinę ir būtiną, reikalavimą. Tokias savybes poelgiui suteikti gali tik gryna, empiriškai nesąlygota valia. Todėl poelgio moralinė vertė slypi ne empiriniame valios objekte, bet jos maksimose. Maksima, kaip subjektyvus veiksmo pagrindas, įgyja moralinę vertę tik atitinkama besąlygišką reikalavimą, arba dėsni. Koks tai dėsnis? Pagal formą – imperatyvas, nes taikomas žmogui – ne tik protingai, bet ir juslinės prigimties veikiamai būtybei. Jis reikalauja „elgtis tik taip, *kad galėčiau taip pat norėti, kad mano maksima taptų visuotiniu dėsniu*“⁵. Taigi, jei įprastinė pareigos sąvoka priimtina, maksimas reguliuojantis moralės principas turi tokias savybes: jis visuotinis ir būtinasis, išreiškiamas kaip kategorinis imperatyvas; pakankamas pagrindas moraliai vertingam tikslui (maksimai) apibrėžti.

Nustatydamas pareigas, įprastinis žmogaus protas sėkmingai naudoja šiuo dėsniu ir įveikia tą painiavą, kurią sukelia filosofai, mėginami apibrėžti dorovinę vertybę. Tuomet kam reikalingi moralės

² Žr. Иммануил Кант, *Сочинения в шести томах* 4(2), Москва: МЫСЛЬ, 1965, p. 65.

³ Immanuelis Kantas, *Praktinio proto kritika*, iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaikškinimus parašė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1987, p. 178.

⁴ Idem, *Dorovės metafizikos pagrindai*, iš vokiečių kalbos vertė Kristina Rickevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1980, p. 14.

⁵ *Ibid.*, p. 27.

filosofai? Dorovės reikalavimai yra imperatyvai, išreiškiantys proto prievartą žmogaus juslinės prigimties polinkiams. Tačiau polinkiai turi didžiulę galią dorovinės pozicijos pasirinkimui; žmogus linkęs pakeisti proto prievartą pataikavimu polinkiams, supainioti dorovinius motyvus su kitomis paskatomis, o tai gali atvesti į moralinę degradaciją. Tad filosofas turi ne tik atskleisti, bet ir pagrįsti „aukščiausią moralės principą“ ir taip apsaugoti papročius nuo sugedimo⁶.

Pagrįsti moralę Kanto filosofinėje sistemoje – reiškia parodyti, kokios yra apriorinės moralinio dėsnio galiojimo sąlygos. Pirmiausia būtina atsakyti į klausimą, koks yra to dėsnio pagrindas. Tradiciškai tai buvo transcendentinė valia, juslinė žmogaus prigimtis ir pan. Kantas, taikydamas „kopernikiškojo perversmo“ idėją etikai, tokio pagrindo ieško žmogaus sielos ypatybėse – „norėjimo galioje“. Būtent ši galia išreiškia žmogaus praktinį santykį su tikrove. Apibūdinamas norėjimo galią kaip sugebėjimą per savo vaizdinius būti tų vaizdinių objektų priežastimi⁷, Kantas pabrėžia aktyvų, praktinį tos galios pobūdį; norėjimo intencijos slypi pačiame žmoguje, o ne daiktų savybėse. Jei neegzistuoja „duoti“ norėjimo objektai, kas yra jų pagrindas? Tai – jusliškumas arba protas. Su jusliškumu susiję polinkiai. Polinkis yra norėjimo galios priklausomybė nuo pojūčių – iš to jo akivaizdus ryšys su malonumo jausmu. Tačiau malonumas ir polinkiai negali būti dorovės pagrindas, nes tai prieštarautų dorovės sampratai, kurią turįs įprastinis žmogaus protas. Tik tiriant protą kaip norėjimo galios šaltinį, galima pagrįsti moralę. Tokia norėjimo galia, kurios šaltinis yra prote, vadinama valia⁸.

Svarbiausias klausimas, į kurį turi atsakyti moralės filosofas, – kaip grynasis protas gali būti valios pagrindas? Tirdamas valios pagrindus, Kantas išskiria protingos būtybės pačios savaime sferą, kur viešpatauja praktiniai dėsniai, ir žmogaus, kaip ne vien protingos, bet ir juslinės būtybės, sferą, valdomą subjektyvių valios pagrindų – maksimų ir motyvų. Maksimų ir dėsnių išskyrimas remiasi jusliškumo ir proto priešpriešinimu ir atitinkamai požiūriu į dorovę kaip į kovos tarp šių dviejų galių žmoguje areną. Subjektyvus santykis tarp dėsnio ir maksimos išreiškiamas motyvo sąvoka. Motyvo požiūriu maksimos gali iš viso neatitikti dėsnio, atitikti jį atsitiktinai arba atitikti ta prasme, kad dėsnis yra maksimos motyvas. Morališkai vertinga

⁶ *Ibid.*, p. 10.

⁷ Иммануил Кант, *op. cit.*, p. 117.

⁸ *Ibid.*, p. 119.

galima laikyti tik tokią maksimą, kurios subjektyvus motyvas yra pagarba objektyviam dėsniui.

Visi proto principai žmogaus valiai yra imperatyvai, išreiškiami privalomumo forma. Todėl iškyla uždavinys tiksliau apibrėžti kategorinį imperatyvą.

Visi *imperatyvai* įsako arba *hipotetiškai*, arba *kategoriškai*. Pirmieji galimo poelgio praktinį būtinumą nurodo kaip priemonę pasiekti kažką kita, ko norima (arba kas bent galėtų būti norima). Kategorinis imperatyvas būtų tas, kuris kokį nors poelgį nurodytų kaip objektyviai būtiną patį savaime, neatsižvelgiant į jokią kitą tikslą.⁹

Hipotetiniai imperatyvai tik sako, kad poelgis yra geras kokiam nors galimam ar tikram tikslui. Žmogaus tikslų įvairovė rodo, kad ir imperatyvų gali būti be galo daug. Imperatyvus, nurodančius, kaip galima pasiekti tikslą, Kantas vadina meistriškumo imperatyvais. Jų pagrindas yra siekiamas tikslas, todėl tokie imperatyvai negali įsakyti besąlygiškai (dėl tikslų skirtingumo). Tačiau žmonės turi ir vieną bendrą tikslą, priklausantį žmogaus esmei; tai – laimės siekimas. „Hipotetinis imperatyvas, kuris praktinį poelgio būtinumą vaizduoja kaip priemonę laimei pasiekti, yra asertorinis. Jį reikia aiškinti kaip būtiną ne kuriam nors nežinomam, vien galimam, o tokiam tikslui, kurį kiekvienam žmogui be abejonių galima numatyti aprioriškai, nes jis priklauso žmogaus esmei.“¹⁰ Tačiau ir šis imperatyvas, nurodantis, kaip reikia siekti asmeninės laimės, „vis dar *hipotetinis*: poelgį atlikti jis įsako ne besąlygiškai, o tik kaip priemonę kitam tikslui pasiekti“¹¹. Priklausomai nuo prievartos valiai *nevienodumo*, visi imperatyvai yra arba meistriškumo *taisyklės* (techniškieji), arba išmintingumo *patarimai* (pragmatiniai, priklausantys gerovei), arba dorovės įsakymai (moraliniai)¹².

Pirmieji ir antrieji imperatyvai negali būti praktiniai dėsniai, nes juose formuluojamas tikslas susijęs su jusline žmogaus prigimtimi. Tai – empiriniai principai. Tokiuose principuose pasirinkimas remiasi įsivaizduojamu objektu ir tuo jausmu, kurį sukelia jo pasiekimas (malonumo ar nemalonumo jausmu). Apie jokią įsivaizduojamą objektą negalima *a priori* žinoti, ar jis sukels malonumą, ar ne. Vadinasi, pasirinkimo pagrindas čia yra subjektyvus, empirinis, – kiekvieno individo skirtingai patiriamas malonumo jausmas. Todėl

⁹ Immanuelis Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 42.

¹⁰ *Ibid.*, p. 44.

¹¹ *Ibid.*, p. 45.

¹² Žr. *ibid.*, p. 45–46.

principas, kuris remiasi tik subjektyvia sąlyga – gebėjimu jausti malonumą ar jo nejausti, – gali būti maksima, tačiau ne praktiniu dėsniu¹³. Visi hipotetiniai principai išreiškia valios *heteronomiją* – „valia ne pati nustato sau dėsni, o jai duoda jį objektas per savo santykį su valia“¹⁴.

Parodęs, kad hipotetiniai imperatyvai negali būti moralės dėsniai, Kantas daro išvadą, kad tik kategorinis imperatyvas yra praktinio *dėsnio* išraiška. Tolesnė analizė reikalauja atsakyti į klausimą, kas yra jo besąlygiško galiojimo pagrindas. Atsakymo į šį klausimą Kantas pirmiausia ieško kategorinio imperatyvo sąvokos analizėje. Kategorinis imperatyvas išreiškia absoliutų, besąlygišką įsakymą, kuris savo *forma* – visuotinis ir būtinas. Todėl pirmoji kategorinio imperatyvo formuluotė reikalauja: „*elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum norėti, kad ji taptų visuotiniu dėsniu*“¹⁵. Šioje formuluotėje apeliuojama į žmogų kaip į tikslingai veikiančią būtybę, kuriai maksima (tikslas) yra subjektyvus elgesio pagrindas. Atsižvelgiant į tai, kad *kiekvienas* žmogus siekia savo *individualių* tikslų, antrojoje kategorinio imperatyvo formuluotėje, kuri liečia jo turinį, reikalaujama: „*elkis taip, kad [...] niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą*“¹⁶. Šioje formuluotėje pabrėžiama, kad žmogus yra absoliuti vertybė, „tikslas savaime“. Trečioji kategorinio imperatyvo formuluotė, apimdama pirmąją ir antrąją, išreiškia „*kiekvienos protingos būtybės valios, kaip visuotinius dėsnius nustatančios valios*“¹⁷ idėją, kuri atveda į protingų būtybių ryšį per bendrus dėsnius – tikslų viešpatijos (proto sukurto moralės pasaulio) sąvoką: „*elkis pagal maksimas nario, kuris nustato visuotinius dėsnius galimai tikslų viešpatijai*“¹⁸.

Kantas savo nuopelnu, apibrėžiant aukščiausių moralės principą, laiko tai, kad jam pavyko parodyti, jog žmogus per pareigą „paklūsta *tik savo paties* nustatytiems ir vis dėlto *visuotiniams dėsniams*“¹⁹, t. y. moralės dėsni išreiškia ne ką kita, o noro apskritai formą, t. y. *valios autonomiją*, jos ypatybę pačiai sau būti dėsniu²⁰.

¹³ Idem, *Praktinio proto kritika*, p. 33.

¹⁴ Idem, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 78.

¹⁵ *Ibid.*, p. 51–52.

¹⁶ *Ibid.*, p. 62.

¹⁷ *Ibid.*, p. 65.

¹⁸ *Ibid.*, p. 75.

¹⁹ *Ibid.*, p. 67.

²⁰ *Ibid.*, p. 77, 83.

Kategorinio imperatyvo sąvokos analizė leidžia išskirti tokias jo savybes: imperatyvumo šaltinis turi būti pačiame subjekte, o ne norėjimo objektuose; jo *turinys* – kažkas absoliučiai vertinga – tikslas savaime, t. y. žmogus, kaip tikslų subjektas; jo *forma* – tinkamumas visoms maksimoms. Šios kategorinio imperatyvo savybės išskirtos *analitiškai* nagrinėjant besąlygiškos pareigos sąvoką, tačiau analitiškai gauta išvada Kanto transcendentalinėje filosofijoje yra tik aiškinamoji, ji dar neįrodo savo objekto tikrumo. Kategorinio imperatyvo pagrindimas turėtų būti įrodymas, kad be jo nebūtų galima tai, kas yra neabejotinai tikra, – mūsų laisvė.

Kategorinis imperatyvas yra apriorinis teiginys, aprėpiantis protingos būtybės valios ir visuotinius dėsnius kuriančios valios sąvokas. Tai sintetinis teiginys, nes valios (susijusios su jusliškumo primestais motyvais) sąvokoje neglūdi reikalavimas rinktis besąlygiškai. Kaip galima tokia sintezė? Svarbiausia protingos būtybės valios savybė – jos autonomija yra laisvė. *Grynojo proto kritikoje* Kantas parodė, kad egzistuoja transcendentalinė laisvės idėja – „spontaniškumo, galinčio pradėti veikti savaime“²¹ idėja. Praktine prasme laisvė apibrėžiama taip: negatyviai – kaip proto nepriklausomybė „nuo visų jutimais suvokiamo pasaulio sąlygojančių priežasčių“; pozityviai – kaip proto priežastingumas sąlygojant valią²². Dorovinė laisvė yra sugebėjimas rinktis tik tai, ką protas pripažįsta geru, – „laisva valia ir dorovės dėsniams paklūstanti valia yra tas pat“²³. Laisvės idėja daro žmogų protu suvokiamo pasaulio nariu, kartu suteikdama transcendentalinei laisvės idėjai objektyvų realumą. Taigi valios ir reikalavimo besąlygiškai rinktis sintezė galima todėl, kad žmogus priklauso dviem pasauliams – jusliškai suvokiamam ir protu suvokiamam; žmogus, kaip protu suvokiamo pasaulio narys, susieja empirinę valią su visuotiniu dėsniu.

Kategoriškas privalomumas sudaro apriorinį sintetinį teiginį dėl to, kad prie mano valios, kurią veikia jutiminiai troškimai, prisideda dar idėja tos pačios valios, bet priklausančios intelekto pasauliui, grynos ir pačios sau praktinės valios [...] kuri, atitinkdama protą, sudaro svarbiausią sąlygą pirmajai; maždaug taip, kaip prie jutimų pasaulio suvokimų prisideda intelekto sąvokos, kurios pačios nieko nereiškia, išskyrus dėsningą formą, ir tuo padaro galimus apriorinius sintetinius teiginius, kuriais remiasi visas gamtos pažinimas.²⁴

²¹ Idem, *Grynojo proto kritika*, p. 387.

²² Žr. *ibid.*, p. 550.

²³ Idem, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 85.

²⁴ *Ibid.*, p. 94–95.

Taigi kategorinis imperatyvas yra apriorinis sintetinis teiginys. Tokio pobūdžio teiginių įrodymui būtina susieti teiginį su koku nors stebiniu. Tačiau Kantas ypač pabrėžia, kad negali būti jokių protu suvokiamo pasaulio stebinių, jo „objektyvus realumas negali būti įrodytas jokia dedukcija, jokiomis teorinio, spekuliatyviojo arba patyrimo remiamo proto pastangomis“²⁵. Kadangi kategorinis imperatyvas neįrodomas teorinio proto (mokslo ar metafizikos) priemonėmis, Kantas daro išvadą, jog jis yra tiesiog *proto faktas*, kurio tikrumą patvirtina tai, kad jis pats yra prielaida, be kurios nebūtų galima tokia valios savybė kaip laisvė. Šia prasme, parodydama antjuslinio, protu suvokiamo pasaulio galimybę, kategorinio imperatyvo analizė praplečia pažinimo ribas. Laisvės tikrumą įrodo pavyzdys tokių būtybių, kurios pažįsta moralės dėsni kaip joms privalomą²⁶. Žmogus, kad ir priklausydamas jutimais suvokiamam pasauliui, kur viskas griežtai determinuota, vertina savo ir kitų elgesį, tarsi jis būtų laisvas ir atsakingas. Antai, kaip mes žvelgiame į žmogų, kuris savo melu sukėlė sunkius padarinius? Galima paaiškinti tą jo poelgį aplinkybėmis, temperamentu ir pan. „Ir nors manoma, kad poelgis buvo sąlygotas šių priežasčių, vis dėlto kaltininkas smerkiamas“, „protas laikomas priežastimi, kuri galėjo ir turėjo žmogaus elgesį sąlygoti kitaip nepriklausomai nuo visų išvardytų empirinių sąlygų“; „dabar, tuo momentu, kai jis meluoja, kaltė visiškai krinta jam; taigi, nepaisant visų empirinių sąlygų, protas buvo visiškai laisvas“²⁷.

Kantiškasis daiktų pačių savaime (noumenų) ir reiškinių (fenomenų) skyrimas ypatingą reikšmę įgyja grindžiant moralę. Žmogus, kaip protinga būtybė, yra daiktas pats savaime, o daiktui pačiam savaime netaikomos erdvės ir laiko charakteristikos (tai tik apriorinės juslinio suvokimo formos). Moralėje tai liudija sąžinės fenomenas. Nors neįmanoma padaryti įvykusio neįvykusiu, tačiau žmogus savo mintyse vėl ir vėl grįžta prie jo kaip laisvos būtybės orumą žeminančio poelgio; moralės pasaulis yra daiktų savaime pasaulis, kuriame nėra praeities ir ateities, o yra tik amžinas dabar. Protas – „besąlygiška kiekvieno valingo poelgio sąlyga“²⁸, „jame nėra ankstesnio būvio, kuris apibrėžtų paskesnę būvį“; „jis apibrėžia būvį, bet nėra būvio apibrėžiamas“²⁹.

²⁵ Idem, *Praktinio proto kritika*, p. 64.

²⁶ Žr. *ibid.*, p. 66–65, 74.

²⁷ Idem, *Grynojo proto kritika*, p. 400–401.

²⁸ *Ibid.*, p. 400.

²⁹ *Ibid.*, p. 401.

Protu suvokiamas moralės pasaulis, kaip daiktų pačių savaimė pasaulis, neprieinamas teoriniam pažinimui; moralės dėsnių analizė leidžia pasakyti tik tiek, kad jį nustato grynasis protas, kad tik juo remdamasis žmogus kaip protinga būtybė jaučiasi savimi, t. y. laisva būtybe; tačiau „visiškai neįmanoma išaiškinti, kaip ir kodėl mus *domina maksimos kaip dėsnių visuotinumai*, taigi dorovė³⁰ – tai „galutinė viso moralės tyrimo riba“³¹. Kitaip tariant, Kantas teigia, kad etika pajėgi pateikti formulę, pagal kurią kiekvienas savarankiškai gali atsakyti į klausimą „Ką aš privalau daryti?“, tačiau iš esmės neįmanoma atsakyti į klausimą „Kodėl aš tai privalau daryti?“ – tokie mėginimai neišvengiamai pažeistų valios autonomiją.

Kanto etika yra jo filosofinės sistemos dalis ir tik kaip tokia gali būti suprasta. „Aukščiausio moralės principo ieškojimas ir nustatymas“ yra kelias nuo dorovės egzistavimo fakto prie jos galimybės sąlygų. Šis tyrimo būdas remiasi tokiais prielaidomis: egzistuoja apriorinis pažinimas, jo požymiai – visuotinumai ir būtinumas, šaltinis – grynasis protas. Svarbiausias klausimas, į kurį turi atsakyti kritinė filosofija, – kaip galima apriorinių principų ir patyrimo sintezė, t. y. „kaip galimi aprioriniai sintetiniai sprendiniai?“³². Atsakyti į šį klausimą teorinėje filosofijoje – reiškia parodyti, kaip yra galimas mokslas.

Praktinė filosofija, kurios tyrimo objektas yra ne teorinis pažinimas, o norėjimo galia (tiksliau, valia – grynojo proto ir norėjimo galios santykis), turi parodyti, kaip galima moralė. Moralė – tai privalomybės sfera; absoliutaus privalėjimo šaltiniu gali būti tik grynasis protas. Grynajame prote, atmetus tą turinį, kurį teikia patyrimas, lieka tik bendra dėsningumo forma – visuotinumai ir būtinumas, todėl moralės principas yra *formalus*, „noro apskritai forma“, kuri yra ne kas kita, o valios autonomija, išreiškiamą kaip absoliutus privalėjimas – kategorinis imperatyvas. Kategorinis imperatyvas yra apriorinis sintetinis teiginys; tai jusliškumo veikiamos valios ir visuotinius dėsnius kuriančios valios sintezė. Kaip galima tokia sintezė ir kaip galimas kategorinis imperatyvas kaip apriorinis sintetinis teiginys? Mokslinis pažinimas negali iš esmės atsakyti į šį klausimą, moralės dėsnis teoriškai neįrodomas. Jis turi būti pripažintas *proto faktas*, o jo įrodymą atstoja tai, kad jis pats yra būtina sąlyga parodyti laisvo priežastingumo praktiniam realumui.

³⁰ Idem, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 103.

³¹ *Ibid.*, p. 105.

³² Idem, *Grynojo proto kritika*, p. 66.

Reikšmingiausia Kanto etikoje yra moralės autonomijos pagrindimas, kuris remiasi teorinio ir praktinio proto priešstata. Atsakymas į klausimą „Ką aš privalau daryti?“ nepriklauso nuo atsakymo į klausimą „Ką aš galiu žinoti?“, tai, kas privalo būti, neišvedama iš to, kas yra.

Taisyklės ir nurodymai, kaip elgtis, kad būtum laimės dalininku ir tuo pačiu metu nepasirodytum jos nevertas, yra tik tavo *prote*; tai reiškia: tau nebūtina semtis tokių elgesio taisyklių iš patyrimo ar kitų žmonių pamokymų; tavo paties protas moko ir įsako tau būtent tai, ką tu privalai daryti.³³

Tam tikra prasme galima sakyti, kad Kantas atrado moralę. Ikkantinėje etikoje moralinis reguliavimas nebuvo išskirtas iš kitų žmonių santykių reguliavimo formų, jis buvo tapatinamas tai su teisiniu, tai su paprotiniu. Be to, Kantas parodė, kad moralinė žmogaus pozicija negali būti mokslinio pažinimo rezultatas, o tai reikalavo naujai pažvelgti į moralę ir etikos objektą. Moralės autonomijos tezė ir yra „kopernikiškojo perversmo“ etikoje pagrindas; ja remiasi tradicinės etikos, išreiškiančios valios heteronomiją, kritika, taigi ir antinormatyvizmas. Kantas itin pabrėžia, kad tik moralinis dėsniis daro galimą gėrio sampratą, kad „gėrio ir blogio sąvokos turi būti apibrėžtos ne pirma moralės dėsniio (kurio pagrindą, atrodytų, jos netgi turėtų sudaryti), bet tik (kaip čia ir esti) po jo ir juo“³⁴. Etika, kaip moralės teorija, formuluojanti normatyvinius dorovės principus, pažeidžia asmenybės autonomiją, jeigu tie principai remiasi kokiu nors empiriniu tikslu (laimės, žmonijos gerovės ir pan.). Siekiant šio tikslo, žmogus gali būti panaudotas tik kaip priemonė jam svetimų vertybių vardan. Vadinasi, etikos paskirtis ne nurodyti, kas yra gėris, o duoti *formulę*, kuria remiantis visi žmonės galėtų jį vienareikšmiškai apibrėžti. Dorumas – tai moralinė mąstysena *kovoje*, išreiškiamą per pareigą ir prievolę, o ne natūralus atsidavimas savo polinkiams³⁵. Natūraliai dorovės negali būti, ji egzistuoja tik kaip kiekvieno žmogaus pastanga įveikti savo juslinę prigimtį, ir šia prasme kiekvienas žmogus atsakingas prieš žmoniją. Vienintelis reikalavimas, kurį Kantas adresuoja žmogui, – „Turėk drąsos naudotis savuoju protu“³⁶ – turbūt tiksliausiai išreiškia ne tik etikos, bet ir visos jo filosofinės sistemos dvasią.

Valios autonomijos idėja yra ne tik moralės filosofijos pagrindas, ja re-

³³ Иммануил Кант, *op. cit.*, p. 426.

³⁴ Immanuelis Kantas, *Praktinio proto kritika*, p. 81.

³⁵ Žr. *ibid.*, p. 103.

³⁶ Žr. Иммануил Кант, *Сочинения в шести томах* 6, Москва: Мысль, 1966, p. 27.

miasi ir Kanto teisės filosofija. Teisės filosofija aiškinasi, kokios yra *moralinio* valdžios pripažinimo sąlygos. Idealas, į kurį orientuojasi Kantas, yra teisinė būseną; ji apibrėžiama kaip santykis tarp *laisvų* žmonių, paklūstančių įstatymams todėl, kad tie įstatymai pripažįstami kaip grynojo proto reikalavimai. Svarbiausia valdžios pareiga tokioje būsenoje yra teisingumas, o ne pragmatiniai tikslai (pvz., visuotinė gerovė), nes pragmatinis tikslas palieka jo voliuntaristinio interpretavimo galimybę. Teisingumas yra kategorinis imperatyvas (absoliuti pareiga), kuriuo turi remtis vyriausybė įstatymleidystėje. Jis yra išreiškiamas visuomeninės sutarties idėja, vienijančia kiekvieno ir visų valią. Visuomeninė sutartis – tai *tik* proto *idėja*, kuri vis dėlto neabejotinai reali (praktiškai) ta prasme, kad ji įpareigoja kiekvieną įstatymų leidėją priimti tik tokius įstatymus, kurie remtųsi vieninga liaudies valia³⁷. Valdžia laikoma moralės požiūriu teisėta, jei ji savo veikloje orientuojasi į visuomeninės sutarties idėją, įstatymleidystėje paklūsdama reikalavimui derinti kiekvieno laisvę su visų laisve. Taigi Kanto teisės filosofijoje teisingumo kriterijaus šaltinis yra grynas praktinis protas – valios autonomija. Toks teisingumo kriterijus leidžia Kantui teigti, kad jokie, net aukščiausi, tikslai moraliniu požiūriu nepateisina žmogaus laisvės apribojimo.

Kantiškoji moralės analizė sąlygojo tai, kad buvusi vieninga moralės filosofija suskilo į dvi savarankiškas tendencijas – formalistinę ir normatyvinę. Kantas parodė, kad, priėmus moralės autonomijos idėją, etika turi pasukti iš esmės nauju – moralės formos, o ne jos turinio tyrimo – keliu. XX a. šio kelio galimybes atskleidė analitinė etika, kuri dar 6-ą dešimtmetį vyravo anglų-amerikiečių moralės filosofijoje.

Etikos objektą traktuodama kaip loginę ir semantinę moralės kalbos analizę, analitinė etika pabrėžtinai atsiribojo nuo normatyvinės etikos problemų. Kanto etikoje tokio atsiribojimo dar nėra: būdama iš esmės antinormatyvinė, ji išlieka normatyvinė ta prasme, kad joje formalus kategorinis imperatyvas yra *moralumo kriterijus*, kuris pajėgus *vienareikšmiškai* apibrėžti žmogaus kaip *protingos* būtybės valią. Kategoriniame imperatyve išreikštą individualios ir visuotinės valios sintezę analitinė etika laiko formaliu moralinio sprendinio požymiu (vadinamasis „universalizuotumas“), kuris pakankamas, kad būtų galima savo universalizuojamą poziciją laikyti moralia, tačiau nepakankamas, kad tai pozicijai suteiktų vienareikšmiškumą; *bet*

³⁷ Idem, *Сочинения в шести томах* 4(2), p. 87.

kokia universalizuojama pozicija yra morali. Formalistinės etikos raida galiausiai veda į etinį reliatyvizmą.

Normatyvinės etikos liniją pokantinėje etikoje tęsia pirmiausia utilitarizmas, nors ir kitos Kanto kritikuotos heteronominės etikos atmainos turi savo sekėjų. Kanto pateikta išsami ir įtikinama eudemonistinės ir hedonistinės etikos kritika nesutrukdė utilitarizmo atsiradimo ir triumfo XIX a. Anglijoje. Ir nors po to buvo prirašyta daugybė puslapių įrodinėjant, kad utilitarizmas yra ne tik teoriškai prieštaringa, bet ir amorali pozicija (ir vienu, ir kitu atveju varijuojami Kanto argumentai), pateisinanti bet kokias priemones siekiant „kuo daugiau laimės kuo didesniai žmonių skaičiui“ (Jeremy Benthamas), tačiau, pradedant 6-tu dešimtmečiu, anglų-amerikiečių etikoje akivaizdus utilitarizmo etikos renesansas, pasireiškiantis publikacijų srautu iš utilitarizmo istorijos ir teorijos. Iš dalies jis paaiškinamas formalistinės metaetikos krize.

Formalistinė etika, priimdama teorinio ir praktinio proto priešstatą (tiksliau, pastarosios pozityvistinį variantą, apibrėžiamą kaip faktų ir vertybių antitezė), virsta specialia disciplina, visiškai atitrūkusia nuo visuomenės ir žmogų jaudinančių moralinių problemų; moralės autonomijos idėja neapsaugojo etikos nuo dorovinio reliatyvizmo. Tokiu atveju, rodos, belieka tik grįžti prie heteronominės etikos, o tai ir rodo dėmesys utilitarizmui. Tačiau utilitarizmo etika nėra priimtinesnė, nes malonumo principas taip pat leidžia pateisinti bet kokią poziciją. Ir formalistinė, ir natūralistinė etika, nors ir skirtingais keliais, atveda moralės filosofiją į reliatyvizmą. Tokioje teorinėje situacijoje amerikiečių filosofas Rawlsas kuria šiuo metu plačiai žinomą teisingumo teoriją, kurioje mėgina suderinti moralės autonomijos idėją ir normatyvinės etikos galimybę, laikydamas tai Kanto praktinės filosofijos idėjų plėtote.

* * *

Harvardo universiteto profesorius Johnas Rawlsas tapo plačiai žinomas pasirodžius jo knygai *Teisingumo teorija*³⁸. Savo aktualumu knyga atkreipė ne tik filosofų, bet ir plačiosios visuomenės dėmesį. Jos autorius siūlė naujai pažvelgti į politinės filosofijos tikslus ir vietą, primindamas, kad ji yra bendrosios visuomenės kultūros dalis; jos svarbiausias tikslas – įveikti

³⁸ John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press, 1971.

tą aklavietę, kurioje atsidūrė demokratizmą grindžianti mintis dėl savo nesugebėjimo vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, kokios turi būti socialinės institucijos, kad jos atitiktų piliečių, kaip moralinių asmenų, laisvę ir lygybę³⁹. Taip formuluojamas tikslas rodo, kad socialinį teisingumą Rawlsas supranta kaip *moralinį* socialinių institucijų teisėtumą, o tai reiškia, kad politinė filosofija traktuojama neatsietai nuo moralės filosofijos. Tokia pozicija Rawlso recenzentų palankiai vertinama kaip „grįžimas prie didžiosios neskeptinės tradicijos“, išreiškiamos XVIII a. socialinės filosofijos. Rawlsas pats pabrėžia teisingumo teorijos ryšį su XVIII a. filosofija, nurodydamas, kad jo koncepcijoje siekiama sukurti savo prigimtimi kantišką ir – atitinkamai – alternatyvią utilitarizmui teoriją, atskleidžiančią tas konstruktyvias galimybes, kurios slypi visuomeninės sutarties idėjuje, įkūnytoje Johno Locke'o, Jeano Jacques'o Rousseau ir Kanto koncepcijose⁴⁰.

Rawlso požiūriu, šiuolaikinėje etikoje yra išgalėjęs vienpusiškas Kanto supratimas. Teisingai nurodoma, kad jis išskyrė kai kuriuos formalius moralumo požymius, tačiau visiškai neužsimenama, kad Kantas yra naujo metodo etikoje, kurią Rawlsas vadina konstruktyvistiniu, kūrėjas. Šis metodas remiasi idėja, kad moraliniai principai – tai ne kažkur esančios „duotybės“, kurias filosofas turi atrasti, o proto konstrukcijos. Epistemologinė problema – apibrėžti ir pagrįsti moralinius principus – virsta praktine – iš visiems bendrų sveiko proto sąvokų ir principų sukurti visiems priimtinus moralinius principus⁴¹. Tai sudėtinga problema, nes sveikame prote atsitiktiniai principai yra susipynę su esminiais.

Rawlsas mano, kad konstruktyvistinio metodo taikymas ypač vaisingas nustatant ir pagrindžiant teisingumo principus. Teisingumo principais vertinama pagrindinių demokratinės visuomenės socialinių institucijų veikla sprendžiant paskirstymo problemas ekonominio, politinio ir teisinio visuomenės gyvenimo srityse. Rawlsas teigia, kad teisingumo principai išreiškia ryšį tarp žmogaus kaip moralios būtybės sampratos ir idealios visuomenės sampratos. Kanto teisės filosofijoje tai – ryšys tarp valios autonomijos ir teisinės būsenos, kurią simbolizuoja visuomeninės sutarties idėja;

³⁹ Idem, „Kantian Constructivism in Moral Theory: the Dewey Lectures 1980“, *The Journal of Philosophy* 77(9), 1980, p. 517.

⁴⁰ Idem, *A Theory of Justice*, p. viii.

⁴¹ Idem, „Kantian Constructivism in Moral Theory: the Dewey Lectures 1980“, p. 518.

teisinga įstatymleidystė turi būti orientuota į šią hipotetinę sutartį, kurioje sutampa kiekvieno ir visų valia. Rawlso požiūriu, šios teorinės konstrukcijos galimybės lig šiol nėra pakankamai atskleistos, nors tik visuomeninės sutarties idėja leidžia pagrįsti teisingumo principus, labiausiai atitinkančius mūsų giluminį savęs supratimą. Kaip galimas toks pagrindimas, kaip pasiekti tą giluminį teisingumo supratimą? Rawlsas siūlo į visuomeninės sutarties idėją pažvelgti kaip į teisingumo principų rinkimosi procedūrą, tikintis, kad būtent procedūros aprašyme slypi jų pagrindimo galimybė.

Šiai procedūrai aprašyti Rawlsas konstruoja tris sąvokas-modelius: gerai sutvarkytos (*well-ordered*) visuomenės, moralios asmenybės ir pirminės pozicijos. Visi šie modeliai atsiriboja nuo konkrečių jais išreiškiamų objektų charakteristikų. Svarbiausias gerai sutvarkytos visuomenės požymis yra vieša teisingumo koncepcija; tokioje visuomenėje pagrindinės socialinės institucijos savo veikloje remiasi visų pripažintais bendrais teisingumo principais. Gerai sutvarkytos visuomenės nariai socialiniuose ir politiniuose santykiuose suvokia save ir kitus kaip lygias, laisvas, moralias asmenybes. Kaip *moralioms* asmenybėms, jiems būdingos dvi galios – teisingumo jausmas ir gėrio siekimas. Teisingumo jausmas – tai sugebėjimas savo veikloje remtis teisingumo principais, antroji galia išreiškia galimybę susikurti gėrio sampratą ir siekti ją realizuoti. Šių galių realizavimas yra du aukščiausi moralios asmenybės interesai, jos veiklos motyvas⁴². Moralių asmenų *lygybė* reiškia vienodą teisę rinktis teisingumo principus, *laisvė* – teisę viešai vertinti socialinių institucijų veiklą pagal tai, kaip jos garantuoja aukščiausių interesų realizavimą. Gerai sutvarkytos visuomenės ir moralios asmenybės sąvokos-modeliai turi charakterizuoti tokią visuomenę, kurios nariai susiję per *viešą* poziciją.

Didžiausias teorinis krūvis tenka trečiajam – pirminės pozicijos – modeliui. Šis modelis turi nustatyti ryšį tarp moralios asmenybės modelio ir teisingumo principų, kurie charakterizuoja piliečių santykius gerai sutvarkytoje visuomenėje. Pirminė pozicija modeliuojama kaip hipotetinė pasirinkimo situacija, kurioje gerai sutvarkytos visuomenės piliečiai (moralios asmenybės) turėtų priimti teisingumo principus. Teisingumo principai išreikštų visiems priimtina visuomeninio gyvenimo reguliavimo kriterijų. Tačiau kaip galimas toks vieningas kriterijus? Akivaizdu, kad žmogus, kaip racionali būtybė, siekdamas realizuoti savo tikslus, neišvengiamai susiduria su ana-

⁴² *Ibid.*, p. 525.

logiškais kitų siekimais. Kantas, spręsdamas šią problemą, išskiria grynojo praktinio proto ir empiriškai sąlygoto proto pozicijas. Moralus pasirinkimas siejamas su grynojo proto pozicija, pateisinančia tik tokius tikslus, kuriuose paisoma kiekvieno žmogaus valios autonomijos. Rawlsas, priimdamas Kanto idėją, kad teisingumo principų šaltinis yra grynasis protas, pirminės pozicijos apibrėžime svarbiausiu tikslu laiko *procedūriškai* pasiekti tą grynojo proto požiūrį, izoliuojant jį nuo empiriškai sąlygoto proto įtakos. Tam tikslui rinkėjas pirminėje pozicijoje yra tarsi uždengiamas „nežinojimo uždanga“ (*veil of ignorance*). Taria, kad jis nežino savo vietos visuomenėje, kurios teisingumo principai yra renkami, savo individualių savybių, galinčių suteikti pranašumų kitų atžvilgiu (įgimtų gabumų, psichologinių ypatybių, patrauklumo, lyties, rasinės priklausomybės ir pan.), savo gėrio (tikslų) sampratos. Pirminės pozicijos dalyviams paliekama tik bendra neasmeniška informacija apie visuomenę – ekonominės teorijos, socialinės organizacijos valdymo pagrindai, psichologinės žinios. Tuo garantuojama, kad teisingumo principai, išreikšdami grynojo proto teisingumo supratimą, taip pat neprieštaraus turimoms žinioms apie žmogaus prigimtį ir socialinius procesus.

Taip apibrėžtoje pirminėje pozicijoje jokie natūralūs ir socialiniai atsitiktinumai („nemoraliniai faktoriai“) negali turėti įtakos pasirenkant principus; pasirinkimo sąlygos užtikrina jo nešališkumą, t. y. teisingumas apibrėžiamas *procedūra*. Principai yra rinkėjų racionalaus sprendimo rezultatas. Racionalumą Rawlsas apibūdina kaip efektyvų tikslo siekimą⁴³: racionalus rinkėjas renkasi tą alternatyvą, kuri labiausiai atitinka jo gėrio sampratą ir kurios realizavimo galimybės didžiausios⁴⁴. Tačiau „nežinojimo uždanga“ paslepia nuo rinkėjų jų individualius tikslus, gėrio sampratą. Todėl pirminėje pozicijoje iškyla pasirinkimo motyvo problema, kurią spręsdamas Rawlsas racionalaus rinkėjo charakteristiką papildė dar vienu aukščiausiu interesu – pirminių gėrybių siekimu. Pirminės gėrybes Rawlsas vadina „nepilna gėrio koncepcija“. Jas sudaro teisės ir laisvės, palankios aplinkybės ir sugebėjimai jomis pasinaudoti, pajamos ir gerovė⁴⁵. Apibūdinant rinkėją įvedamos ir kai kurios psichologinės charakteristikos: jis ven-

⁴³ Idem, *A Theory of Justice*, p. 146.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 143.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 92.

gia rizikingų sprendimų⁴⁶, jam svetimas pavydo jausmas⁴⁷.

Pirminės pozicijos modelio tikslas – procedūriškai apibrėžti tas hipotetines sąlygas, kurioms esant kiekvienas žmogus, siekdamas realizuoti savo interesus, išreikštų *visuotinį* požiūrį. Nežinojimo uždanga įgalina rinkėją matyti save bet kokioje socialinėje situacijoje pirminių gėrybių prieinamumo atžvilgiu (socialinės struktūros „viršuje“ arba „apačioje“). Renkamasi iš istoriškai žinomų teisingumo principų, faktiškai – iš utilitaristinio naudingumo principo ir Rawlso siūlomų dviejų principų. Pirmasis – visi piliečiai privalo turėti lygias teises į laisvę, suderinamą su kitų laisve, ir antrasis – socialinė ir ekonominė nelygybė reguliuotina taip, kad ji: a) būtų naudingesnė blogiau aprūpintiems piliečiams, b) palieštų visus kiekvienam prieinamus postus ir vietas nešališkos galimybių lygybės sąlygomis⁴⁸. Rawlso teigimu, utilitaristinis naudingumo principas pirminėje pozicijoje nepriimtinas – „mažai tikėtina, kad asmenys, laikantys save lygiais ir turinčiais teisėtą reikalavimų vienas kito atžvilgiu, sutiks su principu, kuris reikš vieniems menkesnes gyvenimo perspektyvas paprasčiausiai dėl didesnės gėrio sumos, tenkančios kitiems“, „naudingumo principas nesuderinamas su lygių visuomeninių partnerių kooperacijos dėl bendro gėrio koncepcija“⁴⁹. Rizikuoti nelinkęs rinkėjas pirminėje pozicijoje tapatins save su esančiais blogiausioje padėtyje ir rinksis tokius principus, kuriais reikalaujama pirmiausiai atsižvelgti į jų interesus, būtent – Rawlso suformuluotus teisingumo principus. Šie principai yra rezultatas tokio pasirinkimo, kurio vienintelis pagrindas – žmogaus racionalumas, todėl toks pasirinkimas išreiškia valios *autonomiją*.

Atrodytų, kad Rawlsui pirmajam etikos istorijoje pavyko iš racionalaus žmogaus sampratos (grynojo proto) išvesti konkrečius normatyvinius principus (ypač tai liečia antrąjį teisingumo principą). Tai jis laiko Kanto idėjų etikoje plėtote. Pamėginkime išsigilinti į tokį teisingumo teorijos apibūdinimą: ar teisėtai Rawlsas laiko save kantiškosios linijos etikoje tęsėju?

Iš pirmo žvilgsnio Rawlso artimumas Kantui akivaizdus. Rawlsas, kaip ir Kantas, kuria savo teoriją neišeidamas už dorovinės sąmonės ribų, jų abiejų išeities taškas yra įprastinio žmogaus proto vertinimai. Tų vertinimų anali-

⁴⁶ *Ibid.*, p. 173.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 143.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 83.

⁴⁹ Džonas Rolsas, „Teisingumas kaip nešališkumas“, *Problemos* 33. *Etika ir filosofija*, 1985, p. 104.

zė rodo, kad jų pagrindu gali būti tik nesuinteresuotas, nešališkas protas, išreiškiantis žmonių kaip racionalių būtybių bendrumo idėją. Kanto etikoje jis siejamas su grynuoju praktiniu protu, Rawlso koncepcijoje – su pasirinkimu pirminėje pozicijoje. Sprendžiant socialinio teisingumo klausimus, ir Kanto, ir Rawlso koncepcijos remiasi prigimtinių žmogaus teisių teorija, kurioje teisinga įstatymleidystė turi būti orientuota į prigimtinių teisių garantavimą, o ne į, pavyzdžiui, visuotinę gerovę. Ši pagrindinė prigimtinių teisių teorijos idėja išreiškiama visuomeninės sutarties įvaizdžiu. Teisingumo principai turi susieti valios autonomiją ir teisinę būseną Kanto teisės filosofijoje ir moralios asmenybės sampratą su gerai sutvarkytos visuomenės charakteristika Rawlso koncepcijoje.

Rodydamas kantišką savo teorijos pobūdį, Rawlsas teisingumo principų pasirinkimą pirminėje pozicijoje išreiškia Kanto etikos terminais. Pirminė pozicija yra tas taškas, kuriame gali pasireikšti noumenali žmogaus esmė, joje susilieja laisvė rinktis ir noras išreikšti save kaip tikslų viešpatijos narį. Rawlso požiūriu, pirminė pozicija yra procedūrinė autonomijos ir kategorinio imperatyvo sąvokų interpretacija. Pasirinkimo autonomiją užtikrina „nežinojimo uždanga“, nes ribota informacija užkerta kelią valios heteronomijai pasireikšti ir – atitinkamai – pasirinkti hipotetinius principus, todėl teisingumo principai, išreiškiantys valios autonomiją, yra kategoriniai imperatyvai⁵⁰.

Ar galimą principų pasirinkimą pirminėje pozicijoje laikyti autonominiu Kanto prasme? Anot jo, autonomija – tai valios ypatybė būti pačiai sau dėsniu⁵¹. Autonominiame pasirinkime protas *tiesiogiai* sąlygoja valią, heteronominis pasirinkimas išreiškiamas sąlyginiu teiginiu: jei norime to, privalome elgtis taip, – valia čia sąlygoja save *ne tiesiogiai*, o tik per paskatą, kurią valiai suteikia numatomas poelgio rezultatas⁵². Būtent toks yra teisingumo principų pasirinkimas „pirminėje pozicijoje“, nes jo motyvas yra pirminės gėrybės – teisingumo principai pasirenkami todėl, kad garantuoja optimalų pirminių gėrybių pasiekimą. Numatydamas šį priekaištą, Rawlsas teigia, kad pirminių gėrybių siekimas įeina į racionalaus žmogaus sampratą. Tai visiems bendras noras, todėl juo motyvuojamas pasirinkimas išlieka autonominis. Šiame teiginyje slypi esminė Rawlso ir Kanto pozicijų skirtybė – nevienodai

⁵⁰ John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 251–257.

⁵¹ Žr. Immanuelis Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 85.

⁵² *Ibid.*, p. 82.

suprantamas proto ir valios santykis. Rawlsui būdinga *instrumentinė* proto samprata, pagrindinė šio funkcija – efektyvus priemonių pasirinkimas tikslui (norėjimo objektui) pasiekti. Kanto etikoje protas atlieka dvejopą funkciją: pirma, jis yra instrumentas siekiant laimės, antra – praktinis sugebėjimas sąlygoti valią. Jo tikroji paskirtis – „sukurti valią; ne tiek *kaip priemonę* kuriam nors tikslui, o *gerą valią pačią savaimę*“, kuri „turi būti aukščiausias gėris, sąlygojant visa kita, netgi bet kurį laimės troškimą“⁵³. Kanto sistemoje žmogaus prigimčiai būdingas laimės troškimas yra analogiškas pirminių gėrybių siekimui Rawlso koncepcijoje. Laimė negali būti absoliutaus privalėjimo pagrindas, nes ji yra „ne proto, bet vaizduotės idealas“, „laimės požiūriu nėra galimas joks imperatyvas, kuris griežtai įsakytų daryti tai, kas suteikia laimę“⁵⁴. Vartojant Kanto terminologiją, teisingumo principai priklauso straipsnyje minėtų hipotetinių asertorinių imperatyvų grupei. Taigi principų pasirinkimo pirminėje pozicijoje negalima laikyti autonominiu Kanto prasme, o jo rezultato – kategoriniu imperatyvu.

Įvesdamas pirminių gėrybių siekimą į racionalaus žmogaus sampratą, Rawlsas *natūralizuoja* moralinį pasirinkimą, pastarasis *natūraliai* išplaukia iš žmogaus racionalios prigimties, pasirinkimas netenka *prievertos* valiai pobūdžio. Į klausimą „Ką aš privalau daryti?“ Rawlsas, kaip ir Kantas, galėtų atsakyti: „Pasiklausk savo proto“. Tačiau, kitaip negu Kantą, instrumentinė proto charakteristika įgalintų jį atsakyti ir į klausimą „Kodėl aš tai privalau daryti?“. Atsakymas būtų: „Todėl, kad tai atitinka tavo interesus“. „Nežinojimo uždanga“ pirminėje pozicijoje nepakeičia pasirinkimo motyvavimo pobūdžio – teisingumo principai yra tik *priemonė* siekiant pirminių gėrybių (tikslų). Principai, reikalaujantys, kad socialinės institucijos savo veikloje pirmiausia atsižvelgtų į blogesnėje padėtyje (pirminių gėrybių pasiekimo prasme) esančiųjų interesus, primeta jiems gyvenimo tikslą (tarsi toks tikslas negalėtų būti, pavyzdžiui, nirvanos būseną, kurios pasiekimas nesiejamas su pirminėmis gėrybėmis), pažeisdama jų, kaip moralinių asmenybių, valios autonomiją. Rawlso teisingumo teorijoje formuluojama teisingumo samprata yra artimesnė „visuotinės gerovės valstybės“ idealui, o ne Kanto teisei būsenai.

Rawlso tikslas – sukurti normatyvinę etiką, paremtą Kanto konstruktyvis-

⁵³ *Ibid.*, p. 19.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 48.

tiniu metodu, – iš esmės nerealizuojamas. Vien šio tikslo iškėlimas atitolina nuo Kanto etikos dvasios. Kantui žmogaus moralinė pozicija yra konstruktyvi, tačiau nesukonstruojama. Moralė – tai amžinas tapsmas. Kantas pabrėžia, kad žmogaus moralumą galima suprasti tik kaip pradžios neturintį judėjimą pirmyn. Objektyviai jis yra nepasiekiamas idealas. Žmogaus dorovinė pozicija niekada negali būti ramybės būsenoje. Jei dorumas tampa įpročiu, žmogus praranda laisvę⁵⁵. Konstruktyvios Kanto etinės sistemos galimybės yra išsentos paties Kanto; turbūt jis pasakė viską, ką galima pasakyti apie moralę apskritai, vienodą dievams ir žmonėms. Naujųjų kelių etikoje ieškojimas turi remtis kitokiomis metodologinėmis prielaidomis. Tai negatyviai patvirtina ir Rawlso teisingumo teorijos patyrimas.

Publikuota:

I. Kanto filosofijos profiliai, sudarė Algirdas Degutis, Vilnius: Mintis, 1988, p. 141–159.

⁵⁵ Иммануил Кант, *Сочинения в шести томах* 4(2), p. 345.

Moralinės tolerancijos samprata

I. Kanto praktinėje filosofijoje

[2006]

Įvadas

Kiekviena epocha tolerancijos problemai suteikia savitą turinį išskirdama ją išreiškiantį toleravimo objektą bei formuluodama jos pagrindimo principus. XVII a. Johnas Locke'as rašė apie religinę toleranciją, XVIII–XIX a. liberalizmą labiausiai domino tolerancija kaip moralinis idealas, XX a. pagrindinė tapo skirtingų ideologijų suderinamumo problema. Atrodo, kad XXI a. gali tapti kultūrinės tolerancijos (netolerancijos) amžiumi. Šiuolaikinėje filosofinėje literatūroje tolerancija apibrėžiama kaip pakantumas, susidūrus su kažkuo, ko nemėgsti arba kam nepritari¹, tai „sąmoningas pasirinkimas nedrausti nepriimtino elgesio, nekliudyti jam ir nesikišti į jį, kai turima tam būtinų galių ir žinių“².

Nepriklausomai nuo to, kas istoriškai yra aktualizuojama kaip toleravimo (netoleravimo) objektas, apibrėžiant toleranciją išskyla toleravimo ribų problema. Itin aktualia ji tapo XX a. mėginant atsiriboti nuo etinio reliatyvizmo. Toleravimo ribų pagrindimo problema neišvengiamai atveda prie moralės pagrindų problemos. Dažniausiai toleravimo reikalavimas yra grindžiamas naudingumo (utilitarizmas) ir pagarbos asmenims principais. Pastarasis yra siejamas su liberalizmo tradicija ir, konkrečiai, su Immanuelio Kanto praktine filosofija. Nors žodis „tolerancija“ Kanto darbuose beveik nerandamas³, tačiau daryti išvadą, kad ši problema jo nedomino, būtų netikslu. Savo dvasia Kanto moralės filosofija nukreipta prieš dogmatizmą ir nepakantumą. Tokios jo praktinės filosofijos sąvokos kaip „valios autonomija“, „laisvė kaip savivalė“ yra tiesiogiai susijusios su tolerancijos pagrindimu. Straipsnyje, mėginant atskleisti

¹ Žr. Paul Edwards (ed.), *The Encyclopaedia of Philosophy* 7–8, New York: Macmillan, 1972, p. 143.

² David Miller (sud.), *Politinės minties enciklopedija*, Vilnius: Mintis, 2005, p. 576.

³ Atrodo, kad Kantas sąmoningai vengė „paspipūteliško žodžio tolerancija“ (Immanuelis Kantas, *Politiniai traktatai*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Gediminas Žukas, Vilnius: Aidai, 1996, p. 55), keitė jį tokiais posakiais kaip „pareiga nieko nenurodinėti žmonėms“, „palikti jiems visišką laisvę“ (*ibid.*).

tolerancijos idėjos prasmę Kanto filosofijoje, pirmiausia nagrinėjamas santykis tarp moralės pagrindų sampratos ir tolerancijos. Po to mėginama išsiaiškinti, kokią vietą tolerancija užima jo vertybių teorijoje, bei atsakyti į klausimą, ar galima pareiga toleruoti.

Moralės pagrindų problema ir tolerancija

Dorovės specifika Kanto etikoje atskleidžiama remiantis teorinio ir praktinio proto veiklos sferų ir gamtos bei laisvės dėsnių atskyrimu. Tai leidžia denatūralizuoti moralę, atriboti žmogaus dorovinį elgesį nuo gamtinio determinizmo. Kantas savo etika prisideda prie vadinamojo faktų ir vertybių supriešinimo, kuris kaip moralės analizės prielaida plačiai taikomas pokantinėje etikoje. Vertybių sfera – tai privalėjimo sfera, ji nepaaiškinama empiriniais faktais; teorinis protas iš esmės nepajėgus pažinti dorovės esmės. Moralės šaltinis – ne gamtoje ir ne transcendencijoje; jis pačiame žmoguje. Kantas priima Naujųjų amžių filosofijai būdingą individualistinę žmogaus sampratą, tačiau suteikia jai iš esmės naują turinį.

Tokiems filosofams kaip Thomas Hobbesas, Davidas Hume'as, prancūzų švietėjai bei utilitarizmo atstovai žmogus su jam būdingais natūraliais poreikiais, laimės troškimu yra pirminė vertybė, kurios interesams turėtų paklusti socialinis gyvenimas. Moralė ir teisė jų suvokiamos kaip žmonių santykių reguliavimo formos, kurios atsiranda pilietinėje būsenoje. Šie instrumentai palaiko visuomenės stabilumą ir užtikrina efektyvų žmonių poreikių patenkinimą. Valstybė, pasitelkusi moralę ir teisę, tramdo žmonių aistras, nesiskaitančias su kitų žmonių interesais, tačiau ji neužsiima moralizavimu. Vyrauja legalus elgesys – pagal įstatymus (išorinę valią), o ne pagal moralinius įsitikinimus.

Tokio pobūdžio koncepcijoms būdinga suabsoliutinti poreikius; priemonės, vedančios į laimę, atsiejamos nuo moralinio vertinimo. Jose savita forma atsispindi besiformuojančių prekinių-piniginių santykių realybė, rinkos anonimiškumas; rinka atsižvelgia į visus žmonių poreikius, neskirstydama jų į moralius ir amoralius. Siejant individo autonomiją su jo hedonistine prigimtimi, prieinama išvada, kad visa, kas veda prie individualios laimės pasiekimo, – leistina, o tai reiškia absoliučią toleranciją, taip pat ir netolerancijos pateisinimą. Faktiškai koncepcijose, kuriose žmogaus

autonomija siejama su individualios laimės siekimu, moralinės tolerancijos problema neiškyla, nes žmonių santykių reguliavimas yra grynai išorinio pobūdžio, pavyzdžiui, Hobbesas apskritai neskiria moralės ir teisės, žmogaus orumas, jo požiūriu, matuojamas tais kriterijais, kuriuos individui prmeta valstybė, – pareigomis, apdovanojimais⁴. Žmogus tarsi skyla į valdinį, įspraustą į griežtos institucinės reglamentacijos rėmus, ir privatų asmenį, paklūstantį tik savo poreikių tironijai. Moralinio nihilizmo potencialą, slypinčią radikaliame individualizme, nuosekliausiai atskleidė utilitarizmo pradininkas Jeremy Benthamas. Jo pastangos asmeninės laimės pagrindu pagrįsti bendrą moralumo kriterijų – „kuo daugiau laimės kuo didesniai žmonių skaičiui“ – atvedė prie moralinės aritmetikos, atskiro žmogaus laimės ignoravimo vardan visų laimės, t. y. žmogaus pavertimo tik priemone realizuojant daugumos primestą tikslą⁵.

Tolerancijos reikalavimas yra pozityvus principas ir, būdamas toks, turi savo ribas. Jis ne tik leidžia, bet ir draudžia. Asmeninė laimė negali būti tolerancijos pagrindas, kadangi ja negalima pagrįsti draudimo galios; praktinis šios pozicijos rezultatas – dorovinio reliatyvizmo pateisinimas. Tolerancijos idėja remiasi dviem prielaidomis: žmonių lygybės, išreiškiamos visiems vienodų prigimtinių teisių teorija, ir žmonių skirtingumo (padėties, galimybių, tikslų ir t. t.), kuria pabrėžiamas kiekvieno žmogaus unikalumas. Tolerancijos problema gali iškilti tik ten, kur yra tikslų įvairovė ir sąlygos jiems realizuotis. Būtent tokioms sąlygoms užtikrinti, Naujųjų amžių filosofų požiūriu, žmonės ir vienijasi į valstybę, tačiau pasirodo, kad ji, sumanyta kaip priemonė išvengti „natūralioje būklėje“ slypinčių pavojų, pati sukuria savivalę ir priespaudą. Žmogus tampa institucijų manipuliacijos objektu, atsiranda būtinybė apibrėžti asmeninės laisvės ir institucinės reglamentacijos sferas. Sprendžiant šią problemą, tolerancijos idėja, susiformavusi dar krikščioniškoje etikoje, įgauna naują turinį. Ji išreiškia reikalavimą kiekviename žmoguje matyti savarankišką pilietį, kuris gali laisvai spręsti apie dievą ir pasaulio tvarką, savo egzistavimo tikslus ir prasmę, apie tai, kas jam asmeniškai naudinga ar kenksminga. Tai ne žmogaus natūralių poreikių, o proto autonomija, kurioje slypinčias moralės analizės galimybes visapusiškiausiai realizavo Kantas.

⁴ Thomas Hobbes, *Leviatanas*, iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis, Vilnius: Pradai, 1999, p. 104.

⁵ Žr. Geoffrey Scarre, *Utilitarianism*, London: Routledge, 1996, p. 73.

Aiškindamasis, kur glūdi žmogaus būties moralumo pagrindai, Kantas atmeta instrumentinę proto interpretaciją. Protas – dorovės šaltinis, jos dėsniai turi būti kildinami „iš protingos būtybės bendros sąvokos“⁶. Svarbiausia protingos būtybės savybė esanti valia, o tai yra sugebėjimas veikti pagal dėsnių supratimą, t. y. pagal principus. Valia yra praktinis protas, kurio esminė charakteristika esanti laisvė – „proto priešastingumas, sąlygojant valią“⁷. Dorovės šaltiniu gali būti tik grynasis protas, t. y. protas, laisvas nuo polinkių įtakos. Dorovė yra kasdien atsikuriantis santykis tarp žmonių, tačiau jos aukščiausias principas – moralinis dėsnis – jokiū būdu negali būti išvedamas iš kasdienio gyvenimo. Tokiu atveju, Kanto požiūriu, moralumo kriterijus priklausytų nuo individualių polinkių, atsitiktinių tikslų ir dėl to jis neturėtų dėsnių galios, o žmogus, priėmęs tokią moralumo sampratą, lengvai taptų savo polinkių bei kitų žmonių valios vergu. Žmogus yra autonominė būtybė ne todėl, kad jis turi savą laimės sampratą, o todėl, kad turi praktinį protą – galią sąlygoti savo tikslus nepriklausomai nuo jutiminės prigimties. Autonomija yra žmogaus savybė nepaklusti „jokiam kitam dėsniui, išskyrus tą, kurį tuo pačiu metu ji pati sau nustato“⁸.

Sfera, kurioje žmogus gali tapti „dėsnius kuriančiuoju nariu“, t. y. egzistuoti kaip „laisvas priešastingumas“, yra dorovė. Dorumą Kantas supranta kaip besąlygišką pareigos vykdymą. Potencialiai kiekvienas žmogus žino, kas sudaro jo pareigą; to žinojimo pagrindas – „dorovinis dėsnis manyje“ – būdingas žmogui kaip protingai būtybei. Apriorinė šio dorovinio dėsnių forma yra kategorinis imperatyvas. Tai dorovės formulė, nurodanti, jog doroviniuose santykiuose žmogus turi paklusti „tik savo paties nustatytiems ir vis dėlto visuotiniams dėsniams“⁹. Požiūris į dorovės dėsnių kaip į visuotinių remiasi principu „protinga prigimtis egzistuoja kaip tikslas pats savaime“¹⁰. Juo pabrėžiama, jog priklausymas protingų būtybių pasauliui reiškia ne tik sugebėjimą kurti dorovinius dėsnius, bet ir įpareigoja kiekviename žmoguje matyti autonominę būtybę, elgtis taip, kad „niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o

⁶ Immanuelis Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, iš vokiečių kalbos vertė Kristina Rickevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1980, p. 39.

⁷ Idem, *Grynojo proto kritika*, iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parengė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1982, p. 550.

⁸ Idem, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 70.

⁹ *Ibid.*, p. 67.

¹⁰ *Ibid.*, p. 62.

visada kaip tikslą¹¹. Valios autonomija ir laisvė daro žmogų asmenybe, suteikia jam orumo. Protingų būtybių ryšys per bendrus dėsnius išreiškiamas „tikslų viešpatijos“ sąvoka. Tai idealus proto sukurtas dorovės pasaulis, kuriame realizuojasi tikslo paties savaime principas. Kiekvienas žmogus, kiek jis gali žiūrėti į save kaip į visuotinių dėsnių kūrėją, yra „tikslų viešpatijos“ narys.

Jei žmogus būtų tik protinga būtybė, tolerancijos problema doroviniuose santykiuose neiškiltų, nes protas vienareikšmiškai determinuotų valią, t. y. valios apsisprendimo pagrindas turėtų „vienodą galią visoms protingoms būtybėms“¹². Tačiau „protas pats savaime nepakankamai sąlygoja valią“¹³. Žmogus nuo kitų gamtos objektų skiriasi, anot Kanto, tuo, kad jis savyje sujungia du pasaulius – natūralaus dėsningumo, kuriam jis priklauso savo jutimine laimės siekiančia prigimtimi, ir laisvės, kurio nariu jį padaro praktinis protas. Atsižvelgdamas į šį žmogaus dvilypumą, Kantas elgesio pagrindus skirsto į maksimas ir praktinius dėsnius. Maksimos – tai subjektyvūs elgesio pagrindai, kuriems gali turėti įtakos „žmogaus prigimties silpnumas arba ydingumas“¹⁴. Praktiniai dėsniai yra objektyvūs ta prasme, kad jie galėtų būti priimti kiekvienos protingos būtybės, „jei protas visiškai valdytų troškimų galias“¹⁵.

Protingos būtybės valioje dažnas maksimų ir jos pačios pripažįstamų praktinių dėsnių susidūrimas. Tai rodo, kad kiekvienas žmogus savo ir kitų elgesį visada vertina pagal praktinio proto dėsnius, vienareikšmiškai skiria gėrį nuo blogio ir tik dėl savo prigimties netobulumo ne visada pajėgus paklusti gėriui (pareigai). Tolerancijos problemos šaknys Kanto etikoje kaip tik ir glūdi žmogaus prigimties netobulume, kuris pasireiškia prieštaravimu tarp *žinojimo*, kas yra pareiga, ir *galėjimo* ją vykdyti. Žmogaus teisę klysti, būti savimi galima traktuoti kaip būtiną tolerancijos galimybės sąlygą. Klysti, moraliniu požiūriu, galima tik žinant, kas yra gėris. Taigi, moralinių tolerancijos pagrindų paieškos atvedė prie Kanto vertybių teorijos. Pamėginkime išsiaiškinti, kokią vietą joje užima toleravimo vertybė (pareiga). Kaip atsakytų Kantas į klausimą: ar žmogus kaip protinga (moralinė) būtybė privalo toleruoti jam nepriimtina kito žmogaus gyvenimo būdą?

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, p. 60.

¹³ *Ibid.*, p. 40.

¹⁴ *Idem*, *Grynojo proto kritika*, p. 553.

¹⁵ *Idem*, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 25.

Tolerancija kaip dorovinė vertybė

Pagal tai, kaip traktuojamas santykis tarp gėrio ir pareigos, etinės teorijos yra skirstomos į teleologines ir deontologines. Teleologinėse teorijose pirminė yra gėrio sąvoka, pareiga yra išvestinė, antrinė sąvoka; žmogaus pareiga yra siekti gėrio. Deontologinėse teorijose pagrindinė yra pareigos sąvoka, gėris yra pareigos vykdymas. Ikikantinėje etikoje vyravo teleologinės teorijos, kurių kritikai Kantas skyrė nemažai dėmesio. Jose gėris siejamas su žmogaus prigimčiai būdingu laimės siekimu, laimė – su tikslo realizavimu ir jį lydinčiu pasitenkinimu. Laimė, Kanto žodžiais tariant, yra empirinis tikslas, o jos pasiekimas susijęs su atsitiktinėmis, nuo žmogaus valios nepriklausančiomis aplinkybėmis. Žmogus, kuris aukščiausiu savo gyvenimo principu laiko laimės siekimą, lengvai tampa aplinkybių žaislu. Be to, tokios teorijos nėra nepriekaištingos ir loginiu požiūriu. Ieškant dorovės pagrindų žmogaus prigimtyje, netiesiogiai remiamasi prielaida, jog toji prigimtis *moralī*. Natūralioms savybėms, kuriomis apibūdinama dorovė, netiesiogiai suteikiamas vertybinis turinys, kurį dar reikia įrodyti.

Kanto etika plačiau prasme priklauso deontologinėms teorijoms, gėris joje apibrėžiamas per pareigą – žmogaus dorumas siejamas su pareigos vykdymu, su mėginimu sutramdyti savo iš esmės į blogį linkusią prigimtį. Dėl to vertybės Kanto etikoje negali būti atsietos nuo žmogiškosios būties; jos gimsta tik santykyje su valios autonomija. Kanto vertybių teorijai būdinga normatyvinio ir vertybinio aspektų vienybė. Protas duotas žmogui kartu su moralumu – dorumo galimybe. Moralinis dėsnis yra ir privalomumas, ir vertinimo kriterijus. Dorovinė vertybė yra tai, ko reikalauja kategorinis imperatyvas, savo ruožtu kategoriškai galima reikalauti tik to, kas yra absoliuti vertybė. Šią vienybę iliustruoja pirma ir antra kategorinio imperatyvo formuluotės. Pirmoji formuluotė maksimos moralumą sieja su jos universalizavimo galimybe ir jos norėjimu: „elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum *norėti* [išskirta mano – G. M.], kad ji taptų visuotiniu dėsniu“¹⁶. Tokiu atveju pasirinkimo pagrindas yra tam tikras *supratimas* apie vertybę. Antroji formuluotė „elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno nors kito asmenyje niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip

¹⁶ *Ibid.*, p. 52.

tikslą¹⁷ pabrėžia, kad kategorinis imperatyvas galimas tik tada, jei egzistuoja kokia nors absoliuti vertybė – žmogus ar žmonija. „Bet jei sutiktume, kad yra kažkas, kieno buvimas pats savaime turi absoliučią vertę, kas kaip tikslas savaime galėtų būti tam tikrų dėsnių pagrindas, tai jame ir tik jame turėtų būti galimo kategorinio imperatyvo, t. y. praktinio dėsniu pagrindo.“¹⁸ Iš šios citatos gali susidaryti įspūdis, kad Kanto etikoje vyrauja vertybinis aspektas ir kad jis apibrėžia normatyvinį, todėl jo pozicija tarsi artimesnė teleologinei etikai. Tačiau šioje išvadoje neatsižvelgiama į tai, jog Kantui žmogus kaip tikslas pats savaime jau yra moralus žmogus (privalantis), o ne apskritai žmogus.

Kanto deontologinėje etikoje žmogaus dorumas siejamas su jo sugebėjimu vykdyti pareigą iš pareigos jausmo. Neatsitiktinai jis skiria tiek daug dėmesio privalomo (doro, moraliai vertingo) poelgio (pareigos) apibrėžimui, pateikdamas gana sudėtingą pareigų klasifikaciją. Jo požiūriu, pareigos būna tobulos ir netobulos, tiek siaurąja, tiek ir plačiąja prasme, taip pat etinės ir teisinės, pareigos sau ir pareigos kitiems. Iš esmės visos čia paminėtos pareigos gali būti aptartos kaip tobulos ir netobulos, taip pat kaip etinės ir teisinės. Pareigų skirstymas į tobulas ir netobulas siejamas su dviem pirmosios kategorinio imperatyvo formuluotės variantais: pirmasis – „elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum *norėti* [išskirta mano – G. M.], kad ji taptų visuotiniu dėsniu“¹⁹, antrasis – „elkis taip, tarytum tavo elgesio maksima per tavo valią *turėtų tapti* [išskirta mano – G. M.] visuotiniu gamtos dėsniu“²⁰. Šios iš pirmo žvilgsnio tarsi vienodos formuluotės turi esminį skirtumą: pirmojoje klausinama, ar norėtų žmogus gyventi pasaulyje, kurio dėsniį jis pats nustato, o antrojoje pabrėžiama, kad elgesio maksima negalinti būti prieštaringa. Pagal pirmąją kategorinio imperatyvo formuluotę maksimos gali būti atmestos todėl, kad jų negalima norėti, o pagal antrąją – prieštarauja sau. Vadinasi, tai, ko reikalauja kategorinis imperatyvas, pirmuoju atveju tėra netobula pareiga, o antruoju – tobula.

Tobulos pareigos yra savisauga (pareiga sau) ir pagarba kitiems žmonėms (pareiga kitiems). Tobulą pareigą galima laikyti absoliučia ta prasme,

¹⁷ *Ibid.*, p. 62.

¹⁸ *Ibid.*, p. 61.

¹⁹ *Ibid.*, p. 52.

²⁰ *Ibid.*

jog ji turi būti vykdoma neatsižvelgiant į aplinkybes ar polinkius; tokia pareiga „nedaro jokios išimties polinkiui“. Pavyzdžiui, tobula pareiga draudžia savižudybę, o maksima, kuri priešinga šiai pareigai, „negalėtų turėti visuotinio gamtos dėsnio galios“, nes „ji būtinai turėtų pati sau prieštarauti“²¹. Netobulomis pareigomis Kantas laiko savęs tobulinimą ir meilę kitiems. Santykis tarp tobulų ir netobulų pareigų yra nevienareikšmis, jų pavadinimas tarsi orientuoja į tai, jog doroviniu požiūriu tobulos pareigos yra vertingesnės. Esant pareigų konfliktui, žmogus pirmiausia turėtų vykdyti tobulą pareigą. Tačiau, remiantis Kanto tekstais, tokia išvada yra abejotina; pavyzdžiui, rūpinimasis savo tobulumu laikomas nuopelnu, o savisauga nėra nuopelnas. Atrodytų, jog galima teigti, kad netobulos pareigos vykdymas yra vertingesnis, bet šiai išvadai prieštarauja tai, kad tobulos pareigos nevykdymas laikomas yda, o netobulos – tik moralinio orumo pažeidimu²².

Aiškinantis tolerancijos sampratą Kanto filosofijoje, esminis yra etinių bei teisinių pareigų apibūdinimas. Žmogus, kaip racionali būtybė, vadovaujasi laisvės dėsniais, kurie skirstomi į moralinius ir teisinius. Atitinkamai Kantas skiria etines ir teises pareigas. Jos skiriasi ir dėsningumo šaltiniu (pagrindu), ir įpareigojimo pobūdžiu. Teisinis dėsningumas yra išorinis žmogaus tikslų, jo motyvų atžvilgiu. Poelgis teisingas (moraliai vertingas), jeigu jis, nepriklausomai nuo tikslo, atitinka dėsningumą (įstatymus). Teisinis dėsningumas reguliuoja santykius tarp žmonių kaip valdinių; jo tikslas yra užtikrinti išorinės laisvės sąlygas, kurioms esant kiekvieno žmogaus laisvė suderinama su visų asmenų laisve²³. Teisė užtikrina harmoniją visuomenėje remdamasi teisėta prievarta. Teisinės pareigos (teisingumo) paliečia ir tokius poelgius, kuriuos atlikti gali priversti tik kita valia, remdamasi jos moraline teise išreikšti savo laisvę. Tuo tarpu etiniai dėsniai yra vidinės laisvės dėsniai, jie susiję su žmonių laisve siekti racionalių tikslų, priešingai įvairiems neracionaliems polinkiams. Etinės pareigos apima tuos tikslus, kurių siekti žmogus privalo kaip morali būtybė. Toks tikslas ir yra atitikimas universaliai dėsniui, todėl žmogus turįs etinę pareigą vykdyti teises pareigas. Teises

²¹ *Ibid.*, p. 53.

²² *Žг. Иммануил Кант, Сочинения в шести томах 4(2)*, Москва: Мысль, 1965, p. 324–325.

²³ Immanuelis Kantas, „Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama“, in: Immanuelis Kantas, *Politiniai traktatai*, p. 78.

pareigas Kantas vadina netiesiogiai etinėmis.

Trumpai apžvelgus svarbiausius Kanto etikoje išskiriamus pareigų tipus, galima pamėginti rekonstruoti ir jo požiūrį į tolerancijos problemą žmonių doroviniuose santykiuose. Tolerancija kaip dorovinė vertybė yra santykio tarp žmonių charakteristika. Vertinimo objektas čia yra žmonių poelgiai. Remdamasis kategoriniu imperatyvu, poelgius Kantas skirsto į moraliai leistinus, neleistinus ir būtinus, t. y. privalomus. Su pastaraisiais susijusi pareigos sąvoka. „Leistinas poelgis – tai toks poelgis, kuris neprieštaruoja pareigai, ir ši laisvė, neapribota jokių imperatyvu, vadinama galima morale (*facultas moralis*).“²⁴ Toks poelgis nėra pareiga, jis tik priskiriamas moraliai indiferentiškiems. Juos vertinant neegzistuoja objektyvus kriterijus, nes paprastai tai poelgiai, nepaliečiantys kitų žmonių interesų, o jų atžvilgiu gali būti taikoma absoliuti tolerancija ta prasme, kad tokie poelgiai yra privatus kiekvieno žmogaus reikalas. Kantas nepritaria mėginimams padaryti visus žmonių veiksmus dorovinio vertinimo objektu. Jis pabrėžia: „Ypač doru galima vadinti tą, kuriam doroviniu aspektu neegzistuoja neutralūs dalykai (*adiaphora*) ir kuris kiekviename žingsnyje išdėlioja pareigas kaip sąžustus; jam ne vis tiek, maitinuosi aš mėsa ar žuvimi, alumi ar vynu; tai mikrologija – jei ją padarytume mokymo apie dorumą dalimi, tai jos viešpatavimas virstų tironija“²⁵. Galima teigti, kad tolerancija Kanto praktinėje filosofijoje pirmiausiai sietina su moraliai leistiniais poelgiais.

Sudėtingesnis atrodo atsakymas į klausimą, ar toleruotinas moraliai būtino veiksmo (pareigos) nevykdymas. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog atsakant į šį klausimą pakanka pasiremti pareigų suskirstymu į tobulas ir netobulas. Tobulos pareigos yra absoliučios, o jų nevykdymas paneigia pačią pareigos galimybę. Pavyzdžiui, teisinės pareigos esančios tobulos pareigos; jų nevykdymas daro neįmanomą teisinę būseną – pagrindinę žmonių bendrabūvio sąlygą, taigi ir teisinę pareigą. Kitų tobulų pareigų – savisaugos ir pagarbos kitiems žmonėms – ignoravimas sužlugdytų dorovinius santykius. Išvada čia galėtų būti tokia: tobulos pareigos nevykdymas netoleruotinas. Tačiau neskubėkime su išvadomis, o pabandykime dar kartą sugrįžti prie pareigos kitiems žmonėms platesnio aptarimo. Pastaroji įpareigoja nepanaudoti žmogaus kaip priemonės siekiant savo tikslų, t. y. „nereikalauti

²⁴ Иммануил Кант, *op. cit.*, p. 130.

²⁵ *Ibid.*, p. 345.

iš kito žmogaus, kad jis pažemintų save, tapdamas mano tikslo vergu²⁶. Pagarbos žmogui pareiga reikalaujanti ne kategoriškai atmesti moraliniu požiūriu abejotiną kito žmogaus pareigos supratimą, klaidingas išvadas, bet atvirkščiai, remtis prielaida, jog ir netikusiam teiginyje egzistuojąs tiesos grūdas ir dėl to mėginti jį surasti, žinoma, parodant, jog galima ir suklysti. Šitaip išreiškiama pagarba žmogaus intelektui. Nesistengiant suprasti savo priešininko paskatų, negalima jo įtikinti, kad jis klysta. Tą patį galima pasakyti ir apie priekaištus dėl ydingumo. Jie neturi virsti panieka, visišku ydingo žmogaus moralinio vertingumo neigimu, nes tokiu atveju jis niekada nepajėgs pasitaisyti, o tai nesuderinama su žmogaus kaip protingos (moralios) būtybės, turinčios neišsemiamą gėrio potencialą, idėja. Tačiau ar tokie argumentai neveda prie išvados, kad pareiga gerbti kitus žmones reikalauja toleruoti netgi ydingą kitų žmonių elgesį, nebaudžiant už tai jų išankstine panieka, o tik apeliuojant į jų gėrio pradmenis? Juk ydingumas tėra tik tobulų pareigų nevykdymo rezultatas. Kantas prieina prie prieštaringų išvadų: vienu atveju teigiama, jog tobulos pareigos nevykdymas – netoleruotinas, o kitu – kad pareiga gerbti kitus reikalauja toleruoti tobulos pareigos nevykdymą.

Toks prieštarumas ne atsitiktinis, o susijęs su formaliu moralumo kriterijaus pobūdžiu. Nepriklausomai nuo Kanto intencijų, pareigos atpažinimas remiantis kategoriniu imperatyvu palieka įvairių interpretacijų galimybes. Draudžiamoji kategorinio imperatyvo galia yra žymiai stipresnė negu įpareigojamoji. Jis draudžia neuniversalizuojamas maksimas, santykius su kitu žmogumi kaip su daiktu, nelaisvus, kitų valios primetus poelgius. Tik į tokius draudimus Kanto pareigų sampratoje ir yra atsižvelgiama. Jų taikymas esant konkrečiai situacijai gali būti labai nevienodas. Pats Kantas vadinamaisiais kazuistiniais klausimais yra parodęs, jog neįmanoma, remiantis jo siūlomu moralumo kriterijumi, sukurti visiems vienodai tinkančią normatyvų sistemą. Pavyzdžiui, Kantas pateikia tokį klausimą: „Ar pateisinama savižudybė vardan tėvynės gerovės?“ Ir siūlo tokį atsakymą: tobula savisaugos pareiga savižudybę draudžia, o kita tobula pareiga – gerbti žmones – leidžia. Išlikti gyvam – reikia pažeminti žmogaus orumą savo asmenyje, o pasielgti priešingai – matyti savyje tiktai priemonę²⁷. Ka-

²⁶ *Ibid.*, p. 390.

²⁷ *Ibid.*, p. 360–361.

tegorinis imperatyvas gali būti orientyras atsiradus konfliktui tarp pareigos ir polinkio, tačiau jis gali būti ir neefektyvus, kai esama pareigų konflikto.

Atsakymas į klausimą, ar toleruotinas netobulos pareigos nevykdymas, yra ne toks prieštaringas. Netobulos pareigos yra etinės, susijusios su žmonių dvasios laisve. Jų nevykdymą Kantas vertina tik kaip žmogaus orumo pažeidimą, o ne kaip ydingumą. Netobulos meilės kitiems ir pareigų tobulinti save vykdymas neatmeta pačios dorovės galimybės (nors visuomenė, jeigu tokių pareigų nebūtų, netektų didelės dalies savojo patrauklumo), todėl nusižengimas joms esąs leistinas.

Išvados

Nors Kantas savo darbuose beveik nevartoja tolerancijos sąvokos, jo praktinės filosofijos analizė leidžia teigti, kad joje buvo suformuluotos ir išplėtotos pagrindinės ir šiandieną taikomos moralinės tolerancijos pagrindimo nuostatos. Istoriskai Kanto praktinė filosofija susilaukė gana prieštaringų vertinimų, joje susipina tarsi vienas kitą neigiantys moralinis rigorizmas ir politinis liberalizmas. Straipsnyje tolerancijos idėjos Kanto filosofijoje analizė gali būti traktuojama kaip savotiška šio tariamo prieštaringumo dekonstrukcija.

Į klausimą, ar toleruotinas elgesys, neatitinkantis moralinio dėsnio, Kantas, ko gero, atsakytų teigiamai. Jam „moralės dėsnis žmoguje“ yra tik žmogaus dorumo galimybė, kurios įgyvendinimas nesąs tiesus kelias, todėl santykiuose su žmonėmis reikią apeliuoti į jų potencialų moralumą, o ne tik į atsitiktinį ydingumą. Tokia būtų bendra Kanto nuostata moralinės tolerancijos atžvilgiu, kylanti iš jam būdingos dorovės sampratos. Atskirai toleravimo pareigos Kantas savo veikaluose neformuluoja, nors pastaroji neprieštarauja pareigai gerbti kitus žmones.

Kanto praktinėje filosofijoje kito žmogaus, kaip protingos būtybės, gyvenimo būdo toleravimo pagrindimo prielaida yra socialinių santykių skirstymas į manipuliacinius ir nemanipuliacinius, kurie atitinka institucinės reglamentacijos ir individualios laisvės sferas. Tolerancijos reikalavimas apima būtent individualios laisvės sferą. Doroviniai santykiai yra iš esmės nemanipuliaciniai, jie galimi tik jei kiekvienas žmogus traktuojamas kaip tikslas savaime, o ne kaip priemonė kitam tikslui pasiekti. Tokia žmogaus

moralumo pagrindų samprata atveda prie pareigos gerbti save ir kitus bei prie teisės „ieškoti laimės tuo keliu, kuris jam regisi geras, jeigu tik šitaip jis nevaržo kitų laisvės siekti panašaus tikslo“²⁸, kuri ir yra tolerancijos šaltinis.

Reikalavimas toleruoti kitą žmogų (elgesį, įsitikinimus) gali būti pagrįstas tik jei pripažįstama asmens valios autonomija bei tos autonomijos ribos viešojoje erdvėje. Asmens moralinė autonomija visuomenėje gali reikštis tik esant teisėtai prievartai – pilietinių laisvių fone. Būtent teisinė valstybė yra socialinė žmogaus moralumo erdvė bei tolerancijos galimybės sąlyga.

Publikuota:

Logos 48, 2006, p. 14–23.

²⁸ Immanuelis Kantas, „Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama“, p. 79.

II.
Pilietinis
pasipriešinimas

Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos saugumo ir gynybos sistemoje: raida ir perspektyvos

[2004]

Įvadas

Lietuvos Nacionalinio saugumo strategijoje (2002) pažymima, kad „valstybės gynyba susideda iš karinio saugumo ir pilietinio pasipriešinimo“¹. Dokumente nurodoma, kad pilietinis pasipriešinimas apima ginkluotas (partizaninis karas) ir neginkluotas (įvairios pilietinio nepaklusnumo akcijos) civilių gyventojų rezistencijos formas, kurios turėtų būti taikomos šalies okupacijos atveju. Pilietinis pasipriešinimas, suprantamas kaip spontaniškas civilių gyventojų įsijungimas į valstybės gynybą, yra gana plačiai aprašytas įvairiuose istoriniuose šaltiniuose, tačiau jo potencialo išankstinis įkomponavimas į gynybos strategiją yra retas dalykas. Ryškiausiai šiulaukiniais tokio įkomponavimo pavyzdžiais galima laikyti Šveicarijos ir Švedijos visuotinės gynybos koncepcijas.

Mėginant pilietiniam pasipriešinimui surasti vietą gana plačiame gynybos konceptualizavimo spektre, išryškėja teorinis sąvokos neapibrėžtumas, jos konceptualinių pagrindų prieštaravimas. Kyla nemaža klausimų: ar galima pilietinį pasipriešinimą laikyti savarankiška alternatyvia gynybos forma, ar tai tik tam tikras karinės gynybos priedas; koks santykis tarp karinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo; ar strategiškai suderinamas ginkluotas partizaninis karas ir įvairios neginkluoto pasipriešinimo akcijos? Tam tikrus mėginimus atsakyti į šiuos klausimus randame neprovokuojan-

¹ Nacionalinio saugumo strategija, 2002, 5.2.3.2 (http://www.kam.lt/catalog/ministerija/nacionalinio_saugumo_strategija_06_05.doc; 2003-08-01).

čios gynybos² (*non-provocative defence*) ir pilietinės gynybos (*civilian defence*) koncepcijose. Bendra šioms koncepcijoms yra tai, kad jų didžiausio populiarumo laikotarpis – Šaltojo karo metai. Jas vienija mėginimas surasti alternatyvias, neprovokuojančias priešininko gynybos formas bei dėmesys bendro saugumo ir pasitikėjimo tarp valstybių stiprinimo klausimams³.

Neprovokuojančios gynybos doktrinos prielaida yra neorealistine saugumo dilemos interpretacija⁴. Kaip pažymi Robertas Jervisas, anarchinėje tarptautinėje sistemoje ginklavimasis gynybos tikslais kitų valstybių gali būti interpretuotas kaip ginklavimasis puolimo tikslais ir sukelti atsakomuosius veiksmus. Norint išvengti saugumą destabilizuojančio poveikio, reikia plėtoti neprovokuojančią, atvirą gynybinę saugumo sistemą⁵. Neprovokuojančios gynybos koncepcija yra siejama su tokiais idėjomis kaip kolektyvinis saugumas, taikos palaikymas (*peace keeping*), pasitikėjimo kūrimas (*confidence building*). Ypač perspektyvi neprovokuojančios gynybos idėja atrodė XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje. Tačiau, kaip rodo mažėjantis publikacijų skaičius, susidomėjimas ja pamažu blėsta⁶.

Pilietinės gynybos koncepcija gali būti traktuojama kaip specifinis neprovokuojančios gynybos atvejis⁷. Ji dar vadinama piliečiais grindžiama gynyba (*civilian-based defence*), socialine gynyba (*social defence*), neprievartine gynyba (*nonviolent defence*) bei gynyba pilietiniu pasiprie-

² Neprovokuojanti gynyba dar vadinama ginamąja gynyba (*defensive defence*), nepuolamąja gynyba (*non-offensive defence*), teritorine gynyba (*territorial defence*), gynybiniu atgrasymu (*defensive deterrence*), konvenciniu atgrasymu (*conventional deterrence*) ir alternatyvia gynyba (*alternative defence*). Žr.: Geoffrey Wiseman, *Concepts of Non-provocative Defence: Ideas and Practices in International Security*, New York: Palgrave, 2002, p. 3–4; Bjorn Moller, *Dictionary of Alternative Defence*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1995.

³ Neprovokuojančios gynybos idėjų plėtotei ypatingai reikšminga buvo Švedijos ministro pirmininko Olofo Palmės vadovaujamos tarptautinės Nepriklausomos nusiginklavimo ir saugumo klausimų komisijos (Independent Commission on Disarmament and Security Issues, 1982) veikla.

⁴ Bjorn Moller, *Common Security and Non-Offensive Defence: A Neorealist Perspective*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1992.

⁵ Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976, p. 64–65.

⁶ Nors plačiai diskutuojama bei palaikoma viešosios nuomonės, neprovokuojančios gynybos idėja netapo vyrujančio strateginio mąstymo dalimi net ir didžiausio populiarumo laikotarpiu. Jos šalininkai buvo siejami su taikos, o ne prestižinėmis strategijos studijoms, dažniausiai išreikšdami opozicijos, o ne vyriausybės požiūrį.

⁷ Geoffrey Wiseman, *op. cit.*, p. 10.

šinimu (*defence by civil resistance*)⁸. Šiomis iš esmės gana panašiomis sąvokomis mėginama konceptualizuoti tam tikrą valstybės gynimo būdą, kurio pagrindą sudaro gyventojų sugebėjimas neprievartiniais metodais sustabdyti grėsmes, iškilusias jų fundamentalioms laisvėms⁹. Tai – ne teritorinė gynyba, o pagrindinių socialinių vertybių (laisvės, nepriklausomybės, demokratijos, taikos) ir socialinės struktūros, palaikančios šias vertybes, gynimas¹⁰.

Pilietinio pasipriešinimo sąvokoje susipina ir neprovokuojančios teritorinės gynybos, ir pilietinės gynybos doktrinų elementai. Tai sudaro prielaidas tam tikram konceptualiam nenuoseklumui, kuris pasireiškia mėginimais suderinti pozityviai orientuotą realiąją santykių tarp valstybių sampratą ir gandiškąjį normatyvizmą¹¹. Apskritai pilietinio pasipriešinimo sampratos plėtotė ir pagrindimas yra labiau sietinas su pilietinės gynybos negu neprovokuojančios gynybos koncepcija. Neprovokuojančios gynybos doktrinos dėmesio centre – karinės gynybos analizė, nukreipta į saugumo dilemos sušvelninimą, tuo tarpu pilietinės gynybos teoretikus pirmiausiai domina civilių gyventojų panaudojimo galimybės valstybės gynyboje. Tad straipsnyje daugiausiai remiamasi pilietinės gynybos koncepcijos išžvalgomis.

Idėja apie pilietinio pasipriešinimo panaudojimą valstybės gynyboje atsirado po I Pasaulinio karo Nyderlanduose, karo veteranų aplinkoje. Tai buvo greičiau neapykantos karui išraiška, noras surasti būdus, tausojančius aplinką bei gyventojus, negu teoriškai pagrįsta idėja. Ji atgimė po II Pasaulinio karo, ypač Šaltojo karo laikotarpiu. 1964 m. šiai idėjai plėtoti įvyko pirmoji tarptautinė konferencija Oksforde.

Netrukus pasirodė mokslinių publikacijų, nagrinėjančių pilietinės gynybos perspektyvas Vakarų Europoje¹². Žinomas karinės strategijos specialis-

⁸ Brian Martin, „Social Defence Strategy: the Role of Technology“, *Journal of Peace Research* 5(26), 1999, p. 535–552.

⁹ Йохан Низинг, *Общественная оборона как логическая альтернатива*, Москва: СЕРСО, 1993, p. 146 (Johan Niezing, *Sociale verdediging als logisch alternatief*, Antwerpen, Assen-Maastricht: EPO, Van Gorcum, 1987).

¹⁰ Gustaaf Geeraerts, „Two Approaches to Civilian Defence“, in: Gustaaf Geeraerts (ed.), *Possibilities of Civilian Defence in Western Europe*, Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1976, p. 6.

¹¹ Apie Mohandas Gandhi'o idėjų įtaką pilietinės gynybos koncepcijai žr. Gene Sharp, *Gandhi as a Political Strategist, with Essays on Ethics and Politics*, Mass.: Porter Sargent, 1979.

¹² Adam Roberts (ed.), *The Strategy of Civilian Defence: Non-violent Resistance to Aggression*, London: Faber and Faber, 1967; Anders Boserup, Andy Mack, *War Without Weapons: Non-violence in National Defence*, London: Frances Pinter, 1974; Gustaaf Geeraerts (ed.), *Possibilities of Civilian Defence in Western Europe*; Gene Sharp, *Making Europe Unconquerable: The Potential of Civilian-based Deterrence and Defense*, Cambridge, Mass.: Ballinger, 1985.

tas Basilis Liddell Hartas, mėgindamas pagrįsti valstybės gynybos strategiją atominio karo grėsmės aplinkybėmis, pabrėžė, kad dabartinėje tankiai apgyvendintoje miestų Europoje kova prieš okupaciją negali orientuotis į ginkluotą pasipriešinimą, – tai turėtų būti nekarinė gynyba¹³. Vokietijoje broliai Hansas Heinrichas ir Wilhelmas Nolte suformulavo autonominės gynybos koncepciją, teigiančią, kad atominės grėsmės akivaizdoje šalis turi kliautis savo jėgomis, o ne kolektyvinės gynybos sistemomis. Jie ypač pabrėžė, kad autonominė gynybos sistema turi atsižvelgti į konkrečios šalies specifiką, sistemoje turi būti išsadingai derinama karinė ir pilietinė gynyba¹⁴. Autonominės gynybos idėją gana palankiai priėmė kai kurių Europos šalių, daugiausiai nedidelių valstybių, karinis ir politinis elitas. Ją į savo gynybos doktriną įtraukė Belgija, Nyderlandai, Švedija, Prancūzija, Šveicarija¹⁵.

Naują impulsą pilietinės gynybos idėjų plėtotei suteikė Sovietų Sąjungos žlugimas bei Šaltojo karo pabaiga¹⁶. Pilietinės gynybos teorijos vystymuisi ypač reikšmingas buvo 1989–1991 m. taikus Rytų Centrinės Europos išsivadavimo nuo Sovietų Sąjungos patyrimas, kuriame Lietuvai teko išskirtinis vaidmuo¹⁷. Kovodama dėl nepriklausomybės Lietuva ne tik taikė pilietinį pasipriešinimą, bet ir oficialiai įvardijo jį kaip valstybės gynybos būdą (1990–1991)¹⁸. Be to, tapusi suverenia valstybe, neatsisakė šios idėjos, o suteikė jai

¹³ Basil H. Liddell Hart, *Strategy. The Indirect Approach*, London: Faber & Faber Ltd., 1967; Idem, „Lessons from Resistance Movements, Guerilla and Non-Violence“, in: Adam Roberts, *op. cit.*, p. 208–210.

¹⁴ Hans Heinrich Nolte, Wilhelm Nolte, *Ziviler Widerstand und Autonome Abwehr*, Baden-Baden: Nomos, 1984, p. 154.

¹⁵ 1972 metais Švedijos vyriausybės užsakymu vienas iš pilietinės gynybos idėjos pradininkų Adamas Robertsas parengė studiją „Totalinė gynyba ir pilietinis pasipriešinimas“, turėjusią įtakos nacionalinės gynybos sampratai įvairiose šalyse. Žr.: Йохан Низинг, *op. cit.*, p. 27–30.

¹⁶ Gene Sharp, *Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1990; Shelley Anderson, Janet Larmore (eds.), *Nonviolent Struggle and Social Defence*, London: War Resisters International, 1991; Brian Martin, *Social Defence, Social Change*, London: Freedom Press, 1993; Peter Ackerman, Christopher Kruegler, *Strategic Nonviolent Conflict: The Dynamics of People Power in the Twentieth Century*, Westport: Praeger Publishers, 1994; Robert J. Burrowes, *The Strategy of Nonviolent Defense: A Gandhian Approach*, Albany, NY: State University of New York Press, 1996; Roger S. Powers, William B. Voegelé (eds.), *Protest, Power, and Change: An Encyclopedia of Nonviolent Action*, New York: Garland Publishing, 1997; Peter Ackerman, Jack DuVall, *A Force More Powerful: A Century of Non-Violent Conflict*, New York: St. Martin's Press, 2000.

¹⁷ Adam Roberts, *Civil Resistance in the East European and Soviet Revolutions*, Cambridge, MA: The Albert Einstein Institution, 1991; Roland Bleiker, *Nonviolent Struggle and the Revolution in East Germany*, Cambridge, MA: The Albert Einstein Institution, 1993; Olgerts Eglitis, *Nonviolent Action in the Liberation of Latvia*, Cambridge, MA: Albert Einstein Institution, 1993; Anatol Lieven, *The Baltic Revolution; Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*, New Haven, London: Yale University Press, 1993.

¹⁸ Grazina Miniotaite, *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation*, Boston: Albert Einstein Institution, 2002.

pakankamai reikšmingą vietą Nacionalinio saugumo pagrinduose (1996) bei Nacionalinio saugumo strategijoje (2002). Iš oficialių dokumentų galima spręsti, kad Lietuvos gynyba yra grindžiama visuotinės besąlygiškos gynybos principu, apimančiu karinę ir nekarinę gynybą. Kyla klausimas, ar visuotinės gynybos bei pilietinio pasipriešinimo idėjos atitinka naujas aplinkybes, susijusias su Lietuvos naryste NATO ir ES bei jos įsijungimu į kolektyvinės gynybos sistemą. Mėginant atsakyti į šį klausimą, straipsnyje pirmiausiai trumpai apžvelgiama pilietinės gynybos teorijos raida bei nagrinėjamos kai kurių jos elementų taikymo ypatybės Lietuvos išsivadavimo judėjime (1988–1991). Po to analizuojama pilietinės gynybos bei pilietinio pasipriešinimo samprata Lietuvos saugumo ir gynybos politiką reglamentuojančiuose dokumentuose. Galiausiai mėginama atsakyti į klausimą apie pilietinio pasipriešinimo vietą ir perspektyvas Lietuvos gynyboje.

1. Pilietinės gynybos samprata

Pilietinės gynybos idėjai vystytis išsiskyrė dvi tradicijos: pacifistinė (principinė) ir pragmatinė¹⁹. Pirmoji traktuoja pilietinę gynybą kaip alternatyvą karinei, pabrėždama karinės ir pacifistinės strategijų nesuderinamumą. Pacifistinė gynybos samprata grindžiama moraliniais argumentais, joje prievarta kaip konfliktų sprendimo būdas nepateisinama jokiais, net ir kilniaisiais, tikslais. Antroji fizinės prievartos netaikymo reikalavimą grindžia pragmatiniais argumentais (socialiniais, politiniais, ekonominiais ir pan.): pilietinė gynyba taikoma ne todėl, kad ji moralesnė už kitas gynybos formas, o todėl, kad, esant tam tikroms aplinkybėms, ji yra efektyvesnė už karinę. Pragmatinėje interpretacijoje pilietinė gynyba traktuojama kaip visuotinės gynybos sudedamoji dalis, kaip karinės gynybos papildymas.

Pilietinė gynyba kaip alternatyva karinei neegzistuoja jokiaje pasaulio šalyje; pragmatiškai interpretuojamos pilietinės gynybos elementai įeina į kai kurių valstybių gynybos koncepcijas. Nenuostabu, kad pilietinės gynybos strategijos studijos daugiausiai plėtojamos pragmatinės tradicijos rėmuose. Kyla klausimas, kaip turėtų būti kuriama analogo pasaulyje neturinti gynybos teorija. Matyt, šiuo atveju tenka kalbėti apie hipotetinės

¹⁹ Apie principinę ir pragmatinę neprievartą žr. Robert L. Holms (ed.), *Nonviolence in Theory and Practice*, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1990, p. 1–6.

teorijos kūrimą, kurios empirinis pagrindas yra analizuoti įvykusius neginkluoto pasipriešinimo epizodus, ypač susijusius su pasipriešinimu okupacijai ir valstybės perversmams. Teoriniu naujos gynybos sampratos pagrindu tampa karinės strategijos klasikai – Carlas von Clausewitzas, Sun Tzu – bei šiuolaikinės karinės strategijos žinovų, tokių kaip Stephenas King-Hallas ir Liddell Hartas, mintys apie nemilitarinę gynybą²⁰.

XX a. septintajame dešimtmetyje pasirodžiusiose pilietinės gynybos studijose pirmiausiai buvo mėginama suprasti neprievartinės kovos veiksmingumo, sprendžiant socialinius ir politinius konfliktus, prigimtį. Iš publikacijų, analizuojančių istorinį neprievartinės rezistencijos patyrimą²¹, ypač išsiskyrė išsami trijų tomų Gene'o Sharpo studija *The Politics of Nonviolent Action* (1973)²². Šioje knygoje Sharpas aprašė 198 neprievartinio veiksmo metodus bei suformulavo pagrindinius jo dinamikos principus. Neprievartinis veiksmas knygoje apibrėžiamas kaip „a technique used to control, combat and destroy the opponent's power by nonviolent means of wielding power“²³. Sharpas atsiriboja nuo prievartos sąvokos vartojimo plačiąja prasme, kai ji tapatinama su viskuo, kas slopina žmogaus fizinių ir dvasinių potencijų vystymąsi. Prievarta yra siejama tik su veiksmais bei elgesio formomis, keliančiomis pavojų žmogaus gyvybei. Neprievartinė kova draudžia fizinį smurtą, tačiau neatmeta kitokių spaudimo priešininkui formų²⁴.

Neprievartinio veiksmo politika grindžiama tam tikra valdžios galios samprata. Sharpo požiūriu, politinė valdžia išlaiko savo galią vidinių visuomenės šaltinių dėka: tai autoritetas, žmonių ištekliai, jų įgūdžiai ir žinios,

²⁰Stephen King-Hall, *Defence in the Nuclear Age*, London: Victor Gollancz, 1958. Šioje knygoje Stephenas King-Hallas rekomenduoja Didžiąjai Britanijai atsisakyti atominės ginkluotės ir plėtoti pilietinę gynybą. Taip pat žr. Basil H. Liddell Hart, *op. cit.*

²¹Dažniausiai pateikiami pavyzdžiai yra Vokietijos kova prieš Belgijos ir Prancūzijos okupaciją 1923 m., Indijos kova dėl nepriklausomybės, neprievartinė rezistencija prieš nacių okupaciją Vakarų Europoje, pasipriešinimas 1961 m. Alžyro generolų maištui, 1968 metų Čekoslovakijos pasipriešinimas Sovietų invazijai, Marcos diktatūros Filipinuose žlugimas 1986 metais, palestiniečių kova 1987–1993 m., komunistinių režimų žlugimas Rytų Centrinėje Europoje 1989 metais.

²²Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action*, Boston: Porter Sargent Publishers, 1973. Amerikiečių profesoriaus Gene'o Sharpo darbai susilaukė plataus tarptautinio pripažinimo, jie yra išversti į daugiau negu 30 kalbų, tarp jų – į lietuvių, estų, latvių, rusų.

²³„Neprievartinis veiksmas yra technika, naudojama kontroliuoti, kovoti ir sužlugdyti oponento galią neprievartinėmis priemonėmis“ (*ibid.*, p. 4).

²⁴Ija Lazari-Pawlowska, „Ethical Aspects of Resistance“, *The Modern Churchman* 2(30), 1988, p. 7–14.

dvasiniai veiksniai, materialiniai ištekliai ir sankcijos²⁵. Šie šaltiniai gali efektyviai maitinti valdžią tol, kol piliečiai jai paklūsta ir su ja bendradarbiauja. Valdomieji, nutraukdami savo paramą valdžiai, gali neprievartinėmis priemonėmis ją kontroliuoti ir net sužlugdyti. „If they do this in sufficient numbers for long enough, that government or hierarchical system will no longer have power. This is the basic political assumption of nonviolent action.“²⁶ Tokia valdžios galios samprata buvo grindžiama Indijos išsivadavimo judėjimo lyderio Mohandas Gandhi'o veikla. 1920 m. jis rašė: „[...] no government can exist for a single moment without the cooperation of the people, willing or forced, and if people suddenly withdraw their cooperation in every detail, the government will come to a standstill“²⁷. Vėliau tą pačią mintį pakartojo Hannah Arendt: „the people lend their power and support to the government by agreeing to act according to its rules“²⁸. Kennethas Bouldingas ją vadina integratyvia galia (*integrative power*)²⁹.

Sharpas apibrėžia pilietinę gynybą kaip „pačių piliečių, o ne kariuomenos personalo vykdomą gynybą, naudojantis pilietinėmis, o ne karinėmis ar pusiau karinėmis kovos priemonėmis“³⁰. Tai „a projected refinement of the general technique of nonviolent action“, „[...] an attempt deliberately to adapt and develop that technique to meet defend needs“³¹. Pilietinės gynybos teoretiko Roberto Burroweso požiūriu, strateginis pilietinės gynybos tikslas yra „to consolidate the power and will of the defending population to resist the aggression“, „[...] to alter the will of the opponent elite to conduct

²⁵ Gene Sharpas, *Pilietinė gynyba: postmilitarinių ginklų sistema*, iš anglų k. vertė Gražvydas Kirvaitis, Vilnius: Mintis, 1992, p. 28–29.

²⁶ „Jei jie tai daro pakankamai daug kartų ir pakankamai ilgą laiką, vyriausybė arba hierarchinė sistema netenka galios. Tai yra pagrindinė neprievartinio veiksmo politikos prielaida“ (Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action*, p. 64).

²⁷ „[...] jokia vyriausybė nė minutės negali egzistuoti be žmonių bendradarbiavimo su ja, savanoriško ar priverstinio. Jei žmonės staiga visiškai nutrauks bendradarbiavimą, vyriausybė pateks į akliavietę“ (cit. pagal: Idem, *Gandhi as a Political Strategist, with Essays on Ethics and Politics*, p. 44).

²⁸ „Žmonės paskolina savo galią ir paramą vyriausybei sutikdami elgtis pagal jos taisykles“ (cit. pagal: Gail M. Presbey, „Hannah Arendt on Nonviolence and Political Action“, in: Vinod K. Kool (ed.), *Nonviolence: Social and Psychological Issues*, Lanham: University Press of America, 1993, p. 249).

²⁹ Kenneth E. Boulding, „Peace, Justice, and the Faces of Power“, in: Paul Wehr, Heidi Burgess, Guy Burgess (eds.), *Justice without Violence*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1994, p. 51.

³⁰ Gene Sharpas, *Pilietinė gynyba: postmilitarinių ginklų sistema*, p. 12.

³¹ Tai – „apgalvotas bendros neprievartinio veiksmo technikos patobulinimas [...]“; „mėginimas ją pritaikyti ir išvystyti gynybos poreikiams“ (Gene Sharp, *Social Power and Political Freedom*, Boston, Mas.: Porter Sargent Publishers, 1980, p. 233).

the aggression, and to undermine their power to do so³². Šiame procese susipina du tikslai: priešininko atgrasymas (oponento valios pakeitimas) ir gynyba. Jei oponentas nekeičia valios, jį galima priversti tai padaryti neprievartiniais veiksmais, kurie pilietinėje gynyboje atlieka ginklų vaidmenį.

Neprievartinės kovos ginklai skirstomi į tris dideles kategorijas: 1) neprievartinis protestas ir įtikinimas (demonstracijos, piketai, protesto mitingai, viešos paskaitos ir diskusijos ir t. t.); 2) nebendradarbiavimas: „Veiksmai, kuriais nutraukiami, apribojami ar ignoruojami tam tikri santykiai – socialiniai, ekonominiai arba politiniai“³³ (streikai, boikotai, mokesčių nemokėjimas, rinkimų ir teisėtvarkos boikotas, pilietinis nepaklusnumas); 3) neprievartinis įsikišimas: „Disruption or destruction of behavioral patterns, policies, relationships, or institutions that are considered unacceptable“³⁴ (neprievartinė blokada ir okupacija, badavimas, įkalinimo siekimas, alternatyvių politinių, ekonominių, socialinių institucijų steigimas, alternatyvios mokyklos, paralelinis transporto, komunikacijų tinklas).

Pilietinė gynyba reikalauja ypatingo gyventojų pasiruošimo bei jos lyderių strateginio kūrybingumo. Neginkluota gynyba prieš ginkluotą priešininką reikalauja visuomenės vieningumo, išvystytos pilietinės visuomenės, asmeninės dalyvių drąsos, neprievartinės disciplinos (neatsakyti smurtu į represijas), sugebėjimo atskleisti ir išnaudoti priešininko silpnąsias puses. Be to, tai ypatingas santykis su priešininku: pilietinėje gynyboje nesiekama nužmoginti priešininko – tikslas yra neutralizuoti jo priešiškuumą ir, jei pavyks, paversti jį sąjungininku.

Iš šios trumpos pilietinės gynybos teorijos apžvalgos gali susidaryti įspūdis, kad pilietinės gynybos teoretikai kuria utopinio pasaulio utopinę teoriją. Kaip rodo istorija, taikių permainų laikotarpius keičia nauji smurto protrūkiai, vedantys ne prie neprievartinio veiksmo, o prie karinės ginkluotės tobulinimo. Kiek realus yra pilietinės gynybos įgyvendinimas? Pirmiausiai reikėtų neužmiršti, kad karinės gynybos istorija siekia tūkstantmečius, valstybingumo išsaugojimo pagrindimas yra konceptualizuojamas karinės galios kategorijomis. Tuo tarpu pilietinės gynybos idėja gyvuoja viso labo

³² „Konsoliduoti pasipriešinimui prieš agresiją gynyboje dalyvaujančių gyventojų galią ir valią“; „pakeisti oponento elito valią tęsti agresiją bei pakirsti jo galią tai daryti“ (Robert J. Burrowes, *op. cit.*, p. 209).

³³ Gene Sharpas, *Pilietinė gynyba: postmilitarinių ginklų sistema*, p. 43.

³⁴ „Žlugdymas arba destrukcija tokių elgesio modelių, politikos, santykių ar institucijų, kurie laikomi nepriimtinais“ (Robert J. Burrowes, *op. cit.*).

kelis dešimtmečius. Pilietinės gynybos teoretikai, ypač pragmatinės orientacijos, žengia dar tik pirmuosius idėjos pagrindimo žingsnius. Jų požiūriu, perėjimas nuo teorijos prie jos praktinio įgyvendinimo turėtų prasidėti iš viršaus, t. y. įvedant kai kuriuos pilietinės gynybos elementus į nacionalinės gynybos sistemą. Tokio proceso tikslingumui devintajame XX amžiaus dešimtmetyje pritarė ir kai kurių Europos valstybių valdžios atstovai. 1986 m. Švedijos Parlamentas pritarė Nemilitarinės rezistencijos komisijos įsteigimui. 1990 m. Norvegijos gynybos ministras Johanas Holstas pabrėžė: „Civilian-based defence has the potential of constituting an important complement to traditional military forms of resistance“³⁵. Šią Holsto mintį mėgina praktiškai įgyvendinti Lietuvos politinis elitas, pilietiniam pasipriešinimui Lietuvos gynyboje skirdamas svarbią vietą.

2. Neprievartinis veiksmas ir pilietinė gynyba Lietuvos išsivadavimo judėjime (1988–1991)

Daugelyje SSRS žlugimui nušviesti skirtų publikacijų pažymima, kad Sovietų imperijai subyrant Lietuva atliko katalizatoriaus vaidmenį. Imperijos žlugimas yra sudėtingas, įvairiapusis procesas, veikiamas daugybės vidaus ir išorės faktorių. Daugelis autorių, analizuojančių Sovietų imperijos žlugimą, atkreipė dėmesį į jo taikų pobūdį³⁶, tačiau išsami šio proceso analizė neprievartinio veiksmo teorijos požiūriu dar laukia savo tyrinėtojų. Lietuvoje platus neprievartinio veiksmo taikymas 1988–1991 m. suvaidino svarbų vaidmenį kovojant dėl nepriklausomybės. Šį laikotarpį tikslinga suskirstyti į du periodus: pirmasis – nuo Sąjūdžio įsisteigimo iki nepriklausomybės deklaravimo 1990 m. kovo 11 d; antrasis periodas baigiasi Lietuvos priėmimu į JT organizaciją 1991 m. rugsėjo 17 d. Pirmajam periodui būdingas spontaniškas neprievartinio veiksmo metodų taikymas kovojant dėl valstybės suvereniteto prieš Vilniaus ir Maskvos nomenklatūrą, antrajame

³⁵ „Pilietinė gynyba turi galimybę tapti svarbiu tradicinių karinių pasipriešinimo formų papildymu“ (Johan Jorgen Holst, *Civilian-Based Defence in a New Era*, Cambridge, Mass.: Albert Einstein Institution, 1990, p. 14–15).

³⁶ Anatol Lieven, *op. cit.*; Graham Smith (ed.), *Baltic States: National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*, London: Macmillan, 1994; Kristian Gerner, Stefan Hedlund, *Baltic States and the End of the Soviet Empire*, London: Routledge, 1993.

vyksta kova prieš Sovietų Sąjungos karinę ir politinę nomenklatūrą dėl paskelbtos nepriklausomybės išsaugojimo ir įtvirtinimo. Šiuo periodu ginant valstybingumą atsiranda apgalvoto ir organizuoto neprievartinio veiksmo technikos taikymo elementų, t. y. pilietinės gynybos užuomazgų.

3. Pilietinės gynybos elementai kovojant dėl Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo (1990–1991)

Lietuva buvo pirmoji Sovietų Sąjungos respublika, vienašališkai paskelbusi valstybės nepriklausomybę. 1,5 % beginklių gyventojų, užimančių 0,3 % teritorijos, kurioje tuo metu buvo dislokuota Sovietų kariuomenė, metė iššūkį didžiulei, turinčiai galingą represinį aparatą imperijai. Po kelių dienų neeilinis SSRS deputatų suvažiavimas paskelbė Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją neturinčia juridinės galios ir pareikalavo „atkurti tvarką ir teisėtumą“ Lietuvos teritorijoje. Žvelgiant iš SSRS pozicijų, visi tolimesni Lietuvos veiksmai atkuriant valstybingumą yra neteisėti, neprievartinio veiksmo teorijos požiūriu jie gali būti įvardyti kaip pilietinis nepaklusnumas. Tuo tarpu žvelgiant iš Lietuvos pozicijų – tai valstybingumo gynimas ir įtvirtinimas. Atsakomajame laiške suvažiavimui Vytautas Landsbergis pabrėžė, kad užsienio valstybės rezoliucijos neturi juridinės galios Lietuvoje ir kad teisėti SSRS interesai galėtų tapti derybų objektu. Abi pusės jautėsi esančios teisios ir nuosekliai siekė realizuoti savo tikslus. Esminis skirtumas buvo tas, kad Lietuvos valdžia rėmėsi visuotine žmonių parama, tuo tarpu SSRS vadovybė galėjo kliautis tik represinėmis struktūromis.

Po nepriklausomybės paskelbimo SSRS santykiuose su Lietuva vyravo ultimatyvus tonas: grasinimai sugriauti ekonomiką, atimti kai kurias teritorijas, supriešinti visuomenę. Lietuvos valdžia siūlė pradėti derybas ir, nepaisydama grasinimų, kūrė institucijas, įtvirtinančias valstybės suverenitetą. Buvo priimtas Respublikos piliečio pažymėjimo įstatymas, pradėtas valstybės sienų žymėjimas ir kontrolė, įsteigtas Lietuvos Krašto apsaugos departamentas. Maskva į šiuos veiksmus atsakė ekonomine blokada, pastatų okupavimu ir niokojimu, karinę tarnybą boikotuojančių jaunuolių gaudymu. 1991 m. sausio mėn. buvo pamėginta su desantininkų ir tankų pagal-

ba susigrąžinti Lietuvos paklusnumą. Nors buvo brutaliai užimti Spaudos rūmai, Radijo ir televizijos pastatas, televizijos transliacijos bokštas, tačiau SSRS Prezidento Michailo Gorbačiovo telegramoje Lietuvos AT suformuluotas tikslas – „tučtuojau visiškai atkurti TSRS konstitucijos ir Lietuvos SSRS konstitucijos galiojimą, atšaukti priimtus konstitucinius aktus“³⁷ – nebuvo pasiektas. 1991 m. sausio 13 naktį tankams kelią pastojusi neginkluotų žmonių minia sužlugdė karinio perversmo įgyvendinimą³⁸.

Lietuvos AT, mesdama iššūkį imperijai, iš pat pradžių orientavosi į netradicines, neginkluotas kovos formas, daugiausiai į jau išmėgintus neprievartinio veiksmo metodus. Didėjant ginkluotos agresijos pavojui, stiprėjo suvokimas, kad atsvara jai gali būti tik vadinamas Gandhi'o kelias. 1990 m. gruodžio mėn. bendroje AT Sąjūdžio remiamų deputatų, savivaldybių deputatų atstovų tarybos ir Sąjūdžio Seimo konferencijoje buvo paskelbtas kreipimasis „Respublika pavojuje“. Jame visi Lietuvos žmonės buvo kviečiami „laikytis nepaklusnumo ir nebendradarbiavimo su okupaciniais organais principų“³⁹. 1991 m. sausio 8 d., kai Maskvos agresija atrodė neišvengiama, Landsbergis per radiją kreipėsi į Lietuvos žmones: „Ateikite ir paremkite savo valdžią, kitaip galite turėti svetimą“⁴⁰. Per televiziją buvo parodytas Richardo Attenborough filmas „Gandhi“ (1982). Prasidėjo nuolatinis Sąjūdžio organizuotas Lietuvos gyventojų budėjimas prie Seimo, Spaudos rūmų, televizijos transliacijos bokšto. Kartu su civiliais gyventojais budėjo neginkluoti policininkai, Policijos akademijos studentai. Jų pagrindinis uždavinys buvo užkirsti kelią ginkluotoms provokacijoms.

Sausio įvykiai Lietuvoje ir Latvijoje⁴¹ nepateisino Maskvos lūkesčių. Toliau dirbo Lietuvos Aukščiausioji ir Ministrų tarybos, savivaldybės kontroliavo padėtį miestuose. Policija liko ištikima Lietuvos respublikai. Be to, labai išaugo valdžios autoritetas ir žmonių parama jai. Prievartos naudojimas prieš taikius gyventojus atvedė prie vadinamo politinio džiudžitsu: tai tokia situacija, kai dėl prievartos naudojimo padidėja rezistentų skaičius ir gyventojų nepaklusnumas, išryškėja nesutarimai tarp priešininkų, sumažėja jų galimybės palaužti nepaklusnumą ir tęsti savo politiką⁴². Britų žurnalistas Anatolis Lievenas pastebi:

³⁷ *Lietuva, 1991.01.13: Dokumentinė medžiaga*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, p. 23.

³⁸ Tą naktį gindami televizijos bokštą žuvo 13 Lietuvos gyventojų, 702 buvo sužeisti (*ibid.*, p. 360).

³⁹ Vytautas Landsbergis, *Laisvės byla*, Vilnius: Lietuvos Aidas, 1992, p. 182.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 186.

⁴¹ Olgerts Eglitis, *op. cit.*, p. 31–35.

⁴² Apie politinio džiudžitsu sąvoką žr. Gene Sharpas, *Pilietinė gynyba: postmilitarinių ginklų sistema*, p. 57–59.

Soviet measures however only increased the determination and morale of ordinary Lithuanians. Those who, immediately after declaration [of independence], had been critical of Landsbergis and Sajudis, became increasingly supportive, and popular demonstrations returned to their preindependence dimensions.⁴³

Be to, dėl Sausio įvykių labai išaugo Sovietų Sąjungos gyventojų bei kitų šalių parama Lietuvos nepriklausomybei. Sausio įvykiai Lietuvoje akivaizdžiai parodė neginkluotos gynybos efektyvumą: civiliai gyventojai apgynė labai svarbius Lietuvos nepriklausomybei objektus – Aukščiausiąją Tarybą, Televizijos stotį Sitkūnuose, leidusią atnaujinti TV transliaciją. Tad neatsitiktinai po Sausio įvykių sustiprėjo ir Lietuvos vyriausybės bei visuomenės orientacija į pilietinę gynybą. Ji buvo suprantama kaip iš anksto organizuotas žmonių galios panaudojimas valstybės gynimo tikslams. Antai 1991 m. vasario 28 d. AT paskelbtoje rezoliucijoje teigiama:

Prasidėjus atvirai okupacijai, stodami į kovą už nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos piliečiai kviečiami laikytis neklusnumo, nesmurtinio pasipriešinimo ir politinio bei socialinio nebendradarbiavimo principų.⁴⁴

Tokiai rezoliucijai atsirasti įtakos turėjo ne tik sukauptas praktinis patyrimas, bet ir pažintis su teorinėmis pilietinės gynybos studijomis⁴⁵. Pirmiausiai buvo mėginama pritaikyti kai kuriuos pilietinės gynybos elementus Sovietų agresijos atgrasymo tikslams. Buvo siekiama įtikinti Sovietų politinį ir karinį elitą, kad jų tikslas – jėga susigrąžinti Lietuvą – yra nepasiekiamas, o mėginimas tai daryti atneštų didžiulę materialinę ir moralinę žalą *perestroikai* ir tarptautiniam šalies prestižui. Jau sausio mėnesį Krašto apsaugos departamentas pradėjo leisti laikraštį rusų kalba *Doroga Litvy (Lietuvos kelias)*. Laikraštis buvo platinamas tarp sovietų kariškių, tarnavusių Lietuvoje bei Sovietų Sąjungoje. Taip pat buvo tiražuojama ir platinama medžiaga apie Sausio įvykius. Sąjūdis, AT deputatai, vyriausybė bei paprasti Lietuvos gyventojai palaikė glaudžius ryšius su nacionalinio išsivadavimo judėjimais visoje Sovietų Sąjungoje, mėgin-

⁴³ Anatol Lieven, *op. cit.*, p. 239. Tai patvirtino ir 1991 m. sausio 14 dieną Vilniaus universiteto sociologijos laboratorijos ir Lietuvos mokslų akademijos Viešosios nuomonės tyrimų centro atlikta apklausa, kuri parodė, kad po Sausio įvykių labai išaugo netgi Lietuvoje gyvenančių kitataučių, ypač rusų, pritarimas Lietuvos nepriklausomybei (*Lietuvos Aidai*, 1991-01-23).

⁴⁴ *Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos ir vyriausybės žinios* 8, 1991, p. 324.

⁴⁵ Jau 1990 metų pabaigoje Sharpo knyga *Civilian-Based Defence* (1990) buvo išversta į lietuvių kalbą. Vertimo rankraštis buvo įdėmiai studijuojamas Krašto apsaugos departamento direktoriaus, kitų pareigūnų, Sąjūdžio aktyvistų. Taip pat buvo išversta ir 1992 metais publikuota Sharpo knyga *Self-Reliant Defense without Bankruptcy or War* (1990).

dami daryti įtaką demokratizacijos procesų eigai⁴⁶.

Rengiantis pilietinei gynybai svarbus uždavinys buvo gyventojų ir kariškių švietimas, jų nuteikimas naudotis pilietinės gynybos ginklais. „Tai netradicinė ginklų sistema, kurią valdyti reikia mokytis. Ji reikalauja daug daugiau žinių, intelekto, žmogiškosios prigimties supratimo nei įprastinis šautuvas ar policininko lazda“, – rašė Krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius Sharpo knygos publikacijos lietuvių kalba proga⁴⁷. 1991 m. vasario mėn. vyriausybės įsakymu buvo įsteigta Psichologinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo komisija. Įsakyme numatoma „parengti pilietinio pasipriešinimo instrukciją, skirtą KAD etatiniams darbuotojams ir SKA savanoriams, [...] organizuoti savanorių mokymą pagal neprievartinio pasipriešinimo programas“⁴⁸. Savanoriška krašto apsaugos tarnyba daug dėmesio skyrė savanorių mokymams organizuoti, rėmė reikiamos literatūros vertimą į lietuvių kalbą⁴⁹. Siekdami padėti gyventojų švietimui, pagrindiniai Lietuvos laikraščiai spausdino medžiagą, skirtą pilietinės rezistencijos istorijai, jos metodų analizei. Taip pat buvo organizuotos televizijos laidos, supažindinančios gyventojus su pagrindiniais pilietinės gynybos principais. 1991 m. rugpjūčio 19 d. prasidėjus pučui Maskvoje, Landsbergis pakartojo, kad „pagrindinis Lietuvos pasipriešinimas okupacijos atveju yra neginkluotas, nesmurtinis pasipriešinimas“⁵⁰. Lietuvos žmonės vėl buvo pakviesti rinktis prie AT pastato. Krašto apsaugos departamentas išleido įsakymą, kuriuo krašto apsaugos sistemos darbuotojai okupacijos atveju įpareigojami „organizuoti ir vykdyti pilietinio pasipriešinimo akcijas visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, naudojant nesmurtinio pasipriešinimo metodiką“⁵¹. Netrukus po rugpjūčio pučo Maskvoje pralaimėjimo Lietuva sulaukė tarptautinio pripažinimo – 1991 m. rugsėjo 17 d. ji tapo JT nare.

⁴⁶ Prasidėjus Donecko ir Kuznecko sričių šachtininkų streikams, Darbininkų Sąjungos iniciatyva Lietuvoje buvo renkami maisto produktai streikuojantiems. Paramos gabenimas sunkvežimiais per Sovietų Sąjungą turėjo didžiulę idėjinę reikšmę; kartu su maisto produktais keliavo ir pozityvi informacija apie Lietuvą.

⁴⁷ Gene Sharp, *op. cit.*, p. 147.

⁴⁸ Krašto apsaugos departamento įsakymas, Nr. 12, 1991-02-20; straipsnio autorės archyvas.

⁴⁹ Buvo išversti ištisi skyriai iš knygų, straipsniai apie Suomijos, Indijos, Norvegijos, Filipinų, Lenkijos Solidarumo neprievartinės kovos patyrimą. „Savanorio bibliotekėlėje“ buvo išspausdintas Sharpo straipsnis *The Role of Power in Nonviolent Struggle* (Gene Sharp, *Jėgos vaidmuo nesmurtinėje kovoje*, Vilnius: Savarankiška krašto apsaugos tarnyba, 1991).

⁵⁰ Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 284.

⁵¹ Krašto apsaugos departamento įsakymas, Nr. 160, 1991-08-18; autorės archyvas.

Trumpa Lietuvos kovos dėl nepriklausomybės 1988–1991 m. apžvalga patvirtina neprievartinio pasipriešinimo efektyvumą bei atskleidžia jo perspektyvas valstybės gynyboje. Tačiau būtų naivu pasiektą rezultatą aiškinti tik neprievartinio pasipriešinimo strategija. Lietuvos Nepriklausomybės deklaracija buvo priimta esant ypač palankioms vidaus ir išorės aplinkybėms. *Perestroika*, Sovietų Sąjungoje atvėrusi kelius viešumui ir demokratizacijai, išjudino totalitarinio režimo pagrindus. Tuo pačiu metu „Solidarumo“ pergalė Lenkijoje, vadinama aksominė Čekoslovakijos revoliucija, Vokietijos susivienijimas sukūrė pabrėžtinai palankų tarptautinį klimatą išsivadavimo judėjimams Baltijos valstybėse. Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos valstybėse, per kelerius metus buvo sukauptas vertingas pilietinio pasipriešinimo patyrimas, susiformavo nepriklausomos struktūros, kurios suteikė jam kryptį ir idėjinį pagrindimą. Po Nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo susidarė unikali situacija, kai sutapo naujai besiformuojančių valdžios struktūrų ir visuomenės tikslai. Be to, gyventojų sugebėjimas išsaugoti neprievartinę discipliną, nepasiduodant priešininko provokacijoms į smurtą atsakyti smurtu, padėjo Lietuvai laimėti pasaulio viešosios nuomonės paramą. Nepriklausomybė buvo pasiekta su minimaliomis žmonių aukomis, išsaugant šalies resursus bei infrastruktūrą.

4. Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos saugumo ir gynybos sistemoje

Po tarptautinio Nepriklausomybės pripažinimo Lietuvoje pradėjo formotis savarankiška vidaus ir užsienio politika, kuri orientavosi į mažos valstybės teoriją: „A small state's foreign policy must first of all deal with the potential threat posted by great powers in order to secure its own survival“⁵². Matydama pagrindinę grėsmę nestabilioje ir neprognozuojamoje Rusijoje, Lietuva palaipsniui atsisakė tilto tarp Rytų ir Vakarų įvaizdžio ir ryžtingai pasuko suartėjimo su Vakaraais linkme. Ši tendencija ypač sustiprėjo po Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos 1993 m. Nuoseklus Vakarų krypties politikos įgyvendinimas lėmė Lietuvos narystę NATO ir

⁵² Olav F. Knudsen, „Baltic States' Foreign Policies“, *Nordic Journal of International Studies* 1(28), 1993, p. 48.

Europos Sąjungoje (2004). Kyla klausimas, kaip atsispindi šiuolaikinės Lietuvos saugumo ir gynybos sistemoje neprievartinio pasipriešinimo patyrimas, suvaidinęs be galo reikšmingą vaidmenį siekiant nepriklausomybės pripažinimo. Į šį klausimą bus atsakyta apžvelgiant Lietuvos Saugumo ir Gynybos politikos konceptualizavimo ypatybes.

Nuo pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės deklaravimo dienų valstybės ir tautos saugumas yra pagrindinė Lietuvos politinio diskurso tema. Jau 1992 m. Krašto apsaugos ministerijos iniciatyva parengiamas pirmasis Nacionalinio saugumo koncepcijos projektas, kuriame gana reikšmingas vaidmuo skiriamas pilietinei gynybai⁵³. Tais pačiais metais Krašto apsaugos departamentas kartu su Alberto Einšteino institutu (JAV) surengė tarptautinę konferenciją apie pilietinės gynybos pritaikymą ir perspektyvas Baltijos valstybėse. Prie Civilinės saugos departamento įsteigiamas Neprievartinės rezistencijos kabinetas, kuriame kaupiama medžiaga apie pilietinį pasipriešinimą Lietuvoje ir kitose šalyse. Kabineto veiklą tęsė Pilietinio pasipriešinimo mokymo skyrius⁵⁴: jame krašto apsaugos ministerijos ir kitų institucijų pareigūnams buvo skaitomas trumpas pilietinio pasipriešinimo pagrindų kursas⁵⁵. 1994–1995 m. buvo parengtas susitarimo projektas dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos pilietinės gynybos bendradarbiavimo. Nors visos šalys pritarė susitarimo idėjai, tačiau jis taip ir nebuvo pasirašytas. Artėjant narystei NATO, blėso dėmesys pilietinei gynybai, ypač Latvijoje ir Estijoje.

1996 m. pab. Seimo patvirtinti Lietuvos Nacionalinio saugumo pagrindai (NSP) suteikė pilietiniam pasipriešinimui tvirtą teisinį pagrindą. Pilietinė gynyba dokumente apibrėžiama kaip esminė pilietinio pasipriešinimo dalis. Dokumentu skyriuje Pilietinis pasipriešinimas (7.4) teigiama:

Lietuvos gynybos sistemos pagrindas – visuotinės ir besąlyginės gynybos principas. Pilietinio pasipriešinimo jėgą lemia Tautos valia ir apsisprendimas kovoti už savo laisvę, kiekvieno piliečio, nesvarbu, koks jo amžius ir profesija, pasiryžimas visais įmanomais būdais priešintis užpuolikui ar okupantui, prisidėti prie Lietuvos gynybos.

⁵³ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo koncepcija. Projektas, 1992. Žr. Vacys Bagdonavičius (sud.), *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994, p. 125–145.

⁵⁴ Skyrius buvo įsteigtas 1999 metais Generolo Adolfo Ramanausko karių profesinio tobulinimosi centre.

⁵⁵ Mokymo pradžioje kurso klausytojai buvo Rezervo karių asociacijos nariai, Skautų sąjungos vadovai, Šaulių sąjungos rinktinių vadai, karinių dalinių ryšių su visuomene specialistai ir karių ramovių darbuotojai (Vytautas Mankevičius, Albertas Daugirdas, *Pilietinis pasipriešinimas*, Vilnius: Mažoji Evelina, 2002, p. 3).

Piliečių pasirengimo pilietiniam pasipriešinimui sistema yra valstybinė. Jos funkcionavimą organizuoja Vyriausybė.

Užpuolimo, pasikėsinimo į Lietuvos teritorijos vientisumą arba jos konstitucinę santvarką atveju piliečiai ir jų savaveiksmiai dariniai imasi pilietinio pasipriešinimo veikslių – nesmurtinio pasipriešinimo, nepaklusnumo ir neko-laboravimo su neteisėta administracija, taip pat ginkluoto pasipriešinimo⁵⁶.

Pilietinio pasipriešinimo nuostatos taip pat įtvirtintos Lietuvos Nacionalinio saugumo (NSS, 2002) ir Nacionalinės gynybos (2000) strategijose⁵⁷. Vykdamas Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymą 2000 m. Vyriausybės nutarimu įsteigtas Valstybinis pilietinio pasipriešinimo rengimo centras prie Krašto apsaugos ministerijos. Jo paskirtis – „įgyvendinti valstybės politiką rengiant visuomenę individualiam ir organizuotam pilietiniam pasipriešinimui“⁵⁸. 2001 m. pradėjęs veiklą, centras tęsia pilietinio pasipriešinimo skyriaus pradėtus darbus.

Apžvelgus pilietinio pasipriešinimo idėjos įgyvendinimą nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, galima teigti, kad kai kurie pilietinės gynybos elementai užima gana svarbią vietą pagrindiniuose Lietuvos saugumo ir gynybos politiką apibrėžiančiuose dokumentuose. „Visuotinis piliečių pasirengimas pasipriešinimui“ laikomas svarbia potencialaus užpuolimo atgrasymo proceso dalimi. Tačiau šis pasirengimas šviečiant gyventojus nėra visuotinio pobūdžio, jis daugiausiai yra skirtas su Krašto apsaugos ministerija susijusioms institucijoms. Sprendžiant pagal programą, Pilietinio pasipriešinimo rengimo centro veikla turėtų apimti platesnius gyventojų sluoksnius: joje numatomas glaudus bendradarbiavimas su mokymo ir mokslo įstaigomis, bažnyčia, valstybės, vietos savivaldos institucijomis ir visuomeninėmis organizacijomis.

Pilietiniam pasipriešinimui skiriama svarbi vieta ne tik siekiant atgrasyti nuo agresijos, bet ir sprendžiant gynybos klausimus. Lietuvos visuotinės ir besąlyginės gynybos modelis labiausiai primena aštuntojo dešimtmečio Šveicarijos totalinės gynybos (*Gesamptverteidigung*) strateginę triadą, kurią

⁵⁶ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios* 2, 1997, p. 2–20.

⁵⁷ Nacionalinio saugumo strategija, 2002; Nacionalinės gynybos strategija, 2000 (<http://www.kam.is.lt/index.php/ItemId=9675;2003-03-14>).

⁵⁸ Nutarimas dėl Valstybinio pilietinio pasipriešinimo rengimo centro prie Krašto apsaugos ministerijos įsteigimo 1359, 2000-11-07, *Valstybės žinios* 98, 2000, p. 73.

sudaro karinė gynyba, partizaninis karas ir nekarinė gynyba⁵⁹. Kaip rašoma Nacionalinio saugumo pagrinduose, Lietuva priešinsis agresoriui karine gynyba ir pilietiniu pasipriešinimu, t. y. partizanine kova bei nesmurtinio pasipriešinimo veiksmais. Pilietinis pasipriešinimas turėtų prasidėti nutraukus karinę gynybą ir agresoriui okupavus šalį. Šioje gynybos stadijoje iškyla esminis pilietinio pasipriešinimo strategijos klausimas: ar suderinama ginkluotas partizaninis karas ir neginkluota pilietinė gynyba? Pilietinės gynybos teoretikai gana vienareikšmiškai tvirtina, kad gynyba, kurioje ginkluota kova taikoma kartu su neprievartiniu pasipriešinimu, yra pasmerкта nesėkmei. Esant tokiai gynybos taktikai pakertamos pilietinio pasipriešinimo efektyvumo šaknys – moralinis rezistentų pranašumas, kuris yra labai svarbus siekiant palankios tarptautinės reakcijos. Be to, ginkluotą kovą lydintis smurtas, atsitiktinės civilių aukos, gyvenamos aplinkos niokojimas suteikia priešininkui pagrindą pateisinti represijas⁶⁰.

Nekelia abejonų, kad tolimesnis pilietinio pasipriešinimo bei pilietinės gynybos idėjų plėtojimas reikalauja jų išsamesnio teorinio pagrindimo, santykio tarp ginkluotos ir neginkluotos gynybos strategijų analizės, socialinių ir politinių prielaidų, būtinų šiai netradicinei gynybos formai įgyvendinti, studijų⁶¹.

Pilietinio pasipriešinimo įtraukimas į Lietuvos saugumo ir gynybos sistemą pagrįstas visuotinės ir besąlyginės gynybos principu, reikalaujančiu „visus ir kiekvieną pilietį priešintis agresoriui visomis įmanomomis priemonėmis“ (NSS, 6.3.4). Atsakymas į klausimą, ar laiku rodomas dėmesys pilietiniam pasipriešinimui Lietuvos saugumo sistemoje, slypi atsakyme į klausimą, ar nepavėluotas yra visuotinės ir besąlyginės gynybos principas. Lietuvos politinio elito orientaciją į visuotinę ir besąlyginę gynybą lėmė įvairūs faktoriai, iš kurių pirmiausiai išskirtina specifinė tarpukario Lietuvos istorijos interpretacija. Tai tarsi skausminga dabarties polemika su

⁵⁹ Йохан Низинг, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁰ *Ibid.*; Gene Sharp, *op. cit.*; Peter Ackerman, Christopher Kruegler, *op. cit.* Tą pačią mintį išreiškė buvęs Lietuvos Krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius: „Kai valstybė pereina prie pilietinės gynybos pobūdžio pasipriešinimo, tuos, kurie organizuoja tolimesnį pasipriešinimą naudodami smurtą, ji turėtų laikyti galimais provokatoriais, tarnaujančiais agresoriui, kadangi jų veiksmai ardo gynybos pastangas. Valstybė turėtų aiškiai paskelbti, kad okupacijos metu jos gynybos politika yra pilietinė gynyba“ (Audrius Butkevicius, *Theses on the Defence Strategy of Small States*, Cambridge, MA: The Albert Einstein Institution, 1994).

⁶¹ Gilliam De Valk, Johan Niezing, *Research on Civilian-Based Defence*, Amsterdam: SISWO, 1993.

1940 m. įvykiais, kai militarizuota Lietuvos valstybė jokia forma nepasipriešino Sovietų Sąjungos ultimatumui. Tikima, kad visuotinė ir besąlyginė gynyba turėtų užkirsti kelią tokiai kapituliacinei situacijai pasikartoti. Be to, visuotinės gynybos principui pasirinkti įtakos turėjo Lietuvos politiniame diskurse vyraujanti neorealistinė jos geopolitinės situacijos interpretacija ir su ja susijusi modernistinė suvereniteto samprata, taip pat orientacija į kaimyninių šalių, ypač Švedijos, patyrimą.

Straipsnyje aptartuose oficialiuose dokumentuose neabejojama, kad narystė NATO ir ES garantuos Lietuvos teritorinį saugumą, tačiau taip pat pabrėžiama, kad „globalinis dinamiškas vystymasis pateikia naujų iššūkių, pavojingų situacijų ir grėsmių“ (NSS), todėl visuotinis pilietinis pasipriešinimas ir dabartinėmis sąlygomis lieka universaliu atsaku į bet kokias grėsmingas aplinkybes.

Baigiamosios pastabos

Iš karto po nepriklausomybės pripažinimo Lietuvos nacionalinio saugumo sistemos žengiant pirmuosius žingsnius, įvairių šalių pilietinės gynybos teoretikai ir entuziastai vylėsi, kad Lietuva taps pirmąja šalimi pasaulyje, kurios gynyba bus grindžiama neginkluotu pilietiniu pasipriešinimu. Negalima sakyti, kad Lietuva visiškai nepateisino jų lūkesčių, – pilietinės gynybos nuostatos įeina į jos saugumo ir gynybos politiką. Pažymėtina, kad nors visos rytų ir centrinės Europos šalys patyrė žmonių galios veiksmingumą, tačiau tik Lietuva oficialiai pripažino jos pritaikymą ir perspektyvas. Dėmesys pilietiniam pasipriešinimui Lietuvos saugumo ir gynybos politiką reprezentuojančiuose dokumentuose išlieka gana unikaliu faktu šiuolaikinėje gynybos konceptualizavimo praktikoje pasaulyje.

Apžvelgusi trumpą pilietinės gynybos idėjos atsiradimo bei kai kurių jos žingsnių įgyvendinimo Lietuvoje istoriją, nesimu prognozuoti jos tolimesnės raidos. Apsiribosiu tik kai kurių tendencijų bei problemų, lydinčių pilietinės gynybos vystymąsi po Šaltojo karo, formulavimu.

Pilietinės gynybos teorija daugiausiai buvo plėtojama Šaltojo karo laikotarpiu nedidelėse nebranduolinėse valstybėse. Konceptuali ir pilietinės, ir karinės gynybos strategijos pagrindu buvo ir lieka neorealistinė tarptautinės sistemos samprata. Saugumą neorealizmas supranta kaip geo-

politiškai sąlygotų nuolatinių grėsmių valstybei ir tautai identifikavimą ir jų neutralizavimą politinėmis ir karinėmis priemonėmis. Pasaulis yra padalijamas į saugų, racionaliai valdomą tautinės valstybės vidų ir pavojingą anarchinę neprognozuojamą išorę, į taikos ir grėsmės zonas. Būtent tokia tarptautinių santykių samprata remiasi visuotinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo idėja Lietuvos nacionalinio saugumo pagrinduose.

Neorealizmo sąvokomis konceptualizuojamoje tikrovėje visuomenės konsolidavimo, jos mobilizavimo gynybai pagrindas yra bendrų, viena reikšmiškai apibrėžiamų grėsmių kolektyviniam (tautiniam) identitetui pripažinimas, jų konstravimas ir rekonstravimas. Lietuvoje 1988–1991 m. bendra, vienijančia visuomenę gynybai grėsme buvo Sovietų Sąjunga, vėliau – nenumatoma ir neprognozuojama Rusija.

Po Šaltojo karo, žlugus bipoliarinei pasaulio tvarkai bei intensyvėjant globalizacijai, riba tarp taikos ir grėsmės zonų praranda pastovumą, tampa paslanki. Aktualizuojasi naujos, demokratinėms valstybėms bendros grėsmės, susijusios su terorizmu, nelegalia migracija, žmogaus teisių pažeidimais. Keičiasi saugumo ir grėsmės sampratos, buvęs aiškus priešas netenka apibrėžtumo.

Lietuvos dalyvavimas euroatlantinėje integracijoje stiprina jos teritorinį saugumą, tačiau drauge silpnina simbolinį ryšį tarp tautos ir valstybės bei skatina tautinio identiteto eroziją. Grėsmėms netenkant vienamatiškumo, keičiasi visuomenę konsoliduojantys faktoriai, mažėja tautinės priklausomybės vaidmuo formuojantis kolektyviniam identitetui. Žmones vienijančiu faktoriumi tampa ne tautybė, o pilietybė, bendros politinės vertybės. Stiprų tautinį identitetą keičia pilietinis identitetas, kurį vokiečių filosofas Jūrgenas Habermasas pavadino konstituciniu patriotizmu⁶².

Šiomis globalaus vystymosi aplinkybėmis keičiasi ir pilietinio pasipriešinimo bei pilietinės gynybos turinys. Viena vertus, atgrasymas nuo agresijos, orientuotas į konkretų priešą, netenka prasmės. Tačiau, kita vertus, atsirandant naujiems iššūkiams bei pavojingoms situacijoms, visuotinis pilietinis pasipriešinimas nepraranda aktualumo, išlikdamas universaliu atsaku į bet kokias grėsmes.

Dabartiniame demokratijos raidos etape pagrindiniu pilietinės gy-

⁶² Jūrgenas Habermas, *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1998, p. 225–226.

nybos objektu tampa fundamentalios pilietinės laisvės, kurių egzistavimo prielaida yra stipri pilietinė visuomenė, jos vertybių ugdymas ir išsaugojimas. Drauge pilietinio pasipriešinimo sistemoje atgrasymas nuo potencialaus priešininko virsta pilietiškumo mokykla. Būtent šia kryptimi pastaraisiais metais pasuko pilietinės gynybos įkomponavimas į Lietuvos saugumo sistemą. Tai patvirtina Pilietinio pasipriešinimo rengimo centro programa ir veikla.

Publikuota:

Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003, Vilnius:

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 195–209.

Teisingumas prieš teisėtumą: pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija

[2008]

Įvadas

Pirmą kartą pilietinio nepaklusnumo sąvoką 1848 m. pavartojo amerikiečių filosofas Henry Davidas Thoreau, pagrįsdamas savo atsisakymą mokėti mokesčius. Tuo jis išreiškė protestą prieš, jo požiūriu, neteisingą JAV karą su Meksika ir prieš vergovę Amerikos pietinėse valstijose. XX a. pilietinio nepaklusnumo sąvoka peržengė intelektualinių diskusijų ribas, užimdama garbingą vietą politikos, teisės, filosofijos, etikos žodynuose; ji tapo plačiai vartojama įvairių sričių teoretikų ir socialinių judėjimų aktyvistų tekstuose ir kalbose. Dabartinėje politinėje filosofijoje pilietinis nepaklusnumas apibrėžiamas kaip specifinė masinio protesto forma, kurios esmę sudaro sąmoningas neteisingų įstatymų laužymas, siekiant tam tikrų politinių ar religinių tikslų¹. Įvairios pilietinio nepaklusnumo akcijos buvo naudojamos daugelyje XX a. judėjimų, priešinant išorės agresijai, siekiant nepriklausomybės bei žmogaus ir piliečio teisių įgyvendinimo. Ryškiausi XX a. pilietinio nepaklusnumo pavyzdžiai yra Mohandas K. Gandhi'o vadovaujamos masinės protesto kampanijos Pietų Afrikoje ir Indijoje, Martino Lutherio Kingo vadovaujama kova prieš rasinę diskriminaciją JAV bei septintame dešimtmetyje visą Vakarų pasaulį apėmęs judėjimas prieš karą Vietname. Ypatingai svarbų vaidmenį pilietinio nepaklusnumo kampanijos suvaidino Centrinės ir Rytų Europos išsilaisvinime bei Sovietų Sąjungos žlugime 1987–1991 metais. Reikšmingas pilietinio nepaklusnumo istorijai ir teorijai yra Lietuvos gyventojų pasipriešinimo sovietinei okupacijai bei kovos dėl nepriklausomybės patyrimas².

¹ David Miller (sud.), *Politinės minties enciklopedija*, Vilnius: Mintis, 2005, p. 407.

² Žr. Grazina Miniotaite, *Nonviolent resistance in Lithuania: a story of peaceful liberation*, Boston: Albert Einstein Institution, 2002.

Pilietinis nepaklusnumas, suprantamas kaip bendros piliečių valios pasireiškimo forma kovoje už teisinės valstybės vertybes, sulaukė plataus šiuolaikinių filosofų dėmesio. Vienu ar kitu aspektu apie pilietinį nepaklusnumą rašė amerikiečių filosofai Irvingas Kristolas, Johnas Rawlsas, Ronaldas Dworkinas, Michaelis Walzeris, žymus vokiečių filosofas Jürgenas Habermasas³. Didžiausią įtaką tolimesnėms pilietinio nepaklusnumo studijoms turėjo Rawlso įnašas į šio fenomeno analizę. Straipsnio tikslas – pažvelgti į pilietinio nepaklusnumo problemą Vakarų politinės filosofijos kontekste, parodyti jos ryšį su klasikinio liberalizmo tradicija bei su šiuolaikinio politinio liberalizmo teorijomis. Pirmiausiai straipsnyje, traktuojant pilietinį nepaklusnumą valdžios ir piliečių santykio požiūriu, yra nagrinėjama Thomo Hobbeso, Johno Locke'o ir Immanuelio Kanto visuomeninės sutarties teorijos. Po to siekiama parodyti, kaip šių liberalizmo klasikų idėjos apie politinę pareigą transformuojasi pilietinio nepaklusnumo praktikų – Thoreau ir Gandhi'o darbuose. Straipsnis baigiamas Rawlso pilietinio nepaklusnumo sampratos analize.

Pilietinis nepaklusnumas ir pilietinė pareiga

Šiuolaikinėje politinėje filosofijoje pilietinis nepaklusnumas apibrėžiamas kaip neteisėtas, viešas, neprievartinis, apgalvotas tam tikrų įstatymų pažeidimas, kurio tikslas – paveikti vyriausybės politiką⁴. Toks apibrėžimas nukreipia temos nagrinėjimą į valdžios autoriteto, piliečio teisių ir pareigų ir, galiausiai, į teisės pagrindų problemas. Istorškai piliečio ir valdžios santykio problema atsiranda kartu su pirmosiomis demokratinėmis valstybėmis. Jau Sokratas praktiškai sprendė šią problemą rinkdamasis tarp nuodų taurės ir pagarbos įstatymams: „Ar manai, kad gali išlikti sveika ir išvengti pražūties valstybė, kurioje teismo sprendimai neturi jokios galios, kadangi bet kas gali jų nepaisyti ir panaikinti?“⁵ Neteisingas įstatymas nėra įstatymas, prieštaravo Aristotelis, cituodamas Antigonę⁶. Taigi pagrindinės pozicijos, apibrėžiančios piliečio ir valdžios santykio tipus, išsiskyrė jau antikoje: pir-

³ Jürgen Habermas, „Civil Disobedience: Litmus Test for the Democratic Constitutional State“, *Berkeley Journal of Sociology* 30, 1985, p. 95–116.

⁴ Žr. Hugo A. Bedau (ed.), *Civil Disobedience: Theory and Practice*, New York: Pegasus, 1969, p. 218.

⁵ Platonas, *Dialogai*, vertė Merkelis Račkauskas, Vilnius: Mintis, 1968, p. 137.

⁶ Hugo A. Bedau, *op. cit.*, p. 65.

moji – pilietis privalo besąlygiškai paklusti įstatymams; antroji – jis privalo paklusti tik teisingiems įstatymams.

Šiuolaikinis problemos supratimas remiasi tomis idėjomis, kurios, kuriantis Vakarų Europos demokratinėms valstybėms, buvo suformuluotos Hobbeso, Locke'o, Jeano Jacques'o Rousseau, Kanto ir kitų filosofų kūrinuose. Jų socialinėje filosofijoje valdžia netenka šventumo aureolės, ji yra žmonių, esančių „natūralioje būsenoje“, laisvo susitarimo rezultatas. Koks gi sutarties dalyvio santykis su jo paties sukurta valdžia? Kaip valstybėje suderinamas visumos ir atskiro individo interesas? Ar sutarties dalyvis turi teisę nepaklusti savo paties sankcionuotiems įstatymams, kokios jo teisės ir pareigos? Atsakant į šiuos klausimus kuriami du skirtingi valdžios ir individo santykio modeliai; vartojant šiuolaikinę terminologiją, juos galima pavadinti totalitariniu ir liberaliuoju. Pirmąjį ryškiausiai įkūnijo Hobbesas⁷, antrąjį – Locke'as ir Kantas. Abiejuose modeliuose valdžios teisėtumas yra grindžiamas visuomenine sutartimi. Visose sutarties teorijose, ne tik klasikinėse, bet ir šiuolaikinėse, remiamasi sutarties dalyvio, pradinės sutarties situacijos („natūralios būsenos“), sutarties tikslo ir rezultato sąvokomis, nuo jų apibrėžimo ir priklauso atsakymai į suformuluotus klausimus. Pagnagrinėkime, kokiū būdu tas pats valdžios kaip sutarties rezultato įvaizdis veda prie skirtingų išvadų.

Thomas Hobbesas: instrumentinė politinės pareigos samprata

Hobbeso politinėje filosofijoje sutarties dalyvis – tai racionali būtybė, turinti nežymias moralumo užuomazgas ir ryškiai išreikštas aistras, iš kurių svarbiausios – mirties baimė ir valdžios troškimas. Šios sutarties dalyvio charakteristikos lemia „natūralios būsenos“ ypatybes: tai yra „karo kiekvieno su kiekvienu“ padėtis, kur vyrauja „nuolatinė baimė ir prievarti-

⁷ Pastaraisiais metais išryškėjo mėginimai naujai pažvelgti į valdžios ir piliečio santykio traktavimą Thomaso Hobbeso politinėje filosofijoje, įžvelgiant jo teorijoje liberalizmo bruožų. Žr.: Susanne Sreedhar, „Defending the Hobbesian Right of Self-Defense“, *Political Theory* 36(6), 2008, p. 781–802; David Boucher, Paul Kelly (eds.), *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, London: Routledge, 1994.

nės mirties pavojus“⁸. Žmogus, būdamas protinga būtybė (protas suprantamas instrumentiškai, kaip laimės, siejamos su aistrų patenkinimu, priemonė) turi siekti taikos. Pagrindinis sutarties tikslas ir yra pilietinė taika, kuri garantuoja kiekvieno žmogaus interesų įgyvendinimą geriau nei esant natūraliai būsenai. Sutartimi atsisakoma teisės į bet kokią nuosavybę („į visus daiktus pasaulyje“) ir neribotos laisvės. Sutarties dalyvis savo teises perduoda suverenui, pats virsdamas pavaldiniu, pasilikdamas tik teisę savo gyvybei. Suvereno pareiga – užtikrinti taiką tarp pavaldinių, šiuose rėmuose jo valdžia yra absoliuti. Tik jis kompetentingas spręsti, kas trukdo ir kas skatina taiką. Suvereno valia virsta įstatymais, suteikiančiais arba atimančiais žmogui nuosavybę, nurodančiais, kas yra nešališkumas, teisingumas, dorumas, gėris ir blogis: „įstatymas yra valstybinė sąžinė, kuria vadovautis pavaldinys yra įsipareigojęs“⁹, – pabrėžė Hobbesas. Teisė ir moralė jo koncepcijoje sutampa. Pilietinėje būsenoje pavaldiniai yra laisvi tik ten, ką suverenas nutylėjo, reguliuodamas jų veiklą, – tiems veiksams, kurių neriboja įstatymai, tačiau, skaitant Hobbesą, sunku surasti nereglamentuojamą žmogaus gyvenimo sferą.

Toks paternalistinis suvereno ir pavaldinių santykis logiškai išplaukia iš sutarties dalyvio charakteristikų. Ir po sutarties pilietinėje būsenoje jis išlieka aistrų valdomu natūraliu žmogumi, neribojančiu savęs jokiais besąlygiškais principais. Santykiuose su kitais žmonėmis jis vadovaujasi hedonistiniais motyvais; suprantama, kad būtybei, nepajėgiančiai savarankiškai spręsti, kas yra gėris ir blogis, būtina prievartos palaikoma tėviška suvereno valdžia, kitaip pilietinė taika vėl virs „karo kiekvieno su kiekvienu“ būsenai. Taigi prievartos būtinumas yra grindžiamas žmonių, kuriems ji taikoma, interesais, aiškiai suvokiamais tik valdžios.

Hobbeso visuomeninės sutarties modelio teorinis pagrindas yra teleologinė gėrio samprata. Etinės teorijos skirstomos į teleologines ir deontologines pagal tai, kaip jose apibrėžiamos pagrindinės sąvokos – gėris ir pareiga, privalomybė. Teleologinėse teorijose gėris apibrėžiamas nepriklausomai nuo pareigos, pareiga – tai gėrio maksimizavimas¹⁰. Deontologinėse

⁸ Thomas Hobbes, *Leviatanas*, iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis, Vilnius: Pradai, 1999, p. 138.

⁹ *Ibid.*, p. 320.

¹⁰ Ryškūs teleologinės etikos atstovai yra Demokritas, Epikūras, Davidas Hume'as; jai galima priskirti XVIII a. Apšvietos filosofiją, utilitarizmą, marksizmą.

teorijose, priešingai, yra teigiamas pareigos prioritetas, gėris suprantamas kaip pareigos vykdymas¹¹. Hobbeso koncepcijoje gėris yra tapatinamas su sutarties tikslu – pilietine taika. Tikslas sukonkretinamas įstatymais, jų laikymasis yra piliečių pareiga ir gėrio realizavimas. Įstatymų pažeidimas rodo, kad pavaldiniai nepakankamai supranta savo interesą, todėl jų labai būtina taikyti prievartą, kuri yra tik gėrio pasiekimo instrumentas.

Iš esmės, teleologinė etika yra bet kokio totalitarinio režimo teorinis pagrindas. Jame tam tikras tikslas (visuotinė gerovė, tautos, rasės, ar klasės interesas) pateikiamas kaip absoliuti vertybė (gėris), kurios siekiant pateisinamos bet kokios priemonės. Asmens interesas pajungiamas šiai pagrindinei vertybei, vykdoma totalinė visuomenės gyvenimo reglamentacija, lydima instrumentinės žmogaus interpretacijos. Hobbesas, sprenddamas valdžios ir individo (suvereno ir pavaldinio) santykio problemą, remiasi visuomenės-organizmo (Leviatano) įvaizdžiu; atskiro individo egzistavimas turi prasmę tik kaip visumos funkcija. Akivaizdu, kad priėmus tokią valdžios ir individo santykio modelį, neįmanoma pagrįsti ne tik individo moralinės teisės nepaklusti įstatymams, bet net ir teisės kritiškai vertinti valdžios veiksmus. Taigi pilietinio nepaklusnumo judėjimai negali remtis Hobbeso linija politinėje filosofijoje, kurios tąsa galima laikyti utilitarizmą ir marksizmą.

Pilietinis nepaklusnumas ir klasikinis liberalizmas: Immanuelis Kantas ir Johnas Locke'as

Kitaip nei Hobbesas, liberalizmo klasikas Locke'as pirminės sutarties dalyviams suteikia tam tikras prigimtines teises (į gyvenimą, laisvę ir nuosavybę), kurių užtikrinimas ir yra sutarties tikslas. Pilietinėje būsenoje (valstybėje) sutarties dalyviai, tapdami piliečiais, išsaugo savo prigimtines teises; pagrindinė valdžios funkcija – jų apsauga. Valdžia, vykdydama šias funkcijas, negali peržengti tam tikrų ribų, kurios apibrėžiamos įstatymais. Jie turi išreikšti teisingumą, o ne kieno nors privatų interesą ar suvereno sampratą, pvz., apie tautos gerovę.

¹¹ Deontologinei etikai priskiriami kinikai, stoikai, Immanuelis Kantas, Sørenas Kierkegaard'as, intuityvistai-deontologai, Johnas Rawlsas ir kiti.

Locke'o koncepcijos prielaida yra teisingumo ir įstatymo atskyrimas. Visuomenės teisingumas apibrėžiamas negatyviai; tokioje visuomenėje nepažeidžiamos prigimtinės žmonių teisės (tai vienintelis dalykas, kuriuo iš prigimties skirtingi žmonės yra lygūs). Jų pažeidimas negali būti pateisinamas jokia bendru tikslu; valdžia, kėsindamasi, pvz., į piliečių nuosavybę, net ir mokesčių forma, iš politinės valdžios virsta despotiška, traktuodama piliečius tik kaip priemones savo tikslams realizuoti, rašė Locke'as¹², tokiai valdžiai „galima priešintis jėga“¹³. Valstybės stabilumo garantas yra ne prievartos baimė, kaip Hobbeso koncepcijoje, o valdžios teisingumas: „Teisinga ir santūri valdžia visur jaučiasi ramiai ir nebijo pavojaus, o tie, kas pavergti neteisingos ir tironiškos valdžios, visada priešinsis“¹⁴. Locke'as pripažino piliečiams teisę nesilaikyti neteisingų įstatymų. Žinoma, tai dar neleidžia laikyti jo pilietinio nepaklusnumo koncepciją „tėvu“; pilietinis nepaklusnumas, kaip specifinis konflikto su valdžia būdas, Locke'ui nebuvo žinomas. Tačiau, pagrįsdamas piliečių teisę savarankiškai spręsti apie valdžios veiksmų teisingumą, Locke'as teoriškai pagrindė pilietinį nepaklusnumą.

Locke'o idėjas politinėje filosofijoje plėtojo Kantas. Kurdamas savąjį visuomeninės sutarties modelį, jis daug dėmesio skyrė Hobbeso kritikai. Pirmiausia Kantas parodė, kad natūralistinė žmogaus samprata, kaip prielaida apibrėžti pradinę sutarties situaciją, logiškai veda prie autoritarinio individo ir valdžios santykio pateisinimo. Jei žmogaus charakteristikoje svarbiausia jo savybe laikysime laimės siekimą, suprantamą kaip privataus intereso realizavimą, tai visiškai natūralu visuotinės laimės siekimą paskelbti visuomenės tikslu ir, galiausiai, konkrečią laimingo gyvenimo sampratą (*valdovo*) primesti visiems piliečiams, o jai nepritariančius laikyti valstybės priešais ir atitinkamai su jais elgtis. Sutarties tikslas turi būti ne *laimė* (tegul net visuotinė), o teisė, *viešais prievartiniais įstatymais* apibrėžianti, kas priklauso kiekvienam žmogui, ir apsauganti tai nuo kito žmogaus savivalės¹⁵.

¹² Žr. Džonas Lokas, *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą*, iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis, Vilnius: Mintis, 1992, p. 123.

¹³ *Ibid.*, p. 194.

¹⁴ John Locke, „A Letter Concerning Toleration“, in: *The Works of John Locke in Nine Volumes* 5, 1824 (http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=764&Itemid=27;2008-08-27).

¹⁵ Immanuelis Kantas, „Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama“, in: Immanuelis Kantas, *Politiniai traktatai*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Gediminas Žukas, Vilnius: Aidai, 1996, p. 78.

Kanto koncepcijoje pilietinės būklės pagrindą sudaro trys aprioriniai principai: 1) kiekvieno visuomenės nario kaip žmogaus *laisvė*; 2) jo, kaip *valdinio, lygybė* su visais kitais; 3) kiekvieno bendruomenės nario, kaip *piliečio, savarankiškumas*. Laisvės principas išreiškiamas tokia formule:

Niekas negali versti manęs būti laimingu taip, kaip jam to norisi (t. y. kaip jis vaizduojasi kitų žmonių gerovę); kiekvienam valia ieškoti laimės tuo keliu, kuris jam regisi geras, jeigu tik šitaip jis nevaržo kitų laisvės siekti panašaus tikslo, kuri, laikantis tam tikro įmanomo visuotinio įstatymo, gali būti suderinama su kiekvieno laisve (t. y. su šia kito asmens teise). Valdžia, kuri būtų grindžiama prielankumo liaudžiai, kaip tėvo prielankumo savo vaikams, principu, t. y. *tėviška valdžia (imperium paternale)*, kur valdiniai, taigi, nelyg neveiksnūs vaikai, negali atskirti, kas jiems iš tikrųjų naudinga, o kas žalinga, yra verčiami laikytis vien pasyviai ir laukti, kol valstybės galva nuspręs, kaip jie *ir kada*, – tokia valdžia yra didžiausias *despotizmas*, kokį tik įmanu įsivaizduoti (santvarka, atimanti iš jokių teisių neturinčių valdinių bet kokią laisvę).¹⁶

Antruoju principu yra išreiškiamos visuomenės narių lygybės prieš įstatymą bei galimybių lygybės idėjos; trečiuoju principu teigiama, kad pilietis turi būti įstatymdavystės subjektas; teisingas tik toks įstatymas, kuriame įkūnyta kiekvieno ir visų valia.

Paminėti trys aprioriniai principai yra perėjimo nuo pradinės sutarties situacijos prie pilietinės būklės (vadinamos teisinės valstybės) prielaidos. Pilietinę būklę Kantas apibrėžė kaip santykį tarp *laisvių*, tačiau prievartiniais įstatymams paklūstančių žmonių. Šio apsiribojimo pagrindas yra žmogaus *protas*, nedeterminuojamas jokiais empiriniais tikslais (grynas protas) ir formuluojantis viešosios teisės įstatymus remiantis tik aprioriniais laisvės, lygybės, savarankiškumo principais. Taigi, priešingai Hobbeso „natūraliam žmogui“, Kanto pradinės sutarties dalyvis yra *moralus* žmogus. Gali kilti klausimas, kam reikalinga valstybė (prievarta) šiai moraliai būtybei? Žmogaus moralumo pagrindas yra praktinis protas, tačiau žmogus yra ne tik protinga, bet ir juslinė būtybė, siekianti laimės ne visada moraliomis priemonėmis. Šiame kelyje į laimę kartais pažeidžiamos kitų žmonių analogiškos teisės (siekti laimės). Asmens moralinė autonomija visuomenėje gali realizuotis tik esant teisėtai prievartai, pilietinių laisvių fone. Teisinė valstybė yra socialinė žmogaus moralumo erdvė. Tik moralių būtybių sutartis gali išreikšti kiekvieno ir visų valią. Ši sutartis yra „vien proto *idėja*,

¹⁶ *Ibid.*, p. 79.

tačiau turi neabejotiną (praktinį) realumą: ji įpareigoja kiekvieną įstatymų leidėją įstatymus leisti tokiais, kokie jie galėtų kilti iš suvienytos visos tautos valios, o į kiekvieną valdinį, jeigu tik jis nori būti pilietis, žiūrėti taip, lyg jis būtų tokiai valiai pritaręs¹⁷. Būtent tai yra kiekvieno viešo įstatymo *teisėtumo* kriterijus. Tačiau jei tauta „nieku gyvų negalėtų jam pritari“, tai jis yra neteisingas. Teisės šaltinis Kantui yra moralė, tačiau ne empirinė moralė, o žmogaus moralumas – valios autonomija. Būti moraliu reiškia būti laisvu ir kitame žmoguje visada matyti laisvą būtybę.

Potencialiai kiekvienas žmogus yra kompetentingas spręsti apie įstatymų teisingumą ar neteisingumą¹⁸, tai įpareigoja įstatymų leidėją išreikšti šį visuminį požiūrį. Tačiau jei jis šito nedaro? Jei įstatymai išreiškia tik valdžioje esančios grupuotės egoistinius interesus? Kokia tokiu atveju turi būti piliečio pozicija? Ar jis turi moralinę teisę nepaklusti neteisingiems įstatymams? Hobbesui šis klausimas neturi prasmės – įstatymai negali būti neteisingi; Locke'as į jį atsako teigiamai. Kanto pozicija gali būti įvairiai interpretuojama: viena vertus, įstatymų nesilaikymas griaua pačią žmonių bendrabūvio idėją, kita vertus, tik teisiniu požiūriu nepriekaištingas įstatymas turi galią reikalauti jam paklusti. Kiekvienas pilietis turi neatimamas teises, kurių jis ir norėdamas negali atsisakyti: „*ko pati tauta savo atžvilgiu negali nuspręsti, to tautos atžvilgiu negali nuspręsti ir įstatymdavys*“¹⁹.

Individas moraliai nėra įsipareigojęs neteisei valstybei. Santykis su ja išreiškiamas legalumo sąvoka: tai išorinis elgesio atitikimas įstatymui, kuris gali būti lydimas ir paniekos bei abejingumo jam. Individo moralinis atsiskyrimas nuo valdžios galutinėje sąskaitoje destabilizuoja valstybę, išklubina jos moralinius pagrindus, tokia valstybė lengvai tampa maištų ir užkariavimų auka. Kantas sankcionuoja ypatingos rūšies nepaklusnumą, kurį galima apibrėžti kaip kovą už teisę, o ne dėl valdžios. Kantas parodė, kad despotiškai savivalei žmogus visada gali priešpriešinti savo *protingos* valios dėsni – paklusti tik tokiam įstatymui, kurį jis laiko teisingu. Kaip buvo parodyta, Hobbeso

¹⁷ *Ibid.*, p. 88.

¹⁸ „Bet jei klausiamo, kas iš esmės yra grynoji dorovė, kuria kaip kad prabuojan metalą reikia iširti kiekvieno poelgio moralinį turinį, tai aš turiu prisipažinti, kad tik filosofai šio klausimo sprendimą gali laikyti abejotinu; juk įprastinis žmogaus protas jį seniai išsprendė – tiesa, ne abstrakčiomis bendromis formulėmis, bet įprastiniu taikymu, tarsi kaip dešinės ir kairės rankos skirtingumą“ (Immanuelis Kantas, *Praktinio proto kritika*, iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1987, p. 178).

¹⁹ Idem, „Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama“, p. 98.

koncepcija įkūnija teleologinės etikos logiką, o Kantas yra ryškiausias deontologinės etikos atstovas, teigęs, kad žmogaus esmę sudaro laisvė, suprantama ne kaip jausmų savivalė, o kaip proto prievarta.

Šis nedidelis ekskursas į idėjų istoriją leidžia padaryti išvadą, kad šiuolaikinių pilietinio nepaklusnumo judėjimų giluminis šaltinis yra liberalizmo tradicija filosofijoje. Ji suformulavo ir pagrindė sąmoningo piliečio santykio su įstatymu, o ne aklo paklusimo jam nuostatą. Teisingoje valstybėje, kurios simbolis yra laisvų, lygių asmenų sutartis, pilietis įstatyme mato ne komandą, o klausimą, numatydamas nepaklusimo jam galimybę ir savo veiksmo pasekmes. Ypač reikšminga pilietinio nepaklusnumo idėjos formavimui yra Kanto socialinė filosofija. Pagrindiniai pilietinio nepaklusnumo reikalavimai – neprievartinis vykdomų akcijų pobūdis, viešumas, įstatymų pažeidimas, išlaikant pagarbos teisei nuostatą, – remiasi kantiškąja žmogaus kaip asmenybės („tikslu savaime“) samprata.

Nuo teorijos prie praktikos

Šiuolaikinė pilietinio nepaklusnumo samprata susijusi su Thoreau, Gandhi'o ir Kingo veikla bei idėjomis. Teoriniais pagrindais jų pozicija artima Kanto pozicijai, nors tik Thoreau tiesiogiai rėmėsi jo filosofija. Thoreau, Gandhi'o, Kingo idėjos gimsta praktiškai sprendžiant santykio su valdžia klausimą. Visiems jiems teko kalėti. Šiuos skirtingų intelektualinių interesų, kultūrinių nuostatų ir laikotarpių žmones²⁰ vienija taikaus pasipriešinimo neteisingai valstybei idėja, įsitikinimas, kad kiekvienas žmogus turi moralinę teisę spręsti apie tai, kas teisinga ar neteisinga politiniame gyvenime, ir šį sprendimą laikyti įstatymams priešingų veiksmų teisėtu pagrindu.

Amerikiečių filosofas ir rašytojas Thoreau gali būti vertinamas kaip tarpinė figūra tarp klasikinio liberalizmo ir šiuolaikinių pilietinio nepaklusnumo judėjimų. Giliai perėmęs Kanto idėją apie žmogų kaip tikslą savaime jis praktiškai stojo į kovą su, jo požiūriu, šią idėją neigiančia valstybe. Savo poziciją jis išreiškė esė *Pilietinis nepaklusnumas*²¹. Jis rašė: „Niekada

²⁰ Henry D. Thoreau: 1817–1862; Mohandas Gandhi: 1869–1948; Martinus Lutheris Kingas: 1929–1968.

²¹ Šis esė taip pat žinomas pavadinimu *Pilietinio nepaklusnumo pareiga*, nors pats Thoreau 1848 m. Konkordo licėjuje perskaitytą paskaitą pavadino *Apie individo santykį su valstybe*. Detaliau žr. puikioje Niujorko universiteto profesoriaus Walterio Hardingo knygoje: Walter Harding, *The Days of Henry Thoreau*, New York: New York University Press, 1982.

nebus tikrai laisva ir apsišvietusi valstybė tol, kol ji nepripažins asmenybės aukščiausia ir nepriklausoma jėga, iš kurios kildinama jos pačios jėga ir autoritetas, ir jei ji netraktuos asmenybės pagal šį principą²². Šio principo neatitinkančioje valstybėje individas veikdamas turi remtis teisingumu, o ne legalumu, taip žengdamas pirmą žingsnį į taikią neprievartinę revoliuciją. Politine, išorine prasme revoliucija prasideda nuo nepaklusimo įstatymams – atsisakymo mokėti mokesčius, o valdininkams jų reikalauti, tačiau iš tikrųjų pirmesnė yra moralinė revoliucija, kuri suprantama kaip „kiekvieno žmogaus moralinis perversmas“. Piliietis savarankiškai nusprendžia, ar privalo tarnauti vyriausybei. Jei ji reikalauja, kad tu būtum neteisingas įrankis kito žmogaus atžvilgiu, sulaužyk įstatymą! Esant neteisingai vyriausybei, sąžiningo žmogaus vieta yra kalėjime, – teigė Thoreau²³.

Vertinant Thoreau idėjas ir veiklą dabarties požiūriu, galima padaryti išvadą, kad jo romantizmu nuspalvintas maištas prieš valdžios pragmatizmą turėjo didelės įtakos individualioms protesto formoms pagrįsti (pvz., atsisakymui tarnauti kariuomenėje), ypač populiarios Thoreau idėjos buvo XX a. 6–7 dešimtmečių jaunimo protesto judėjimuose.

Mohandas Gandhi: piliietinis nepaklusnumas ir *satyagraha*

Nors piliietinio nepaklusnumo sąvoką į politinę filosofiją įvedė Thoreau, šiandienos analitikų jis yra laikomas „sąžiningo nepritrimo“ (*conscientious objection*) koncepcijos pradininku, kuriai svarbiausia – individualus asmens santykis su neteisingu įstatymu, o ne masinis veiksmas. Šiuolaikinę prasmę piliietinio nepaklusnumo sąvokai suteikė Gandhi, kuris, būdamas Lenino, Stalino, Hitlerio ir kitų prievartos adeptų amžininkas, įėjo į istoriją kaip žmogus, praktiškai įveikęs prievartą neprievartinėmis priemonėmis. Beveik 30 metų (1920–1948) jo vardas neišnyko iš pirmųjų pasaulio laikraščių puslapių. Jo taikios pergalės Pietų Afrikoje ir Indijoje stulbino, rodos, tokių paprastų idėjų galia. Grindžiamą moraliniais principais piliietinį pasipriešinimą jis paverčia ne pasyvia rezistencija, o aktyvia kova, kurioje iniciatyva priklauso ne

²² Henry D. Thoreau, „Civil Disobedience“, in: Hugo A. Bedau, *op. cit.*, p. 47.

²³ *Ibid.*, p. 35–37.

tiems, kurių rankose jėga. Garsus norvegų sociologas Johanas Galtungas taip įvertino Gandhi'o asmenybę: „Gandhi buvo ir šventasis, ir teisininkas. Taip pat jis buvo *homo politicus*, politinis gyvūnas. Kai kurie žmonės yra šventieji, mus supa daugybė teisininkų, tikrai nejučiamame politinių gyvūnų trūkumo. Neįtikėtina Gandhi'o stiprybė slypi sugebėjime sujungti savyje visus tris tokiu būdu, kuris mus stulbina ir įkvepia iki šiol“²⁴.

Apie Gandhi parašyta daugybė knygų, išsamiai nušviečiančių jo įvairiapusę veiklą bei jos teorines ištakas²⁵. Šiame straipsnyje mėginama glaustai pažvelgti į pilietinio nepaklusnumo sampratą Gandhi'o neprievartinio pasipriešinimo koncepcijoje, atskleidžiant jos idėjinį ryšį su Vakarų liberaliaja politine filosofija. Gandhi sistemingai neišdėstė savo idėjų, tai apsunkena jo pozicijos rekonstrukciją ir palieka netikslumų galimybę. Savo ankstyvuose darbuose, siejamuose su veikla Pietų Afrikoje, pilietinį nepaklusnumą jis apibrėžė kaip sąmoningą nesmurtinį neteisingo įstatymo laužymą²⁶. Vėliau Gandhi atsisakė pilietinio nepaklusnumo sąvokos, pakeisdamas ją pilietinio nebendradarbiavimo sąvoka, kuri traktuojama kaip vienas iš neprievartinio pasipriešinimo instrumentų.

Savo neprievartinio pasipriešinimo koncepciją Gandhi vadina *satyagraha*, o jos šalininkus – *satyagrahi*. *Satyagraha* remiasi prielaida, kad hierarchinės socialinės ir politinės sistemos egzistuoja dėl jas sudarančių subordinuotų grupių paklusnumo ir bendradarbiavimo su valdžia. Šį paklusnumą, turintį psichologines šaknis ir konkrečias politines apraiškas, Gandhi laikė svarbiausia tironijos priežastimi. Todėl nebendradarbiavimas ir nepaklusnumas yra pagrindinės priemonės neteisiesiems, nedemokratiniais režimams pakeisti.

Satyagraha taip pat apima ir moralinius principus. Tai – *ahimsa* (reikalavimas neskriausti gyvų būtybių nei mintimis, nei žodžiais, nei veiksmais; kitaip tariant – neprievarta ir meilė) ir žmonių lygybė. *Satyagrahi* privalo laikytis šių principų kovodami su blogiu pasaulyje pavyzdingu gy-

²⁴ Johan Galtung, *The Way is the Goal: Gandhi Today*, Ahmedabad: Vinod Revashankar Tripathi, 1992, p. 1.

²⁵ Louis Fischer (ed.), *The Essential Gandhi: An Anthology of His Writings on His Life, Work, and Ideas*, New York: Vintage, 2002; Raghavan Narasimhan Iyer, *The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi*, New York: Oxford University Press, 1973; Gene Sharp, *Gandhi as a Political Strategist*, Boston: Porter Sargent Publishers, 1979.

²⁶ Gandhi pradėjo vartoti sąvoką „pilietinis nepaklusnumas“ po to, kai 1907 m. Pietų Afrikos kalėjime perskaitė Thoreau esė *Pilietinis nepaklusnumas*. Vėliau jis atsisakė šios sąvokos įžvelgdamas joje per daug agresijos oponentui. Ją pakeitė pilietinio nebendradarbiavimo sąvoka, traktuojama kaip *satyagraha* dalis.

venimu ir konstruktyviu darbu. „Tironas, kuriam priešinasi satyagrahi, turi galią jo kūnui ir turtui, bet ne jo sielai. Siela lieka nepavergta net kai kūnas yra įkalintas. Visas satyagraha mokslas gimė iš šios fundamentalios tiesos atskleidimo“²⁷, – rašė Gandhi. Jis buvo įsitikinęs, kad minėti moraliniai principai ir yra *satya* – Tiesa. Tai būties esmė, universali visam kosmosui, todėl nusižengimas jiems nepateisinamas jokiais tikslais. Gandhi ne kartą pabrėžė, kad jo niekada nedomino rezultatas, o visada rūpėjo priemonės. Priemonės yra tarsi sėkla, o tikslas – medis; tarp priemonės ir tikslo yra toks pat neišvengiamas ryšys kaip ir tarp sėklos ir medžio. Kelio į tikslą ilgis yra proporcingas mūsų priemonių grynumui. Gali pasirodyti, kad tai labai ilgas kelias, pernelyg ilgas, bet aš esu įsitikinęs, kad jis trumpiausias, – įrodinėjo Gandhi²⁸. Jis satyagraha laikė universaliu bet kokių galimų konfliktų sprendimo pagrindu, o ne laiko ir situacijos padiktuota strategija. Tai „tvirtųjų neprievarta“, o ne silpnųjų bejėgiškumas: „Tai tokia neprievarta, kuri judina kalnus, pakeičia gyvenimą“²⁹. Jis meistriškai sujungė moralinius principus su praktine kova, sukurdamas socialinių konfliktų išsprendimo techniką. Gandhi sėkmingai naudojo tokius metodus kaip derybos, viešumas, laikinas darbo sustabdymas, piketai, boikotai, mokesčių nemokėjimas, masinė migracija iš valstybės, badavimas (griežtai ribotas).

Po šios nedidelės Gandhi'o *satyagraha* apžvalgos galima pamėginti atsakyti į klausimą, koks jo idėjų ryšys su vakarietiška liberaliąja politine filosofija. „Vyriausybės valdo tol, kol žmonės sutinka, sąmoningai ar ne, būti valdomi“³⁰, – rašė Gandhi, t. y. valstybės stabilumas priklauso nuo jos piliečių geros valios, kuri, savo ruožtu, nuo valstybės teisingumo (beveik Locke'as! – G. M.). Vakarų Europoje pagrindinė Gandhi'o koncepcijos idėja, jog politinė galia yra susijusi su valdomųjų pasitikėjimu, jau nuo 1689 m. Teisių bilio tapo svarbia liberalios politinės kultūros dalimi. Teisinga valstybė savo veikloje siekia tiesos (*satya*), išreiškiamos ahimsa ir lygybės principais; taigi įstatymų, kuriems privalo paklusti piliečiai, pagrindas yra moralė, plačiąja prasme suprantama kaip kosmoso esmė, o ne suvereno valia ar bendros gerovės siekimas. Gandhi, kaip ir Kantas, spręsdamas piliečio ir valdžios san-

²⁷ Mohandas Gandhi, *Satyagraha*, Ahmedabad: Vinod Revashankar Tripathi, 1951, p. 289.

²⁸ Žr. Gene Sharp, *op. cit.*, p. 279–291.

²⁹ *Ibid.*, p. 221.

³⁰ Mohandas Gandhi, *op. cit.*, p. 35.

tykio problemą, pabrėžia moralinius (kosminius) teisės pagrindus. Be to, jo satyagraha gali būti priskirta deontologinei etikai, tai akivaizdžiai matyti iš tikslo ir priemonės santykio sampratos.

Suprantama, kad Kanto ir Gandhi'o pozicijų gretinimas nėra tiesioginės įtakos paieškos, o mėginimas parodyti jų idėjų, išreikštų skirtingais terminais, bendrumą; „ahimsos“ turinys netapatus žmogaus „tikslu savaime“ sampratai, tačiau, nors Gandhi'o idėjų šaltinis yra Rytų kultūros paveldas³¹, o Kanto – Vakarų filosofinė tradicija, abu jie pripažįsta žmogaus teisę gyventi teisingoje visuomenėje ir nepripažįsta teisės siekti teisingumo bet kokiomis priemonėmis. Vertinant Gandhi'o istorinį vaidmenį, jo moraliniais principais grindžiamos veiklos praktinis efektyvumas dažnai aiškinamas Indijos kultūros, tradicijų, religijos specifika (vadinamu Rytų mentalitetu), neigiant universalios jo idėjų taikymo galimybes. Tokio požiūrio klaidingumą lengvai įrodo istoriniai faktai. Pirmiausia Indijos kova dėl nepriklausomybės prasidėjo anaip tol ne taikiais metodais, ir tik Gandhi'ui tapus jos lyderiu, ji įgavo neprievartinės kovos pobūdį. Be to, praktinę moralės galią ginant nepriklausomybę žymiai anksčiau negu Gandhi parodė vadinamosios vakarietiškos kultūros šalys. Čia galima prisiminti 1765–1775 m. Šiaurės Amerikos kovą dėl nepriklausomybės, 1861–1918 m. Suomijos priešinimąsi rusifikacijai, analogišką, šiuo aspektu dar netyrinėtą lietuvių tautos pasipriešinimą ir t. t. Tačiau tai, kad pilietinio nepaklusnumo sąvoka dažnai siejama su Gandhi'o veikla ir idėjomis, turi savo priežastis. Jis visam pasauliui parodė, kad moralumu grindžiamas pilietinis pasipriešinimas yra ne pasyvios gynybos, o aktyvaus puolimo ginklas, suvaidinęs pagrindinį vaidmenį Indijos kovoje dėl nepriklausomybės.

Johnas Rawlsas: pilietinis nepaklusnumas teisingumo kaip sąžiningumo teorijoje

Didžiausio susidomėjimo pilietinio nepaklusnumo problemos sulaukė XX a. 2 pusėje Jungtinėse Amerikos Valstijose. Apibendrinama ši

³¹ Reikia pripažinti, kad teisės studijos Jungtinėje Karalystėje bei pažintis su Didžiosios Britanijos politine sistema taip pat turėjo įtakos Gandhi'o požiūrių formavimuisi. Apie tai žr. Sushila Ramaswamy, „John Rawls Theory of Justice in the Gandhian Perspective“, *Gandhi Marg* 19(2), 1997, p. 179–197.

faktą Hannah Arendt teigė, kad pilietinio nepaklusnumo sąvoka savo kilme ir turiniu yra amerikietiškas darinys. Kaip minėta įvade, apie pilietinį nepaklusnumą rašė daugelis JAV politinės filosofijos bei teisės teorijos atstovų. Susidomėjimą pilietinio nepaklusnumo teorija paskatino Kingo³² vadovaujama 1955–1968 m. afroamerikiečių kova už pilietines teises. Kingo situacija, palyginti, pvz., su Gandhi'o, ypatinga tuo, kad jis veikė *demokratinėje* valstybėje, siekdamas įstatymų pakeitimo (teisingumo). Idėjinis šios kovos pagrindas buvo ne tik apeliacija į prigimtines moralines žmogaus teises, bet ir į JAV konstituciją, visuotinę žmogaus teisių deklaraciją. Nenuostabu, kad to laikotarpio amerikietiškos politinės teorijos dėmesio centre atsidūrė pilietinio nepaklusnumo sampratos ir pagrindimo klausimai būtent demokratinėje visuomenėje. Klausimai „kada įstatymo nesilaikymas gali būti įvardytas kaip pilietinis nepaklusnumas?“, „kokiais atvejais pilietinis nepaklusnumas yra moraliai pateisinamas?“ buvo plačiai diskutuojami filosofijos profesorių, žurnalistų ir taikos judėjimų lyderių. Gana reikšmingą indėlį į šių klausimų nagrinėjimą įnešė plačiai žinomos *Teisingumo teorijos* autorius Rawlsas³³.

Norint išsiaiškinti pilietinio nepaklusnumo sampratos turinį, funkcijas bei pagrindimo ypatybes Rawlso koncepcijoje, būtina atsižvelgti į tai, kad ši sąvoka yra jo teisingumo kaip sąžiningumo teorijos dalis. Pastarosios tikslas – suformuluoti ir pagrįsti visuomenės teisingumo principus, kurie būtų pamatinės visuomenės struktūros teisingumo vertinimo kriterijai. Rawlsas formuluoja du teisingumo principus: pirmasis – visi piliečiai privalo turėti lygias teises į laisvę, suderinamą su kitų laisve, antrasis – socialinė ir ekonominė nelygybė reguliuotina taip, kad ji: a) būtų naudingesnė blogiau aprūpintiems piliečiams, b) paliestų visus kiekvienam prieinamus postus ir

³² Martinas Lutheris Kingas – amerikiečių pastorius, Nobelio taikos premijos laureatas, efektyviai panaudojo pilietinį nepaklusnumą kovoje už žmogaus ir piliečio teises. Pagrįsdamas savąją pilietinio nepaklusnumo sampratą, jis sėmėsi įkvėpimo Thoreau, Levo Tolstojaus, Gandhi'o kūrinuose ir veikloje, bet svarbiausias jo idėjų šaltinis buvo krikščioniškoji etika. Trumpai Kingo idėjas galima išreikšti tokiomis tezėmis: aukščiausias politikos ir teisės kriterijus yra teisingumas. Teisinga teisė – tai įstatymų kodeksas, atitinkantis moralinį (Dievo) dėsnį. Kiekvienas įstatymas, kuris išaukština žmogiškąją asmenybę, yra teisingas, kuris žlugdo – neteisingas. Visi segregaciniai kodeksai yra neteisingi, nes segregacija deformuoja sielą ir sužaloja asmenybę. Žr. Martin King, „Letter from Birmingham City Jail“, in: Hugo A. Bedau, *op. cit.*, p. 77–78.

³³ John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press, 1971.

vietas nešališkos galimybių lygybės sąlygomis³⁴. Ypatinę dėmesį Rawlsas skiria teisingumo principų pagrindimo procedūrai³⁵. Teisingumo principai yra hipotetinio susitarimo tarp laisvų ir lygių individų pirminėje pozicijoje rezultatas. Tai įpareigoja individus palaikyti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą, t. y. laikytis iš teisingos konstitucijos išplaukiančių įstatymų.

Teisingumo principais yra vertinamos ne ideališkos, o beveik idealios, vadinamosios „gerai tvarkomos visuomenės“ (*well-ordered society*) teisinės, politinės ir ekonominės institucijos. Jos nariai socialiniuose ir politiniuose santykiuose suvokia save ir kitus kaip lygias, laisvas, moralias asmenybes³⁶. Jie „turi normalų teisingumo jausmą ir todėl paklūsta pamatinių visuomenės institucijų reikalavimams, nes juos laiko teisingais. Tokioje visuomenėje viešai pripažįstama teisingumo koncepcija teikia bendrą atskaitos tašką, iš kurio perspektyvos gali būti vertinami piliečių reikalavimai visuomenei“³⁷.

Tačiau jei pamatinės visuomenės institucijos nėra teisingos, ar individas turi paklusti jas įtvirtinantiems įstatymams? Tokiu atveju, atsako Rawlsas, galima apeliuoti į visuomenės teisingumo jausmą. Tai būtina sąlyga, pateisianti pilietinio nepaklusnumo kampanijas³⁸. Kita vertus, mūsų natūrali pareiga palaikyti teisingas institucijas taip pat įpareigoja mus paklusti ir neteisingoms institucijoms arba bent nesipriešinti joms nelegaliomis priemonėmis tol, kol jos neperžengia tam tikrų neteisingumo ribų³⁹. Hipotetinėje pirminėje pozicijoje rinkdamiesi konstitucinę demokratiją ir pritardami daugumos principui (*majority rule*) jos dalyviai kartu prisiima demokratinio režimo rizikas. Rawlsas, kaip ir Kantas, mėgina suderinti politinę pareigą laikytis įstatymų ir, esant tam tikroms aplinkybėms, teisę jiems nepaklusti. Būtent šių problemų lauke Rawlsas nagrinėja pilietinį nepaklusnumą demokratinėje visuomenėje.

Pilietinį nepaklusnumą jis apibrėžė kaip viešą, neprievartinį, sąmo-

³⁴ *Ibid.*, p. 83.

³⁵ Žr.: Gražina Miniotaitė, „Kanto idėjos šiuolaikinėje moralės filosofijoje“, in: *I. Kanto filosofijos profiliai*, sudarė Algirdas Degutis, Vilnius: Mintis, 1988, p. 141–159; Nida Vasiliauskaitė, „Racionalumo ir teisingumo trintis Johno Rawlso ‘Teisingumo teorijoje’“, *Politologija* 40(4), 2005, p. 53–78.

³⁶ John Rawls, „Kantian Constructivism in Moral Theory: the Dewey Lectures 1980“, *The Journal of Philosophy* 77(9), 1980, p. 517. Taip pat žr. Idem, *Politinis liberalizmas*, vertė Algirdas Degutis, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 140–141.

³⁷ *Ibid.*, p. 87.

³⁸ Žr. John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 352.

³⁹ *Ibid.*, p. 354.

ningą politinį veiksma, kurio tikslas – pakeisti įstatymus arba vyriausybės politiką⁴⁰. Rawlsas pabrėžė, kad žmogus, ryžsis pilietinio nepaklusnumo akcijai, turi būti pasiryžęs prisiimti teises savo elgesio pasekmes, nes tai parodo jo pagarbą įstatymams. Būtent dėl to tai yra viešas ir nesmurtinis veiksmas. Tuo parodoma, kad nepaklusimas įstatymams turi moralinį pagrindą. Būtina pilietinio nepaklusnumo prielaida yra demokratinės visuomenės samprata, traktuojanti visuomenę kaip lygių asmenų bendradarbiavimo sistemą. Pilietinis nepaklusnumas yra pateisinamas, kai pažeidžiami teisingumo principai, t. y. pirmasis lygios laisvės principas ir antrojo principo antra dalis – sąžiningos galimybių lygybės principas⁴¹. Tačiau tuo atveju, kai pripažįstamas galutinis teisinis ar moralinis įstatymų autoritetas (Hobbesas), pilietinis nepaklusnumas logiškai negali būti pateisinamas.

Rawlsas pilietinį nepaklusnumą apibrėžia ir funkcinio požiūriu, mėgindamas atsakyti į klausimą, koks yra jo vaidmuo demokratinėje visuomenėje. Tai viena iš „konstitucinę sistemą stabilizuojančių priemonių, nors, pagal apibrėžimą, nelegali“⁴². Šalia kitų demokratiją palaikančių priemonių (laisvi ir reguliarūs rinkimai, nepriklausoma teisinė sistema) pilietinis nepaklusnumas padeda įtvirtinti ir sustiprinti teisingas institucijas. Tačiau pilietinis nepaklusnumas gali tapti efektyvia kovos už institucijų teisingumą forma tik tokiose demokratinėse visuomenėse, kuriose teisingumo jausmas yra „gyvybinga politinė jėga“. Fragmentuotose bei „grupinio egoizmo“ valdomose visuomenėse nėra sąlygų pilietiniam nepaklusnumui⁴³.

Kyla klausimas, koks yra pilietinio nepaklusnumo ir anarchijos santykis? Kitais žodžiais tariant, kada pilietinis nepaklusnumas praranda konstruktyvumą ir tampa destruktivia jėga, griauančia konstitucinę demokratiją?⁴⁴ Atsakydamas į šį klausimą-priekaištą Rawlsas pabrėžė, kad demokratinėje visuomenėje kiekvienas žmogus yra atsakingas už teisingu-

⁴⁰ *Ibid.*, p. 364–365.

⁴¹ *Ibid.*, p. 372.

⁴² *Ibid.*, p. 383.

⁴³ *Ibid.*, p. 387–388.

⁴⁴ Rawlso kritikas Ronaldas Dworkinas, mėgindamas apibūdinti pilietinio nepaklusnumo efektyvumą, išskiria teisingumu grindžiamą (*justice-based*) ir politiškai motyvuotą (*policy-based*) pilietinį nepaklusnumą. Teisingumu grindžiamas pilietinis nepaklusnumas apeliuoja į fundamentalius principus, t. y. į teisingumą, dažnai tapatinamą su lygiomis moralinėmis teisėmis. Politinis pilietinis nepaklusnumas, apeliuodamas į konkrečius politinius sprendimus, paprastai siekia kokio nors pragmatinio tikslo. Žr. Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge: Harvard University Press, 1978, p. 82. Rawlso politinio nepaklusnumo samprata yra artimesnė teisingumu grindžiamo teisingumo sampratai.

mo principų interpretavimą ir su tuo susijusį elgesį. Galutinė tokio interpretavimo instancija yra ne teismas, ne įstatymai, o elektoratas kaip visuma⁴⁵. Piliietinis nepaklusnumas apeliuoja būtent į šią visumą. Anarchijos pavojaus nėra tol, kol yra sutariama dėl bendros teisingumo sampratos ir dėl tų sąlygų, kurioms esant galima taikyti pilietinį nepaklusnumą. Jei vis dėlto pagrįstas pilietinis nepaklusnumas gresia pilietinei santarvei, atsakomybė tenka ne tiems, kurie protestuoja, o tiems, kurie piktnaudžiauja valdžia. Valstybės jėgos struktūrų panaudojimas akivaizdžiai neteisingoms institucijoms palaikyti yra neteisėta galios panaudojimo forma, kuriai žmonės turi teisę pasipriešinti⁴⁶.

Iš šios glaustos pilietinio nepaklusnumo sampratos Rawlso teisingumo teorijoje interpretacijos galima padaryti išvadą, kad jis gana radikaliai traktuoja šią protesto formą. Jai skiriamas valdžios kontrolės instrumento bei visuomenės teisingumo indikatorius vaidmuo. Dar daugiau, pilietinį nepaklusnumą galima traktuoti kaip politinės pareigos palaikyti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą sudėtinę dalį. Rawlso kritikai gana pagrįstai užduoda klausimą: ar tai reiškia, kad egzistuoja teisė į pilietinį nepaklusnumą? Jei taip, prieinama prieštaringa išvada – pilietinis nepaklusnumas, apibrėžiamas kaip neteisėtas veiksmas, turėtų tapti teisingos legalios konstitucijos dalimi⁴⁷. Rawlsas nesigilina į šį tariamai teisinį kazusą, jis pabrėžia *moralinį* pilietinio nepaklusnumo pagrįstumą, tai ne teisinė, o moralinė valdžios kontrolės forma. Neatsitiktinai savo vėlesniuose darbuose, kuriuos jungia „*politinio* [išskirta mano – G. M.] liberalizmo“ pavadinimas, jis beveik neskiria dėmesio pilietiniam nepaklusnumui. Teisingumo teorijoje Rawlsas tęsia klasikinės socialinės filosofijos tradicijas mėgindamas atskleisti tas konstruktyvias galimybes, kurios slėpi visuomeninės sutarties idėjoje, išdėstytoje Locke'o, Rousseau ir Kanto koncepcijose⁴⁸. Nagrinėdamas pilietinį nepaklusnumą jis, kaip ir Kantas, siekia apibrėžti jo galimybės sąlygas, suderinamas su racionalios autonomiškos asmenybės samprata.

⁴⁵ John Rawls, *op. cit.*, p. 390.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 391.

⁴⁷ Žr.: Joel Feinberg, „Duty and Obligation in the Non-Ideal World“, *Journal of Philosophy* 70(9), 1973, p. 275; Jean L. Cohen, Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: The MIT Press, 1992, p. 587.

⁴⁸ Žr. John Rawls, *op. cit.*, p. viii.

Baigiamosios pastabos

Pilietinio nepaklusnumo sąvoka plačiai vartojama šiuolaikinėje Vakarų politinėje kultūroje. Jos teorinės ištakos slypi Apšvietos epochos liberalizmo filosofijoje, nagrinėjusioje piliečio ir valdžios santykių problemas. Didžiausio teorinio ir praktinio susidomėjimo šios problemos sulaukė XX a., ypač jo antroje pusėje. Gandhi'o, Kingo ir tokių judėjimų kaip *Solidarnostj* dėka ši sąvoka įsiliejo į XX–XXI a. politikos žodyną.

Pilietinis nepaklusnumas yra moralinė protesto prieš neteisingus įstatymus ar politinius sprendimus forma. Klasikinė liberalizmo filosofija, formuluodama hipotetinio laisvų, lygių individų kontrakto kaip perėjimo prie pilietinės visuomenės idėją, kartu suteikė teorinį pagrindą pilietiniam nepaklusnumui. Nors nei Locke'as, nei Kantas nevartojo pilietinio nepaklusnumo sąvokos, jie pripažino piliečių teisę kritiškai vertinti neteisingus įstatymus, nebendradarbiavimu atsiribojant nuo įstatymus pažeidžiančios valdžios ir tuo paspartinant jos žlugimą. Toks pasipriešinimas gali būti apibūdinamas kaip kova dėl teisės, o ne dėl valdžios.

XX a. Gandhi masines pilietinio nepaklusnumo akcijas pavertė efektyvia nesmurtinės kovos dėl Indijos nepriklausomybės priemone. Tikrąją pilietinio nepaklusnumo tėvyne galima laikyti Jungtines Valstijas. Thoreau, Kingo teoriniuose darbuose ir praktinėje veikloje jis traktuojamas kaip *moralinis* politinių tikslų siekimo instrumentas. Praktinis pilietinio nepaklusnumo taikymas reikalauja pagarbos įstatymams, kuri pasireiškia veiklos viešumu ir jos dalyvių pasiryžimu asmeniškai priimti teises įstatymo pažeidimo pasekmes.

Rawlsas plačiai pripažintoje, liberalizmo filosofija grindžiamoje teisingumo teorijoje pilietiniam nepaklusnumui skyrė ypatingą moralinės valdžios kontrolės priemonės vaidmenį. Pilietinio nepaklusnumo veiksmais apeliuojama į daugumos teisingumo jausmą parodant, kad politinė dauguma neatsižvelgia į laisvų ir lygių žmonių socialinio bendradarbiavimo principus. Jo požiūriu, pilietinis nepaklusnumas yra normalus brandžios konstitucinės demokratinės visuomenės reiškinys, neatsiejamas nuo išvystytos politinės kultūros. Tai specifinė politinio aktyvumo forma, kurios tikslas – daryti įtaką politiniams sprendimams bei apsaugoti indi-

vidų teises nuo demokratinės politikos iššūkių. Jis yra grindžiamas apeliuojant į bendrus politinio teisingumo principus, arba, Kanto žodžiais, į reguliatyvų socialinį idealą.

Publikuota:

Logos 57, 2008, p. 67–74; *Logos* 58, 2008, p. 54–62.

III.
Konstruktyvistiniai
užsienio politikos
tyrimai

The Security Policy of Lithuania and the “Integration Dilemma”

[2000]

Introduction

The post-Cold War European development has been characterized by two seemingly opposing tendencies, namely, that of fragmentation which is related to the emergence of new states and that of integration related to these states' desire of joining the international community¹. The interaction of the two tendencies is leading to a transformation of the nation-state. Lithuania's foreign and security politics (FSP), like those of other newly emerged states, have been influenced by both of the two tendencies. The relation between these two tendencies is often characterized as “the integration dilemma”, i. e. “the dilemma between being ‘entrapped’ by the integration process or ‘abandoned’ through possible exclusion”². The dilemma sets state sovereignty against the processes of integration by stressing that the preservation of sovereignty by way of the integration with international institutions requires the abandonment of certain aspects of sovereignty³. As Stanley Hoffman notes, “What threatens us is, rather, an imbalance between the supreme legitimate authority that still resides in the sovereign state, and the incipient but fragmentary and feeble

¹ Fragmentation and integration are the tendencies that can only be defined relatively. In every sovereign state with some ethnic or cultural diversity there is the possibility of fragmentation, if there exists a minority willing to become an independent political unit. Traditionally, a sovereign state seeks social integration in its internal policies and the preservation of sovereignty in its foreign policy. Since the end of the Cold War the growing influence in politics and economics of international institutions has led to a progressive obliteration of the difference between domestic and foreign policy. This has essentially changed the meaning of sovereignty as the organizing principle of international society.

² Morten Kelstrup, „Integration Theories: History, Competing Approaches and New Perspectives“, in: Anders Wivel (ed.), *Explaining European Integration*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press, 1998, p. 38.

³ Morten Kelstrup, „Small States and European Political Integration“, in: Teija Tiilikainen, Ib Damgaard Petersen (eds.), *The Nordic Countries and EC*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press, 1993, p. 136–162; Nikolaj Petersen, *National Strategies in the Integration Dilemma*, Aarhus: University of Aarhus, 1996.

authority of collective institutions dealing with problems that transcend the states, or exceed their capacities, or require the reduction of their authority”⁴.

The integration dilemma has influenced the political climate in many of the newly emerged states by creating tensions between domestic and foreign policies. The problems involved in the integration dilemma have many different aspects and can be approached from a variety of theoretical positions. Traditionally, these issues have been tackled by integration theories. However, in this study we shall examine the development of Lithuania’s FS policy from the perspective of social constructivism⁵.

Our analysis is based on the hypothesis that Lithuania’s political reality has been conceptualized in terms of at least two competitive discourses: the discourse of sovereignty and the integration discourse, with each of them implemented in different discursive practices. We claim that Lithuania’s FSP is based on the interplay of these two discourses. First, (in part I) we analyze the “integration dilemma”, as it is interpreted in integration theories and in constructivism, supplementing it with an outline of the constructivist interpretation of security. Next (in part II) an attempt is made, within the framework of our hypothesis, to reveal the correlation between security conceptualizations and Lithuania’s FSP since the declaration of independence in 1990. The connection of Lithuania’s contemporary FSP with Lithuania’s historical past is also discussed.

⁴ Stanley Hoffman, „Foreword“, in: Sohail H. Hashmi (ed.), *State Sovereignty: Change and Persistence in International Relations*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1997, p. ix.

⁵ In contrast to the more traditional approaches of realism and liberalism, constructivism is a relatively new approach in international relations and thus still very much in the process of becoming. An acknowledged representative of constructivism Alexander Wendt has developed the idea that identities and interests of states are constructed by social interaction (Alexander Wendt, „Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics“, *International Organization* 46(2), 1992, p. 391–425). One can find many elements of constructivism in recent studies stressing the role of culture and ideas in the development of international relations (Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security*, New York: Columbia University Press, 1996; Yosef Lapid, Friedrich Kratochwil (eds.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1996; Keith Krause, Michael C. Williams (eds.), *Critical Security Studies: Concepts and Strategies*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997; Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1997; John Gerard Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, London: Routledge, 1998).

Part I: The “Integration Dilemma” and Conceptualizations of Security

1. Integration theories and the “integration dilemma”

Contemporary integration theories are concerned with the nation state transformation in the process of European integration. Somewhat simplifying, it can be said that the development of integration theories is a reflection of the developments in the process of European integration. The theoretical stagnation of the 1970s was followed by theoretical revitalization and, later on, by novel theoretical developments. From among the earliest developments, a most fruitful one turned out to be Karl Deutsch’s transactionalism, with its stress on the importance of common values and issues of identity for the development of a “security community”⁶. At the very beginning of the development of integration theories there were conspicuous differences in the treatment of the integration process between the functionalist and the normative view. The functionalist view stressed the importance of the increase of institutional capacity of the newly developing political system⁷, while the normative view was mostly about community building:

[Political] *integration*, the process whereby political actors in several distinct national settings are persuaded to shift their loyalties, expectations and political activities towards a new and larger centre, whose institutions possess or demand jurisdiction over the pre-existing national states. It should be noted that the objective economic, social, and communications “factors” often identified with “integration,” in my scheme, are conditions typical of an ongoing political community.⁸

A new impulse for the development of integration theories was created after the European Single Act and Maastricht Treaty. Their contents are unquestionably influenced by the inter-paradigm debate between neo-

⁶The classical theories of integration propounded in the 1950s and 1960s were mostly concerned with the description and the analysis of processes (contributing) to the unification of different states. The concern gave birth to five different schools: federalism, functionalism, neo-functionalism, transactionalism and inter-governmentalism.

⁷Leon N. Lindberg, Stuart A. Scheingold, *Europe’s Would-Be Polity*, New Jersey: Prentice Hall, 1970.

⁸Ernst B. Haas, „International Integration. The European and the Universal Process“, *International Organization* 15(3), 1961, p. 366–367.

realism, a state-centric position, and liberalism, characterized by its pluralist non-state-centric position. The realist paradigm is associated with liberal intergovernmentalism⁹, while the liberal paradigm is mostly related to the idea of multi-level governance¹⁰. The two approaches acknowledge the heterogeneity of integration by stressing the importance of both state and non-state actors. However, the liberal intergovernmentalism is more sensitive to the individual state position in the process of integration. The integration process is treated as an interstate bargaining through a series of intergovernmental “bargains”, aiming at the strengthening of control over domestic affairs¹¹. As with other theories of the realist orientation, primary importance is accorded to the problems of state survival. Limitation of sovereignty in exchange for the benefits of integration can only be accepted if joining supranational institutions is in the interest of the state, that is, if it contributes to national security and national economic and social development.

This is the view of the integration process that creates the “integration dilemma”. The basic motive for integration – the preservation and the strengthening of state sovereignty – is characterized by the contradiction between the goal (state sovereignty) and the means (joining the broader political community). Thus liberal intergovernmentalism being an aspect of the state-centered view on the integration process is closely tied to the sovereignty discourse.

Recently, there was growing an interest in the “multi-level governance” approach which considers the “governance” of European integration as a very complicated decision system with many different kinds of actors with the state being just one among them.

The multi-level governance theories are particularly concerned with the tendencies of state transformation (weakening of the state) which are explained by globalization and European integration. The state is here defined as a set of rules or a set of formal institutions, rather than in terms

⁹ Andrew Moravcsik, „Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach“, *Journal of Common Market Studies* 31(4), 1993, p. 473–524; Idem, „Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics“, *International Organization* 51(4), 1997, p. 513–554.

¹⁰ Gary Marks, Liesbet Hooghe, Kermit Blank, „European Integration From the 1980s: State-Centric v. Multi-Level Governance“, *Journal of Common Market Studies* 34(3), 1996, p. 341–378.

¹¹ Morten Kelstrup, „Integration Theories: History, Competing Approaches and New Perspectives“, p. 37.

of a sovereign actor¹². The difference between domestic and international politics is being gradually eroded. Politics come to be regulated by common rules rather than by the nation state political elite. It might seem that according to the multi-level governance approach there is no real integration dilemma, for in the decision-making process there is no antagonism between a nation state and the integration process. However, in this case we are confronted by the decision-making legitimacy problem, and this is a problem that can only be solved by a new normative theory of European integration¹³.

When dealing with the theoretical attempts at conceptualizing the European integration process, one should not leave out of account the adaptation theories¹⁴.

The integration process is studied in these theories from the nation state position, mainly stressing the adaptation in value perspectives. From the rich literature devoted to the problem of nation state adaptation the present study is mainly relying on works devoted to the analysis of the post-Cold War European integration under conditions of the unipolar structure¹⁵. Nation-states in unipolar Europe are there divided into “insiders” (EU members), “would-be insiders”, and “outsiders”. Nation states are conceptualized as “regimes”, while their behaviour is seen as exemplifying different modes of adaptation.

A regime is constituted by its public commitment to a set of values – the traditional state values (autonomy, influence, the safe-guarding of a certain territory and the welfare of the population in this territory) that are common to all regimes plus the so-called regime identity values that tend to vary from one regime to another.¹⁶

In analyzing the modes of adaptation characteristic of each group of states much attention is paid to the states’ environment as well as to cultural and historical factors.

¹² Gary Marks, Liesbet Hooghe, Kermit Blank, *op. cit.*

¹³ Morten Kelstrup, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴ Many different studies subsumed under the title of adaptation theories are unified by the attempt to conceptualize the relationship between a unit and its environment. See: James N. Rosenau, *The Adaptation of National Societies: A Theory of Political Systems Behaviour and Transformation*, New York: McCaleb-Seiler Systems, 1970; Peter Hansen, „Adaptive Behaviour of Small States: The Case of Denmark and the European Community“, *Sage International Yearbook of Foreign Policy Studies* 2, 1974, p. 143–174; Nikolaj Petersen, *op. cit.*; Hans Mouritzen, *Finlandization: Toward a General Theory of Adaptive Politics*, Aldershot: Avebury, 1988.

¹⁵ Hans Mouritzen, Ole Wæver, Hakan Wiberg, *European Integration and National Adaptations: A theoretical inquiry*, New York: Nova Science Publishers, 1996.

¹⁶ *Ibid.*, p. 3.

Despite their concern with the value perspective, adaptation theories remain within the framework of the realist paradigm. The integration dilemma acquires within these theories a different aspect than that in the classical integration theories – integration is not only a partial renunciation of sovereignty in exchange for the possible benefits of integration, but is also a change in (loss of) nation state identity.

2. Constructivism and the European integration

All the integration theories considered above study the integration process within a fixed setting. However, integration as the transformation of European states comprising the change both of identities and values, remains at the periphery of these theories' concerns. This might be due to the fact that their tools of analysis are not adequate for the purpose of revealing "the impact of 'intersubjectivity' and 'social context' on the continuing process of European integration"¹⁷. It was the search for more adequate tools of analysis that led in 1990s to the so-called constructivist turn in the theory of international relations. Despite the rapidly growing number of publications associating themselves with constructivism its message is still far from clear¹⁸. In most general terms John Gerard Ruggie has characterized the approach as follows:

At bottom, constructivism concerns the issue of human consciousness: the role it plays in international relations, and the implications for the logic and methods of social taking it seriously. Constructivists hold the view that the building blocks of international reality are ideational as well as material; that ideational factors have normative as well as instrumental dimensions; that they express not only individual but also collective intentionality; and that the meaning and significance of ideational factors are not

¹⁷ Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen, Antje Wiener, *The Social Construction of Europe* [forthcoming paper], 1999, p. 2.

¹⁸ Contemporary constructivist research focuses on security communities (Emanuel Adler, Michael Barnett (eds.), *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998; Emanuel Adler, „Condition(s) of Peace“, *Review of International Studies* 24, 1998, p. 165–191) and on political identity (Iver B. Neumann, *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, London: Routledge, 1996; Idem, *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999; Jutta Weldes, „Constructing National Interest“, *European Journal of International Relations* 2(3), 1996, p. 275–318; Alexander Wendt, „Collective Identity Formation and the International State“, *American Political Science Review* 88(2), 1994, p. 384–396).

independent of time and place. At the level of individual actors constructivism seeks, first of all to problematise the identities and interests of states, to show that and how they are socially constructed.¹⁹

The analysis of identity-formation is mainly focused on the impact of rules and norms, on the role of language and of political discourse in reconstructing national identities under the influence of the integration process. The dynamics of European integration is considered “as intersubjective understandings or discourses of actors at many levels, possibly overlapping”²⁰. Such authors as Ruggie, Ole Wæver consider European integration as neo-medievalism – the emergence of overlapping patterns of political authority and territoriality²¹.

Considered from the perspective of constructivism the integration dilemma acquires a very different content. The discussion about the relative power of loyalty to Europe versus that to nation/state loses its point²². Europe and state/nation are mutually constitutive. The analysis is now focused on “the interaction between the national and the European level and the meanings and identities which shape, or are shaped by, the process”²³. The emerging tension between the state level and the European level is analyzed as a result of conflict between two different discourses. Accordingly, any analysis of the FS policy demands an analysis of intersubjective meaning of such concepts as state, nation and security.

3. Constructivism and security

Security can be analyzed as an objective condition (as on the realist or the conventional understanding of security) or as an intersubjective phenomenon (as conceived by constructivism). The objectivist approach to security became predominant after the Second World War, when under the influence of Keynesian economics the functions of the state considerably expanded.

¹⁹ John Gerard Ruggie, *op. cit.*, p. 33.

²⁰ Henrik Larsen, „Explaining the Common Foreign and Security Policy – The New Research Agenda“, in: Anders Wivel, *op. cit.*, p. 245.

²¹ John Gerard Ruggie, „Territoriality and beyond: Problematizing Modernity in International Relations“, *International Organization* 47(1), 1993, 139–174.

²² Ole Wæver, „Explaining Europe by Decoding Discourses“, in: Anders Wivel, *op. cit.*, p. 105.

²³ Henrik Larsen, *op. cit.*, p. 244.

The advance towards the welfare state, with the government taking over the responsibility for the well-being of its citizens, naturally led to the expansion of the powers of the state. The preservation of national security, conceived as an objective identification and neutralization of threats to the state, became a central priority of the government. It is within the framework of the objectivist conception of security that a major role was accorded to the institution of experts²⁴.

However, the collapse of the Soviet Union that has never been anticipated in the scenarios of the experts, the end of the Cold War, the prolonged crisis in Yugoslavia and increasing influence of the ideas of liberalism posed a challenge to the conventional understanding of security. In security studies there has been a noticeable shift towards the conception of security as a phenomenon of intersubjectivity, as a social construct, “a shift in focus from abstract individualism and contractual sovereignty to stress on culture, civilization and identity; the role of ideas, norms and values in the constitution of that which is to be secured; and the historical context within which the process takes place”²⁵.

In contrast to realism’s quest to legitimize and naturalize the *status quo* constructivism is focused on the sources of change. Thus it is particularly promising as a tool for the analysis of security and foreign policies of the newly emerged states. On the constructivist view, the central issue in post-Cold War international studies is collective identity formation which is to be analyzed by focusing on how different groups constitute one another’s identities and how social boundaries between human collectives are maintained. Of particular importance for the constructivist is the explanation of the role intersubjectivity plays in the construction of power relations. A constructivist analysis articulates how contemporary insecurities are being created and intensified by the settled oppositions of inside/outside, self/other, particularity/universality, identity/difference²⁶.

On the constructivist approach security is defined, at least in some respects, as a matter of intersubjectivity, as a social construct. “It

²⁴ Simon Dalby, *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politics*, London: Pinter, 1990, p. 4–16.

²⁵ Keith Krause, Michael C. Williams, *op. cit.*, p. 49.

²⁶ R. B. J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

has a specific meaning only within a specific social context. It emerges and changes as a result of discourses and discursive actions intended to reproduce historical structures and subjects within states and among them.”²⁷ The discourse is to be understood as “a relational totality which constitutes and organizes social relations around a particular structure of meanings”²⁸. The constructivist approach has introduced some important changes in the goals an analysis of security should pursue. The chief problem becomes mainly that of finding an answer to the question – “How do ideas about security develop, enter the realm of public policy debate and discourse and, eventually, become institutionalized in hardware, organizations, roles and practices”²⁹. In other words, how and why there is an intersubjective actualization and de-actualization of environmental, economical, societal issues as threats (or securitization and de-securitization, in terms of Ole Wæver)? In applying the constructivist approach to the analysis of politics one is mostly focusing on particular conceptualizations of security/insecurity (from which follow policy and practice). “There are not only struggle over security among nations, but also struggle over security among notions. Winning the right to define security provides not just access to resources but also the authority to articulate new definitions and discourses of security, as well.”³⁰

4. Security conceptualizations: between realism and liberalism

Lithuania’s political life presents ample material for the analysis of the conceptualization of security. Since 1990 the problems of national security have been treated as of major importance. The first short document entitled “An Outline of the Concept of National Security” was prepared by October 30, 1990, with only half a year after the declaration of Lithuania’s independence and almost a year before the international recognition of Li-

²⁷ Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, New York: Columbia University Press, 1995.

²⁸ Roxanne Doty, „Immigration and National Identity: Constructing the Nation“, *Review of International Studies* 22, 1996, p. 239.

²⁹ Ronnie D. Lipschutz, *op. cit.*

³⁰ *Ibid.*

thuania (Lithuania joined the UN on September 17, 1991). The document was drafted by the chief officers of the Department of National Defence. In 1992 a group of scholars, commissioned by the Department of National Defence, prepared the first draft of the national conception of security to be submitted for the adoption by Seimas, Lithuania's parliament. Later on, at least three more drafts, prepared by different political groupings, were made public. In December 1996 Seimas finally adopted the Basics of National Security of Lithuania. The texts provide rich material for the analysis of the conceptualization of security and the related dynamics of security policy. As already noted, they are part of Lithuania's political discourse, which is constituted by two overlapping discourses. Accordingly, the contents of the security conception as presented there will be here articulated by the contrast and the interplay of the sovereignty and the integration discourse.

Sovereignty discourse is related to the logical, the ontological and the ethical characteristics of the modern state. As Jens Bartelson has emphasized, a modern state is being realized through a dialectic of conflict that establishes an inside out of the outside, an identity out of a difference, "it treats identity and difference as qualities that implicate each other logically as well as temporally"³¹. At the core of sovereignty discourse lie the concepts of security, state and nation. Discursive practices construe the meanings which entrench the differentiation between the inside (self) and outside (threatening Other). Security is identified with the security of the inside (the nation state). "In seeking to authorize itself the state must confront an other."³² The principal distinction drawn between the secure inside and the threatening outside is the precondition for the securitization of the outside and the inside (in so far as its integrity is threatened), i. e. "the issue is presented as an existential threat requiring emergency measures, and justifying actions outside the nominal bounds of political procedure"³³. Theoretically, the sovereignty discourse is related to the liberal inter-governmentalism approach and is based on the paradigm of realism.

The integration discourse has not been as thoroughly analyzed in constructivist security studies as the sovereignty discourse. In this paper we

³¹ Jens Bartelson, *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p. 211.

³² Frank Burton, Pat Carlen, *Official Discourse*, London: Routledge, 1979, p. 48.

³³ Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *op. cit.*

consider the integration discourse as comprising those discursive practices and meanings that are related to the creation of intergovernmental structures and thus to a partial abandonment of sovereignty conceived as “the supreme legitimate authority within a given territory”³⁴. The main concepts of integration discourse are interdependence, human rights and Europe. The integration discourse is related to multi-level governance approach in integration theories and is based on the paradigm of liberalism.

The texts under analysis belong to what is called the official discourse. The analysis has first of all to identify the author, the reader, the object and the Other: The function of official discourse is “to allay, suspend and close off popular doubt through an ideal and discursive appropriation of material problem”³⁵. “Either the text can effect closure of a problem via a *méconnaissance* which denies the Other, or it can give new meaning to a problem via recognition of a problematic which denies not the Other but the Other’s already known conditions of existence.”³⁶ In official discourse a situation or a problem is “closed” by a displacement of one paradigm by another. Thus there is the constant process of social construction of reality. It is no accident that discourse analysis has been characterized as deconstruction in order to point out that the goal of analysis is disclosing something that was consciously or unconsciously “closed”.

Let us proceed to the analysis of the texts. The concept of security will be explicated by answering the following questions: Who or what does speaking (author)? What are the referent objects for security (object)? Who is an addressee (reader)? How are identified the main dangers and threats for security (Other)?

4.1. “Outline of the Concept of National Security” (1990)

On March 11, 1990 the Supreme Soviet of the Lithuanian Soviet Republic issued the Declaration of Lithuania’s Independence, a unilateral and defying act of separation from the Soviet Union. Even though neither the Soviet Union, nor any other state was ready to recognize Lithuania’s sovereignty,

³⁴ Sohail H. Hashmi, *op. cit.*, p. 5.

³⁵ Frank Burton, Pat Carlen, *op. cit.*, p. 13.

³⁶ *Ibid.*, p. 33.

the process of institutionalizing the independence began at once. In April the Department of National Defence was created. That was a period of dual government, for the governmental structures of independent Lithuania were being built with Soviet authorities still in place. The population was overwhelmingly in support of independence and accepted the legitimacy of new state institutions, despite the fact that the Soviet declared them illegal and made attempts to stop their functioning both by decrees and by the use of force.

It was under these circumstances that the “Outline of the Concept of National Security” was born (October, 1990). The four-pages document was prepared by the leadership of the Defence department. It was not made open for public discussion and was intended primarily for the narrow circle of the political elite of Lithuania. As the Defence department itself, functioning as it was in a state that did not have legal existence by international standards the document was in essence a symbolic expression of the quest for independence. Nevertheless, some of the principles stated there became the building blocks of Lithuania’s foreign and security policy till the withdrawal of Russia’s troops from Lithuania (August 31, 1993).

The very first sentence of the “Outline”, namely: “National security is the necessary condition for the preservation, development and continuity of the nation” makes it clear that the guiding idea is that of the nation state. However, in defining the referent object of security the nation is no longer mentioned and security is confined to that of the state and of the citizens, it conceived in extremely broad terms comprising the “spiritual, ecological, economic, civil and military” dimensions. The ambiguity of the text reflects the ambiguity of the situation at the time, characterized by the necessity of winning popular support (including that of non-Lithuanians) for independence which was needed to obtain the state’s international recognition without, however, abandoning the nationalist aspirations. The text contains no explicit reference to particular threats or enemies, though obviously the Soviet Union, still in existence at that time (with its troops still on Lithuania’s territory and having a common border with Lithuania), was the intended target. The Baltic and the Scandinavian states are explicitly referred to as friendly states. There is also an obvious contradiction between the stated goal of “joining the common security system of Europe” and the in-

tention to “become a zone of greater confidence between the East and the West” by keeping the state’s neutrality.

We can thus conclude that the first document devoted to the articulation of Lithuania’s security was as ambivalent as the future of a country still not internationally recognized. It was dominated by the meanings of sovereignty discourse with its attempts to define the “inside” and the “outside” and to identify the Other. The document was still compatible with a number of different possible developments of Lithuania’s political identity, even though an orientation to the West was already quite prominent.

4.2 “Conception of National Security of the Republic of Lithuania” (Draft, 1992)

The dual rule that ensued after the declaration of independence could not last long. In January 1991 Moscow made an attempt at forcing Lithuania into submission. The attempt failed. This was primarily due to the international opinion being favorable towards Lithuania, to the collapse of the authority of government in the Soviet Union and to the massive support of Lithuania’s population for the cause of independence that was manifested in many forms of civil disobedience and mass action. This explains why Lithuania’s government was very favourably disposed towards civilian based defence and even before the January events made some efforts at implementing it in practice³⁷. In September 1991, after joining the UN, Lithuania became an independent agent of international relations. The problem of national security rose to a new level. In 1992 a draft of the conception of national security was prepared by a group of scholars from the Institute of Philosophy, Sociology and Law, commissioned by the Defence Ministry³⁸.

³⁷ Grazina Miniotaite, „Lithuania: From Nonviolent Liberation Towards Nonviolent Defence?“, *Peace Research. The Canadian Journal of Peace Studies* 28(4), 1996, p. 19–36.

³⁸ Those who are fond of juxtaposing modernity and post-modernity might easily discern in the predilection of Lithuania’s political elite for “national programs” a typical feature of modernity, i. e. the belief in the power of instrumental reason and conclusive solutions. The former Danish defense attaché to the Baltic states is reported to have said about Lithuania’s military leadership that they “are convinced that there is a scientifically correct solution to every military problem” (Michael Clemmesen, „Foreign Military Assistance“, in: Hans Mouritzen (ed.), *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe’s Baltic Rim*, London: Ashgate, 1998, p. 240).

During the period of the preparation of the draft the problems of national security were extensively discussed in the seminars of the Institute, a conference was organized with the papers read and the draft of the conception published in a book entitled “Lithuania’s National Security: Theory and the Realities”³⁹. The problems of security have been on the agenda of discussion in many different circles of society. The draft prepared by the scholars did not, however, satisfy the aspirations of Lithuania’s political elite and was silently rejected. It was not expressive of the attitude of the political elite, but rather that of intellectuals striving to regain the support of the state they have nearly lost. Later, the main political parties presented their own visions of national security in which, by the way, one can easily discern many of the points made in the scholars’ draft.

Despite the rejection of the draft conception of 1992, the text, 20 pages long, is an important stage in the process of security conceptualization and in developing Lithuania’s political identity. National security is defined there as: “the maintenance of conditions favourable for the pursuit of the interests of the citizen, the nation and the state, to be achieved by minimizing the destabilization created by threats and dangers”⁴⁰. Thus the referent objects for security are the citizen (whose “liberties and rights are to be protected”), the nation (“the preservation of the identity of the Lithuanian people”) and the state (“the maintenance and strengthening of independence”). Lithuania’s political identity is defined by drawing the explicit distinction between external and internal threats.

The following items are considered there to be the external threats to Lithuania’s security:

Tensions between Lithuania and Russia’s Federation (in particular, because of the presence of Russian troops in Lithuania); emerging tensions between Lithuania and the CIS because of the latter’s attempts at preserving the common military-strategic space; instability of the East European region due to economic, social and ethnic problems; the possibility of the country’s economic and financial subjection to other states and multinational corporations; the possibility of the decline of the scientific and cultural potential because of external influences; ecological, social pathological and other threats from abroad.⁴¹

³⁹ Vacys Bagdonavičius (sud.), *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 128.

⁴¹ *Ibid.*, p. 132.

There were also diverse other threats identified as internal extending, in fact, to all the domains of social life from politics to culture (including, e. g. negative demographic trends and insufficient support for the development of spiritual and moral culture⁴²). Thus the concept of threat as defined in the document, allows for the politicization and securitization of the whole social life, societal and cultural in particular.

The draft is based on the idea of national identity as fixed and unchanging, so that particular emphasis is laid on its preservation and purification. The goal of the security policy is defined as that of “achieving maximal independence both from the East and from the West”⁴³. The threat of “Westernization” is that of leading to the erosion of national identity, culture and values. Relations with the Baltic and the Scandinavian states are held of particular importance for the preservation of national security. The common security interests of these states are said to “have led to the revival of the idea of a collective security system for Baltoscandia and to its practical implementation”⁴⁴. Similarly, the idea of a common security region for all the Baltic Sea states is held promising and desirable.

It should be noted that great importance is accorded to civilian based defence (“people power”) as a major means for upholding national security⁴⁵. “Non-violent resistance is not only a means for defending independent statehood, but is also conducive to the survival of the nation.”⁴⁶ With even modest military capacity, non-violent defence is said to “help preserve the nation’s self-confidence and faith in the power of the state”⁴⁷.

It is rather obvious that the conception of national security as developed in the draft prepared by scholars is characterized by the meanings of sovereignty discourse. The clear-cut division of the inside/outside, a rigid identification of permanent threats, state-centrism, a belief that “politics is science inscri-

⁴² *Ibid.*, p. 135.

⁴³ *Ibid.*, p. 133.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ The attitude was, undoubtedly, the result both of the experience of non-violent liberation and of the meetings with the scholars from the Albert Einstein Institution; Gene Sharp’s book “Civilian Based Defence” (Gene Sharp, *Civilian-Based Defense*, Princeton: Princeton University Press, 1990) was translated into Lithuanian and published in early 1992 (Idem, *Jėgos vaidmuo nesmurtinėje kovoje*, Vilnius: Savarankiška krašto apsaugos tarnyba, 1991).

⁴⁶ *Ibid.*, p. 127.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 134.

bed in law”⁴⁸, all of this shows the conception’s links with the ontological and the epistemological premises of the modern state and with the paradigm of realism. The project’s stress on cultural and political isolationism was quite alien to the post-Cold War atmosphere of openness, so perhaps it is no wonder that the draft did not become an official document.

4.3. “Basics of National Security of Lithuania” (1996)

“Basics of National Security of Lithuania” (BNSL) that was adopted by Seimas in December 1996 was prepared by a task group created at the end of 1994. The group consisted of representatives from all the parties represented in Seimas, so that one can say the final document expressed the common attitude of Lithuania’s political elite towards the issue of national security. In the 5 years elapsed between the first draft of the conception and the document’s adoption by Seimas Lithuania’s foreign and security policy acquired a distinctly pro-Western orientation. Membership in NATO and the EU became the chief goals of Lithuania’s foreign and security policy.

Let us now consider to what extent and in what form did new political realities find their expression in the BNSL. The document defines the following as the chief goals of the national security policy: “to develop and strengthen democracy, ensure safe existence of the Nation and the State, deter any potential aggressor and defend the sovereignty, the territorial integrity and the constitutional order of the state”⁴⁹. The referent objects for national security are “human and citizen’s rights, fundamental freedoms and personal security; the cherished values of the nation, its rights and conditions for a free development; state independence; constitutional order; the integrity of the state’s territory; environmental and cultural heritage”⁵⁰.

The definition of the “risks and threats” for national security is based on a clear-cut dissection of political reality into the inside and the outside and the risks and threats are, accordingly, defined as internal and external. Without listing all the threats envisaged, let us note only the major types and their examples. External threats are classified into political (“political

⁴⁸ Frank Burton, Pat Carlen, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁹ *Basics of National Security of Lithuania* [official translation], 1996, p. 1.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 2.

pressure and dictate, attempts to establish zones of special interest and ensure special rights, preventing Lithuania from obtaining international security; threats by foreign states to use force under the pretext of defending their interests; attempts to impose upon Lithuania dangerous and discriminatory international agreements"); military ("military capability in close proximity to Lithuanian borders; military transit through Lithuania"); specific ("illegal immigration and transit migration, influx of refugees; attempts by other states to impose on Lithuania the principles of dual citizenship"); economic ("economic pressure, blockade or other hostile economic actions; investment of capital with political goals")⁵¹. Though the document makes no reference to particular countries as posing a threat for Lithuania's security, anyone familiar with the realities of the region would easily discern that the threats classified as political, military and, partly, economic are conceived as originating from Russia.

Similarly, the definition of "Potential Internal Risks and Domestic Crises" includes the political ("political instability or crisis of State power posing threat to the constitutional democratic order"); economic ("rise in unemployment, decline in production volume and decrease of gross national product beyond a critical level"); social ("excessive differentiation in wealth approaching a critical level and threatening to provoke a social conflict"); national ("factors weakening the Nation's immunity and sense of identity; negligence toward national values, spread of antihumanistic, pro-violence pseudo culture"), criminal ("high crime rate, corruption") and some other risks for Lithuania's security ("environmental pollution, especially with carcinogens and mutagens").

Such a detailed listing of threats is expressive of a tendency towards the politicization of all spheres of life and lays the ground for broad securitization. This is confirmed in the third part of the document entitled "The means of ensuring national security". It begins with the statement that "national security shall be ensured by the state, by the citizens". Then follows a detailed list of the domains of social life, from economics to culture, which are considered liable to insecurity and thus subject to political control. Among the means for ensuring national security is "unconditional defence

⁵¹ *Ibid.*, p. 10–11.

and total civil resistance in the event of aggression”⁵² as well as integration with the EU, the WEU and joining of NATO. The latter presumably means that the main motive for the integration with the West is the protection of Lithuania’s sovereignty. A most prominent feature of the document is the partition of the security space into those of peace and those of potential conflict zones. One can thus conclude that the concept of security employed remains within the field of meanings of the sovereignty discourse with its characteristic “dialectic of conflict”.

The texts reviewed belong to different stages in the build-up of the Lithuanian State. This finds reflection in their contents. The first project of the conception of national security (1990) envisions the policy of neutrality and lays hopes at exploiting Lithuania’s geopolitical situation as the bridge between the East and the West as a means for ensuring national security. The second project of the conception (1992), with Lithuania already formally recognized as an independent state, is mostly concerned with identifying the threats – both external and internal – to the Lithuanian state, the nation and the citizens. It explicitly refers to Russia as Lithuania’s threatening Other, while the orientation to the West finds its expression in stressing the importance of close relations with the Scandinavian countries. The policy of neutrality is held to be promising, and great importance is accorded to civilian-based defence. The third document, *The Basics of National Security of Lithuania*, adopted by Seimas in 1996, is also much concerned with the identification of threats. Though not referred to by name Russia remains the chief threat to Lithuania’s security. The document is explicit and unambiguous about Lithuania’s integration with the structures of the West (EU, NATO, WEU) as the means for ensuring Lithuania’s security. In defence civilian based defence is accorded an important role, alongside with the military one.

The documents, though differing in contents and in some presuppositions are nevertheless based on the same paradigm of realism. Security is conceived as the preservation of a fixed and unchanging entity (the nation, the state), as the identification of the threats it faces and as their neutralization by political and military means. The ideas are squarely within the sovereignty discourse. This is only natural, since the goal of the documents

⁵² *Ibid.*, p. 2.

is the justification of the nation state security and of the nation state foreign policy.

The goal of integration with the West as formulated in the third document still is based on the meanings of sovereignty discourse. In justifying the integration process the meanings, which have been shaped in the sovereignty, discourse is being transferred to the emerging integration discourse. However, the conflict-based model of the relations between “inside” and “outside”, when applied to the integration process, can easily lead to misunderstanding and inadequate assessment of the situation in practical politics.

Part II: Lithuania’s foreign security policy: main features

Let us now consider Lithuania’s FS policy within the context of the overlap between the sovereignty discourse and the integration discourse trying to show how different security conceptions become institutionalized in organizations, roles and practices. The analysis of recent Lithuanian FS policy starts from March 11, 1990 when the Supreme Soviet of Lithuania, with Lithuania still part of the USSR, declared the restoration of the independent state of Lithuania. From the very first days Lithuania faced the problems of the preservation and international recognition of its sovereignty. The state’s security building has been closely bound to state building. In the emerging vision of Lithuania’s political identity the country’s history has played an important role. It was the “binding idea”⁵³ of the new state and the main source of justification for its FS policy. Thus it is reasonable to start the analysis of Lithuania’s present FS policy with a short digression to the inter-war Lithuania’s history, as it is perceived in the contemporary context.

⁵³ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Hemel Hempstead: Harvester, 1991, p. 64.

5. Historical background for foreign security policy

When viewed from the perspective of the West the three Baltic States look much like a unified bloc. However, in their attempt to reconcile the different goals of nation state building and of integrating with the rest of Europe Lithuania, Latvia and Estonia themselves are often inclined to stress their individual differences and peculiarities. There is no doubt that the attitude in question has historical grounding. However, so far it has not justified itself in terms of pragmatic considerations. This has been amply demonstrated by the FS policies that Lithuania pursued in the period between the two world wars.

The three Baltic States declared their independence in 1918, in the aftermath of the war and the revolutions that led to the collapse of the Russian and the German empires. Their main goal at that time was to define, and to secure international recognition of their territorial borders. At the time Lithuania had borders with Latvia, Poland and Germany. Despite the common goal of the three countries, it was already at the Paris Peace conference of 1919 that the Lithuanian Prime Minister and Minister for Foreign Affairs, Augustinas Voldemaras, claimed Lithuania's exceptional and preferable geopolitical situation, as compared to those of Latvia and Estonia which, allegedly, was due to Lithuania's lack of direct borders with Russia and lack of sea ports, such as those of Riga and Tallinn, which were important for Russia. Moreover, Lithuania was claimed to have the privilege of being able to appeal to international law because of its former history of statehood⁵⁴. The attitude in question had a strong influence on Lithuania's policy of security and on its foreign policy in the inter-war period.

⁵⁴The state of Lithuania (The Great Dukedom of Lithuania) has its roots in the 13th century. In the 15th century the country was among the most powerful European states. At the end of the 16th century the Great Dukedom of Lithuania, judging by the size of its territory and population, was the fourth in Europe, while Poland was the eleventh. In 1565 the Lublin union between the Great Dukedom of Lithuania and the Kingdom of Poland was created, constituting the Commonwealth of Lithuania and Poland. The union established a common monarch and common parliament as the two permanent links binding together Poland and Lithuania. In other respects both states enjoyed autonomy. This was most significant in regard to the continued existence of the Lithuanian legal system and its government offices, including the treasury and military establishment (Harry E. Dembkowski, *The Union of Lublin Polish Federalism in the Golden Age*, Boulder, New York: East European Monographs, 1982). In 1793–1795 the Commonwealth was broken up and absorbed by Russia, Prussia and Austria. The entire Lithuanian ethnic area fell under Russian rule. It remained so until the end of the First World War.

In a book published in 1938, commemorating 20 years' anniversary of Lithuania's independence, Lithuania was characterized as the country "struggling for Vilnius"⁵⁵. The problems relating to Vilnius were raised at the Paris peace conference. The goal of Lithuanian political leaders was the restoration of independent Lithuania in its ethnic boundaries with Vilnius as capital and with the area of the Smaller Lithuania (Königsberg region) included within its boundaries⁵⁶. The goal clashed with Poland's interests in its endeavour to re-establish Poland within the boundaries of 1793. Thus it claimed the same territories as did Lithuania, the Vilnius and the Klaipėda (Memel) region. The Polish delegation proposed to take the Memel region away from Germany and to adjoin it to Lithuania, on the condition that Lithuania would join Poland in a federation. In an attempt to strengthen its position in the negotiations with Lithuania Poland seized Vilnius on October 9, 1920. In 1923 the League of Nations resolved to cede Vilnius to Poland, while recognizing Lithuania's claims to the Klaipėda (Memel) region. Despite the resolution of the League of Nations Lithuania refused to establish any relations with Poland till Vilnius remained in its hands⁵⁷.

In its efforts to regain Vilnius Lithuanian foreign policy turned towards establishing closer relations with Russia and Germany and isolating itself from the other neighboring states. All attempts of Estonia, Latvia and Poland at creating a unified geopolitical space between Germany and Russia failed. Lithuania's policy was fitting Russia and Germany, which were both intent in preventing Poland from gaining dominance over the region. Russia, being the first country to recognize Lithuania's independence in July 1920 with Vilnius as capital, supported Lithuania on all issues relating to its conflict with Poland. In 1923 it issued a note protesting the decision of

⁵⁵ Dovas Zaunius, „Du Lietuvos užsienio politikos dešimtmečiai“, in: Vincas Kemežys (sud.), *Lietuva, 1918–1938*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938, p. 30.

⁵⁶ The Smaller Lithuania, the southwestern part of ethnic Lithuania was conquered by the Livonian order in the 13th century. The many attempts of Lithuania at regaining the strip of coastline including the port of Klaipėda were not successful. Until the Versailles treaty of 1919 the territory in question was part of the German Empire. It should be noted that despite the centuries' long attempts at assimilation, after World War I an overwhelming majority of the original population was still Lithuanian; the Klaipėda region had the Lithuanian population of 48,9 %.

⁵⁷ Internationally, the Polish occupation of Vilnius was qualified as such only in 1931, when the international court in the Hague draw the decision that in seizing Vilnius Poland violated international law. Diplomatic relations with Poland was established in 1938.

the Ambassadors' conference to cede the Vilnius region to Poland. In 1926 Russia and Lithuania signed a treaty of non-aggression. In 1927 Russia's warning note to Poland prevented it from starting an armed conflict with Lithuania.

By the end of the 30s the main direction of Lithuania's security policy, as defined by Voldemaras – fighting Poland with the help of Germany and Soviet Union – fell to the ground and forced the government to seek new points of support. The new guiding lines for the security and foreign relations policy have been associated with the name of Stasys Lozoraitis, minister for foreign affairs. His attention was drawn towards the Baltic states, the League of Nations and Poland. In 1934 Lithuania, Latvia and Estonia signed the Treaty of Peace and Co-operation for a period of ten years. In the treaty the three countries put themselves under obligation to consult each other on matters of common interest in foreign affairs and to render each other political and diplomatic assistance in international relations. The issue of Vilnius was not directly referred to in the obligations.

Lozoraitis made an attempt at radically changing Lithuania's relations with Poland. His suggestion was that in order to get an agreement with Poland the struggle for Vilnius had to be suspended and confined to the demands for the cultural autonomy of ethnic Lithuanians in the region. The cabinet of ministers rejected Lozoraitis' proposals. Passions excited by the issue of Vilnius were so widespread through all the strata of the Lithuanian population that any governmental move towards compromise was bound to fail.

The new direction of Lithuania's security policy was a response to the changing balance of powers in Europe. It was becoming evident that Germany, rapidly gaining in strength, and the Soviet Union, obtaining international recognition (it was accepted to the League of Nations in 1934) were beginning to pose the main threats to the sovereignty of the Baltic states. However, the readjustment of the security policy was belated and insufficiently resolute. The threats posed by the Soviet Union and Germany were underestimated while Poland as the guarantor of security was overestimated. An alliance between the Baltic States and Poland in the 20s, even if it would not have greatly changed the balance of powers in the region, could have played an important role in the subsequent development in Europe but it was too late in 30-ties.

At the end of the 30s, when the danger to peace in Europe was beyond anyone's doubt, Lithuania opted for a policy of neutrality (the neutrality act was passed in January 1939). After the German seizure of the Klaipėda area a non-aggression treaty was signed with Germany in March 1939. An attempt was also made to build up the country's position in the crumbling League of Nations, by proposing Lithuania's nomination to the Council of the League.

After the Soviet Union and Germany signed the non-aggression pact of August 23, 1939, with its secret supplementary protocols apportioning their respective zones of influence, the backbone of Lithuania's security policy, based as it was on the clash of interests of the Soviet Union and Germany, was broken. The Lithuanian State was doomed. However, in distinction to Estonia and Latvia, Lithuania had the illusion of option choosing "the Russian or the German yoke". According to the secret protocols Lithuania was assigned to Germany. On September 1, after the onslaught on Poland, Germany made the suggestion that Lithuania recaptured Vilnius by herself. The Lithuanian government declined the proposal, justifying the refusal by the neutrality act.

It is difficult to say what the consequences would have been had Lithuania joined the war on Germany's side. Definitely, the stand of Lithuania had some influence on the results of the German-Soviet Boundary and Friendship Treaty of September 28, according to which Lithuania was turned over to the Soviet Union.

Later events developed on a scenario common to all Baltic States: "mutual assistance" treaties signed (with Lithuania on October 10, including the stationing of 25,000 Soviet troops), then occupation (June 1940) and, finally, incorporation into the Soviet Union (August 1940). For fifty years the Baltic States disappeared from the world map. And even though no one doubts that Lithuania alone or together with the other Baltic states was hardly able to withstand the military intervention of the Soviet Union, historians and politicians today are still unable to reconcile themselves with the fact that the Baltic States were occupied without any political and military resistance. In Lithuania's case this, undoubtedly, had much to do with president Smetona's dictatorship (since 1926) that severed political decision-making from democratic procedure and thus led to a fatal split.

The interpretations of the inter-war Lithuanian history are an important for the understanding Lithuania's contemporary FS policies. Some of the assessments and conceptions deriving from that period have been incorporated into contemporary political discourse, thus, decisions are made and institutions created on their basis. A short outline of Lithuania's history in the inter-war period can help identify those aspects of the country's inter-war FS policies that have made considerable impact on the development of its contemporary political discourse. The aspects are related to the issue of Baltic States' cooperation, relations between Lithuania and Poland, pro-Western orientations, and the relations with Russia.

6. Lithuania and other Baltic States: allied or separate?

Let us consider, within the context of the sovereignty and the integration discourses, the development of Lithuania's relations with the other Baltic States since the restoration of their independence. Despite a number of historical and cultural differences between Estonia, Latvia and Lithuania, at the level of international relations they are usually not differentiated and are treated as a whole, the Baltic States. As we saw, at least the history of the 20th century provides some reasons for this treatment. The common experience of the Soviet occupation and the joint efforts during the liberation movement have laid the foundations for the Baltic states' cooperation after they regained their independence. Seen from the outside, their contemporary FSP seem to be essentially similar: they share the same pro-Western orientation, they seek membership in NATO for the hard security it would guarantee, they are actively involved in attempts of joining the EU for soft security and, finally, they are cautious and distrustful in their relations with Russia.

However, in implementing their basically similar foreign policies the Baltic States have at the same time regressed on the issue of their own mutual integration. This is somewhat paradoxical, for formally there are numerous institutions for their cooperation, including the Baltic Assembly, the Baltic Council of Ministers, the Free Trade Agreement, as well as some common initiatives in matters of defense. Nevertheless, the dominant public opinion in Lithuania is that the relations among the Baltic States are unsatisfactory. Retrospectively, one can say that before the withdrawal

of Russian troops from all Baltic States in 1994 the Baltic states acted as a geopolitical unit in respect of their foreign and security policies. Since that time, however, despite their common initiatives, they have evolved mutual competition in the pursuits of integration with the West and in strengthening of respective state's sovereignty.

This is clearly demonstrated by the peculiarities of Lithuanian–Latvian relations. In particular, problems have arisen in the sea border delimitation. Negotiations on the issue have carried on for five years and it was only in May 1999 that an agreement on the sea border delimitation was reached. The heart of the matter is that in the disputed area of the Baltic Sea shelf there is a promising oil deposit claimed by both Latvia and Lithuania. Latvia has started negotiations with foreign companies on the exploration and possible exploitation of the deposit. In Lithuania this was conceived as doing injury to its economic and political interests. Within the conceptual framework of sovereignty discourse the chances of reaching a mutually advantageous agreement are rather doubtful. The positive turn in the negotiations was only reached when it was agreed to separate the legal and the economic aspects of the issue. This, in turn, was influenced by the EU demand making membership in EU conditional on the signing of a treaty on the border delimitation.

The other problem is the construction of the Būtingė oil terminal near Klaipėda. The terminal could lessen Lithuania's dependence on Russia's energy supplies and would strengthen Lithuania's role as a seafaring nation. The experts hold the project economically worthwhile. However, the building of the terminal was disapproved by Latvia's politicians and the greens claiming that the project was ecologically dangerous and economically useless. On the other hand, Lithuanian politicians hold the ecological arguments a mere disguise for Latvia's economic interest in keeping the Ventspils terminal (the biggest terminal in Baltic states, with the capacity of 32 million tons) free from the new competitor (the planned capacity of the Būtingė terminal is 12 mil. tons). In some experts' opinion, by coordinating their efforts the two countries could achieve a mutual economic gain. However, in this case, too, the nation state's approach overshadows the economic one. Among other examples of policies, associated with the sovereignty discourse and causing tensions between the Baltic States, one

can mention the so-called “pork wars”. The most recent case was that of tariffs on pork imports imposed in May 1999 by the Latvian Parliament, to protect the interests of the country’s domestic producers.

By far the largest progress in the development of trilateral relations of the Baltic States has been achieved in military co-operation. The observers of the developments in the Baltic states are certainly familiar with the four major co-operative projects of the Baltic states – Baltic Battalion (BALTBAT), Baltic Naval Squadron (BALTRON), Baltic Airspace Surveillance Network (BALTNET) and Baltic Defence College (BDC). However, even in this field there are some threats to their co-operation. The projects, even if supported by Western participants, put strong pressure on national defence budgets. On the whole, the trilateral co-operation for 1998 included about 40 co-operation items. The bulk of the costs of their implementation will fall in the period of 1998–1999. The Baltic States may face serious difficulties in financing the projects.

This is particularly true of Latvia, for Latvia’s defence spending in 1998 amounted to 0,6 % of the GDP, while in Estonia this figure reached 1,2 %, and in Lithuania 1,5 % of the GDP. In absolute terms these figures constitute 39.3, 58.7 and 119.75 million USD respectively. In 1999 Latvia increased the defence budget to 0,93 %, while Lithuania will spend 1,51 %. Lithuania’s defence budget will reach 2 % of GDP in 2001, according to the law adopted by the Seimas. These differences might soon become an obstacle for the implementation of the common projects and lead to some misunderstandings among the Baltic States. This might also bring back the idea, put forward by Lithuania in 1996, of joining NATO separately.

In all Baltic States the central motivation of the political elites for closer integration with the West remains within the sovereignty discourse, with its characteristically clear-cut division between foreign and domestic policy and the prioritization of “national interests”. The whole idea of the Baltic unity and integration is hardly compatible with their orientation to the building of a nation-state. No wonder, that first Estonia and then Latvia turned towards the North, while Lithuania, since 1995, was turning to the South, in the direction of Poland and Central Europe. The re-orientation was succinctly put by Lithuania’s Foreign Affairs Minister Saudargas in 1996, namely, that the unity of the Baltic states is a myth that only exists in

the heads of Western politicians⁵⁸. Doubts concerning the Baltic unity were repeatedly voiced by Estonia's President Lennart Meri and Latvia's Foreign Minister Valdis Birkavs. At the Baltic Assembly in May 1999 Birkavs told that the illusions of Baltic unity are indeed disappearing⁵⁹.

7. Lithuania and Poland: between the past and the future

The development of Lithuanian–Polish relations since 1990 is a good illustration of the mixture of the sovereignty and the integration discourses in Lithuania's political and public life. As already noted, the two countries have old historical links. One can speak of their common history starting with the Lublin Union (1569) which brought the Polish–Lithuanian Commonwealth into existence. The common history includes both their joint uprisings against the Russian Empire in the 19th century and also the Polish occupation of Vilnius in 1920. The territorial conflict between Lithuania and Poland has been the leitmotif of the foreign and security policy of inter-war Lithuania. The conflict led to Lithuania's isolation from the other Baltic States and to a rapprochement with the Soviet Union. Indirectly, it encouraged the Polonization of the Vilnius region that was occupied by Poland. It is hardly surprising that in the dynamics of Polish–Lithuanian relations in the 90-ties historical arguments played a prominent role. One can distinguish three stages in the dynamics of this short period.

The first stage was the period from the declaration of Lithuania's independence on March 11, 1990 till the August putsch (1991) in Moscow. It was characterized by Poland's unqualified support for the Lithuanian case (with the exception of official recognition). At the time, though critical of the way minorities were treated in Lithuania, Poland did not support the autonomy demands of the Polish ethnic minority⁶⁰.

After the August putsch, when Lithuania achieved international recognition, the relations between the two countries deteriorated. At the

⁵⁸ *Atgimimas* 50–51, 1996-12-20, p. 4.

⁵⁹ *Baltic Times*, 1999-06-03–09, p. 7.

⁶⁰ Stephen R. Burant, „International Relations in a Regional Context: Poland and its Eastern Neighbours – Lithuania, Belarus, Latvia“, *Europe-Asia Studies* 45(3), 1993, p. 399–401; Grazina Miniotaite, „Nonviolence as a New model of Conflict Resolution: Case of Lithuania“, *Loccumer Protokolle* 7, 1993, p. 216–218.

end of 1991 Lithuania's Defence minister Audrius Butkevičius pronounced Poland the greatest threat for Lithuania, while Poland's president Lech Wałęsa in his letter to Vytautas Landsbergis, chairman of Lithuania's Supreme Council, described the two countries' relations as "near-crisis"⁶¹. The events could only turn this way because of Lithuania's becoming an independent agent of international relations faced with the challenge of its political identity. By taking inter-war Lithuania as the model, the image of Poland as Lithuania's malicious enemy was also naturally embraced. The image was also operative in shaping early Lithuanian policies towards the Polish ethnic minority.

A gradual improvement in Lithuanian–Polish relations began in 1992. The Declaration of Friendship and Good-Neighbourly Co-operation was signed in 1992. The signing of the main document, Treaty of Friendship and Co-operation, was delayed till 1994. The delay was mostly due to the opposition's demand in Lithuania that the treaty included a clause condemning the occupation of Vilnius in 1920; this, however, was not acceptable to Poland. The year 1994 was the turning point in Polish–Lithuanian relations. The change was related to the rise of the movement in Central European states towards closer association with NATO. Poland was becoming "a bridge linking Lithuania with the EU and NATO". During the visit to Lithuania in 1996 by Poland's president Aleksander Kwaśniewski it was agreed to prioritize military cooperation. The two countries endorsed common projects on airspace control, joint military exercises, peace-keeping (the establishment of a joint Lithuanian–Polish peace-keeping unit, LITPOLBAT). The right-wing coalition that came to power in Lithuania in autumn 1996 is intent on a simultaneous progress of Lithuania and Poland towards an association with NATO and the EU. It even seems that an attempt is made on the part of some politicians at changing Lithuania's identity from that of a Baltic state to that of a Central European state. The eight years' dynamics of Lithuanian–Polish relations clearly show that the nationalist security policy is being supplanted by a more pragmatic one. Now we can talk about close Lithuanian–Polish co-operation both at the parliamentary and the executive levels.

However, examining some particular Lithuanian–Polish relations

⁶¹ Raimundas Lopata, Vytautas Žalys, „Lietuvos geopolitinis kodas“, *Politologija* 1, 1995, p. 19–20.

in Lithuania or in Poland we can find some causes for misunderstandings and tensions. The latest example is an episode related to the law on the official language dating from 1995. The law states that languages other than Lithuanian can only be used by non-state institutions. In January 1998 the Vilnius district municipality proclaimed Polish the second official language of the region. (With the exclusion of Vilnius City, 63 percent of the Vilnius district population is Polish.) The decision was annulled by the governor of the district. In a conciliatory gesture, Lithuania's Seimas adopted an amendment of the law which allows for dominant regional minority members to make appeals and to communicate in their own language. Still, the only official language remains Lithuanian. Despite some mutual concessions, the problems of the Polish minority in Lithuania and of the Lithuanian minority in Poland are still live issues. To tackle them a bilateral commission was created in May 1999.

As this brief survey shows contemporary Lithuanian–Polish relations are characterized by two tendencies: 1) friendly bilateral relations in matters related to the countries' integration with the West (the integration discourse) and 2) the ever-present misunderstandings related to the problems of national minorities (the sovereignty discourse). Both the Poles in Lithuania and the Lithuanians in Poland the countries' policy towards national minorities consider as assimilatory, as posing a threat to their identity. A solution of the problem is possible by the gradual substitution of the normative assumptions of the sovereignty discourse by those of the integration discourse.

8. Lithuania: from the “anti-East” to the “pro-West” identity?

The end of the cold war seemed to promise that Lithuania's geopolitical position in the confrontation between the East and the West would no longer be of relevance. However, subsequent developments have shown that the optimism was somewhat premature. Lithuania is part of the emerging European security complex and its security inevitably rests on the specific interdependencies within the system. With the European security system losing its bipolarity the cultural and political watershed between the East and the West has nevertheless remained and it still has the potential

of getting transformed into a political and even military confrontation. As a small nation Lithuania does not exert a significant influence on the security dynamics in the region; yet because of its geopolitical situation it has the possibility of choosing either the Eastern or the Western alignment. It should be noticed that the concepts of the East and the West are highly value-laden the West being associated with prosperity, security and democracy, the East, with poverty, totalitarianism, insecurity. From the point of view of Lithuania's national security, the West is not identified with any particular country, but rather with their different alliances, in particular, with the EU and the NATO as the most important ones. After regaining its independence Lithuania was unwavering in its choice of integration with the West. The choice was even sanctioned by a constitutional act "On the Non-Alignment of the Republic of Lithuania with Post-Soviet Eastern Alliances" (1992).

After the withdrawal of Russia's troop from Lithuania in 1993, the pro-Western orientation has been expressed by such radical political decisions as the application for membership in NATO (1994)⁶² and the signing of the European Agreement (1995). Lithuania's prospective membership in the EU was treated favourably both in the West and in the East. The situation was quite different with her intention of joining NATO. It became increasingly obvious that Lithuania's political elite had underestimated the role of East-West (Russia's and NATO's) relations for Lithuania's chances of success in choosing and implementing its political goals. The active and unswerving Baltic quest for membership in NATO was perceived in Russia as a challenge to her national interests. It was countered by Russia's Federal Council's statement denouncing the expansion of NATO (March, 1996), by Russia's Parliament's vote in favour of restoring the Soviet Union (March, 1996) and by the increased attempts at strengthening the ties between CIS member states. All these measures have caused tensions in the region and made the problem of the Baltic countries more acute. This, in turn, created the "Baltic dilemma" for the West, namely, "how to reconcile legitimate security interests of Russia and the CEE states and a unique opportunity to influence internal processes in those states by promoting stability in the

⁶² Contacts of Lithuania's Defense ministry with NATO began as early as 1991, with the first NATO seminar held in Vilnius in December 1991.

transitional period”⁶³. The way the dilemma is going to be solved is bound to make an impact on the whole European security climate, with consequences directly relevant for Scandinavia, continental Europe, the EU and Russia. The “Baltic dilemma” remained an unresolved issue even after the Madrid Meeting (1997) and the signing of the USA–Baltic Charter (1998).

From Lithuania’s point of view, the way the dilemma has been dealt with till now was giving the preference to Russia’s interests (“Russia first”) and postponing indefinitely Baltic States’ acceptance to NATO. The approach was met both in the Baltic States and sometimes in the West with allusions to the realities of the Second World War. The “Munich complex”, “New Yalta”, “Danzig corridor” (relating to Lithuania’s geopolitical situation after Poland’s joining NATO), these were the epithets often employed⁶⁴. The assumption underlying these allusions is that just like on the eve of World War II the Baltic States have again become an object of a deal between the big powers.

The reaction suggests that the orientation of political identity that underlies Lithuania’s FSP is “anti-East” rather than “pro-West”. While Western decision-makers “foresee NATO become more of a co-operative security organisation in its relations with Russia”, Lithuania’s politicians used to treat it as a “collective defence organisation against Russia”⁶⁵. In supporting *démocratisation* processes in Russia the West has been intent on creating a common security space encompassing both Russia and the Baltic states. As for the majority of Russia’s political elite, they hold that “the Baltic states are part of Russian sphere of influence in a sense that bilateral problems should be predominantly resolved without direct or indirect interference of the third powers”⁶⁶. This position on the part of Russia became even more pronounced at the end of 1997. After the Madrid meeting and before the signing of the USA–Baltic Charter Russia offered security guarantees for the

⁶³ Adam Daniel Rotfeld, „Europe: Towards New Security Arrangements“ [paper], Seminar on „The Future of European Security policy – Focal Point Sweden and Northern Europe“, Stockholm: Olof Palme International Center, 1996-03-08–10, p. 26.

⁶⁴ Vytautas Landsbergis, „NATO ir Lietuva: Miuncheno kompleksas“, *Lietuvos aidas* 92, 1996-05-11, p. 7.

⁶⁵ Clive Archer, Jaeger Oyvind, „The Security Policy Doctrines in the Nordic and the Baltic Countries: Stability and Change“, in: Lars Hedegaard, Bjarne Lindstrom (eds.), *The NEBI Yearbook*, Verlag-Berlin: Springer, 1998, p. 459.

⁶⁶ Arkady Moshes, Anton Vushkarnik, „Russia and the Baltic States: Between Coexistence and Cooperation?“, *IWPS* 1, 1997, p. 81.

Baltic States. The guarantees laid particular emphasis on the Baltics' non-alliance with military blocs and the importance of their policy of neutrality. It was suggested that the guarantees might be legally enacted as a bilateral agreement between the Baltic States and Russia. The Baltics unanimously rejected these offerings. In part, this might be explained by the memories of Russia's guarantees given in 1939.

A good illustration of Lithuania's "anti-East" orientation has been provided by a political scandal in May 1999 caused by the intention of the national power supply company "Lietuvos energija" to sign a joint agreement with Russia, Belarus, Estonia and Latvia on power supply integration. The agreement, which was signed by all, with the exception of Lithuania, dealt with ways of better managing the inherited unitary power supply system. Lithuania's politicians condemned the intention of signing the agreement as implicating Lithuania in the eastern zone and as blocking the road westwards. An essentially technical agreement was given a political interpretation: the case was even considered at an urgent session of Lithuanian Defence Council.

The examples suggest that the incentives for seeking membership in NATO are still those belonging to the framework of sovereignty discourse. However, the new NATO doctrine that puts democracy above state sovereignty is being shaped within the framework of integration discourse, with its characteristic emphasis on the priority of human rights. It is probably because of the mismatch between NATO self-identification and its identification in Lithuania that the number of those supporting Lithuania's membership in NATO has been on the decrease recently. According to the public opinion survey centre "Vilmorus", in May 1999, for the first time, those who were "against NATO" outnumbered those who were "for NATO" (32 % and 31 %, accordingly; the results of the survey has not yet been published). To compare, early in 1997 those "for NATO" comprised 48 %, while those "against NATO" were 14 % of the respondents. By contrast, the attitude of the political elite towards membership in NATO has not changed, it has remained invariably positive.

Public opinion surveys have also shown a decrease in the support for Lithuania's membership in EU. Early in 1997 membership in EU was supported by 49 % of the respondents, 11 % were against; in April 1999 the

numbers were, accordingly, 39 % and 28 %. The tendency has first surfaced at the end of 1998⁶⁷.

The main reasons referred to by those in support were “improvement in economic situation” (24,2 %), “a lot of advantages for free market” (7,1 %), “security guarantees” (7 %); while the reason of those against were: “not ready” (23 %), “loss of sovereignty” (22,4 %), “damage to the local market” (19,5 %)⁶⁸.

The decrease of support for Lithuania’s membership in EU derives from the perceived discrepancy of the consequences of integration for economic and social structure, from the growing influence of Euro-sceptics on public opinion, and from the growing politicization of the process. This can be illustrated by the debates on the rationale for the closure of the Ignalina atomic power plant and by the conflicting views on the process of privatization.

According to the demands of the European Commission, one of the conditions for Lithuania’s membership in the EU is the closure of the Ignalina atomic power plant. This is the biggest in Europe Chernobyl-type atomic power plant potentially threatening the whole Baltic Sea region. The plant is the major source of cheap electric power in Lithuania that is also exported to Russia and Belarus. It produces 80 % of electric power. There are also realistic projects for the export of electricity via Poland to Western Europe. In order to raise the safety level of the plant some 220 million USD have been invested since 1991 from both national and international sources of funding. Nevertheless, the European Commission insists that because of the reactor type the safety level of the plant’s long-term exploitation cannot attain to Western standards of safety. To complicate things further, according to an international expert study⁶⁹, with safety upgrade already done, the probabilistic risks of an accident in the Ignalina plant are more or less comparable with those of Western plants. Lithuania’s politicians, objecting to the demand for the precipitant closure of the plant point out the huge direct and indirect costs this would involve. These are estimated to be about

⁶⁷ *Integracijos žinios* 3, 1999, p. 12. According to data made public in June 1999 by a working group of the Secretariat of the European Parliament, in April 1999 only 27 % of the surveyed Lithuanian population were in support of joining EU (*Respublika*, 1999-06-12).

⁶⁸ Vladas Gaidys, „Lithuania in the European Union ‘Pros’ and ‘Cons’“, *Revue Baltique* 12, 1998, p. 71.

⁶⁹ *Barselina study*, 1992–1996.

2,3 and 3,5 billion USD, accordingly⁷⁰. They also stress the importance of the plant for Lithuania's economy. Lithuania's President Valdas Adamkus, formerly himself a prominent ecologist in the United States, considers the development of nuclear energy a most promising priority for Lithuania. Some Lithuanian politicians even consider the demands of the European Commission for the closure of the plant as a covert attempt at ousting the potential competitor from the electricity market of the unified Europe. All these claims and counterclaims suggest that the basically technical issue of the plant's safety has been politicized on both sides.

The other example is related to the demand of the European Commission to speed up the privatization of such large companies as the "Telekomas" (privatized in 1998), the oil refinery "Mažeikių nafta", the Klaipėda Sea port. The decision was challenged by the opposition, mostly social democrats and the democratic labour party. In 1988 a referendum was even suggested on the issue of the privatization of the so-called strategic objects. As the proposal did not gain sufficient popular support, the referendum failed. Together with the trade unions the opposition organized protest marches and meetings. In 1999 protest actions have been directed mainly against the privatization of the oil refinery "Mažeikių nafta" and the Klaipėda Sea port. Even though the actions are joined by only a small fraction of the population, the events have shown that without due consideration of local circumstances privatization can spurn social tension and political instability. Thus in 1998 the opposition to privatization led to structural changes in the government and had influenced the decision to abolish the Ministry of European Affairs.

These examples can lead one to some paradoxical conclusions. On the one hand, all major political parties in Lithuania support the country's joining the EU⁷¹. The arguments are that this would open more opportunities for economic growth and provide security. However, the very process of getting closer to the West is a potential source of internal tensions. This seemingly paradoxical conclusion is explained by the hypothesis that the conceptualization of Lithuania's political life is still firmly within the "inte-

⁷⁰ *Integracijos žinios* 3, 1999, p. 4.

⁷¹ Eurosceptics are now represented by the National Democratic Party, established in January 1999, which opposes membership in EU and advocates moderate nationalist ideology. The party is an outgrowth of the national democratic grouping "For Independent Lithuania", active since 1997.

gration dilemma”, with priority accorded to the sovereignty discourse. This, in turn, is related to the fact that Lithuania’s security policy has been closely tied to the processes of state-building and to the search for political identity. The pre-eminent goal of Lithuania’s security policy and her politics in general has been the build-up of the nation state, the preservation of its territorial integrity and fixed identity. Integration with the West has been mostly of instrumental nature, a mode of survival on the “meeting ground of two worlds”. The proclaimed “pro-Western” orientation of foreign and security policy finds its expression mostly in “anti-Eastern” political decisions and in the politicization of economic and social life.

Concluding Remarks

Lithuania’s FSP, like that of the other Baltic States, is closely related to the peculiarities of the development of its political identity. The main objectives of her FSP, those of strengthening state sovereignty and joining the European integration process, have been conceived along the lines of the “integration dilemma”, which is based on the realist assumptions concerning international relations. The “integration dilemma”, as it is interpreted in contemporary integration theories, is characterized by the conflict between the processes of nation-state building and the integration process, leading to tensions between domestic and foreign policy.

However, when considered from the perspective of constructivism the integration dilemma acquires a very different content. Discussions about the relative power of loyalty to Europe versus that to nation/state lose its point. Europe and state/nation are mutually constitutive. In contrast to the realist analysis of FSP with its stress on the preservation and strengthening of a fixed political identity, constructivism is concerned with an analysis of political identity development, with the process of constructing the meanings of such concepts as state, nation, Europe, security.

The present analysis of the dynamics of construction of these meanings within Lithuania’s political discourse (based on the examination of documents and debates on national security conceptions) has led to the conclusion that concepts such as those of state, nation, security, Europe (the West) are still firmly within the framework of the sovereignty discourse.

This is confirmed by the analysis of Lithuania's FSP. A survey of the development of the relations between the Baltic states, of those between Lithuania and Poland as well as of the problems related to the integration with the West (Europe) shows that Lithuania's FSP is dominated by the precepts of the sovereignty discourse. In justifying the integration process the meanings, which have been shaped in the sovereignty discourse, have been transferred to the emerging integration discourse. However, the conflict-based model of the relations between the "inside" and the "outside", when applied to the integration process, can easily lead to misunderstandings and inadequate assessment of the situation in practical politics.

Finally, the study shows that an analysis of Lithuania's FSP, based on the hypothesis of the interaction of sovereignty discourse and that of integration discourse, facilitates the explanation and prediction of developments in Lithuania's FSP.

Publikuota:

COPRI Working Papers 5/2000, Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute, 2000.

Convergent Geography and Divergent Identities: A decade of transformation in the Baltic states

[2003]

At the end of 2002, the Baltic States (Estonia, Latvia and Lithuania) obtained the certainty of joining the EU and NATO; they were invited to NATO in November and to the EU in December expecting full membership in 2004. The first stage of their “return to Europe” was thus completed. As *The Economist* commented, “of all the stunning transformations that have changed the map of Europe since 1989, the Baltic States’ shift from Soviet captivity to membership of the top Western clubs is among the most remarkable”¹. The Lithuanian historian Edvardas Gudavičius compared this return with the christening of Lithuania in the 14th century.

However, besides the enthusiasm of the political elite there are also voices of the Euro-sceptics in the Baltic States: Are the Baltic States in danger of losing their newly established independence by joining EU? Will Estonians, Latvians and Lithuanians simply dissolve in the pot of European nations? Are they going to become “second-class” members of EU? Having escaped from one Union (the Soviet Union), why should they bow to another one? These and similar worries are indicative of the fact that membership of the EU is often treated in terms of its threat to the political identity of the Baltic States.

Political identity formation within the context of European integration can be conceptualised as a dichotomy of essentialism and constructivism. Essentialists argue that identity is essential, fundamental, unitary and unchanging; constructivists emphasise that identity, “*i. e.* feelings of belonging are constructed in political and cultural processes by means of language, emotions

¹ „The Balts and the European Union“, *The Economist*, 2002-12-12 (http://www.economist.com/agenda/displayStory.cfm?Story_id=1493090; 2002-12-20).

and symbols”². Collective identity depends on the capacity of the group to sustain the story of belonging and solidarity, which defines it in space and time. Such concepts as “nation”, “national interest”, “national security” are all categories which rely on a sense of collective identity and which foster the belief that all individuals are equal in the imagined community.

In the process of state re-building, the Baltic countries have been constructing a nation state identity that is historically and logically related to modernity. The organising principle of the modern state system is that of sovereignty, which is based on the congruence between nation and state, and state and territoriality. As emphasised in many studies, the modern state is being realised through the dialectic of conflict that establishes an inside out of the outside, identity out of difference, Self out of the Other³. The way in which the “other” is identified determines what foreign and security policy strategies are employed. In the modern nation-state, this difference becomes conceptualised as a threat or danger.

This article attempts, from within the constructivist perspective⁴, to show how participation in the Euro-Atlantic integration process constructs and reconstructs the identities of the Baltic States and how this is reflected in their foreign and domestic policies. The article mainly focuses on the way “Europe” is incorporated into identity constructions. It is based on the assumption that the political reality of the Baltic States may be conceptualised as an interplay between at least two competing discourses: the discourse of sovereignty and the integration discourse, with each of these reflecting different discursive practices. The sovereignty discourse is related to the

² Bo Stråth, „Introduction: Europe as a Discourse“, in: Bo Stråth (ed.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, Bruxelles: PIE Lang, 2000, p. 22.

³ Jens Bartelson, *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; R. B. J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993; Thomas J. Biersteker, Cynthia Weber (eds.), *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

⁴ Constructivists analyse international society as an intersubjectively constructed structure of identities. Accordingly, the national interests and foreign and security policy strategies states adopt are considered as mode of constitution of state’s political identity (David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press, 1992; John Gerard Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, London, New York: Routledge, 1998; Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Morten Kelstrup, Michael C. Williams (eds.), *International Relations Theory and the Politics of European Integration: Power, Security and Community*, London: Routledge, 2000).

construction of a nation-state identity and to the politics of exclusion; even integration with the West is considered in security terms. The integration discourse is tied to the globalisation and integration processes in the Baltic States and to the politics of inclusion.

On the basis of these assumptions this article considers two tentative hypotheses: first, the domestic and international tensions accompanying the process of integration are related to the mismatch between the exclusivist demands of nation-state identity and the inclusive practices of integration. Secondly, the participation in the integration processes by institutionalisation of EU norms and rules in domestic practices has encouraged the constitution of a liberal post-modern state identity in the Baltic States.

The article is divided into three parts. In the first part, I briefly review the historical and cultural preconditions, which, depending on interpretation, either hinder or stimulate the inclusion of “Europe” into nation-state identities of Estonia, Latvia and Lithuania. The second part considers the way in which the Europeanisation of the Baltic States’ identity finds its expression in their relations with Russia. The third part provides an interpretation of the Baltic States’ participation in the process of EU enlargement in terms of the interplay of the actors’ identities.

The Baltic Identity and “Europe”

Despite a number of historical and cultural differences between Estonia, Latvia and Lithuania, they are often not differentiated in the context of international relations, but treated as a whole – the “Baltic States”. Admittedly, at least the history of the 20th century provides some justification for this treatment. Beginning their sovereign existence at the same time (1918) as the collapse of the great European empires, they embarked on similar roads of development. They had a relatively short period of independence, though very important for building their respective national identities. They were treacherously incorporated into the Soviet Union in 1940, occupied by the Hitlerite coalition during the World War II, and re-emerged as Soviet republics in 1944. In the 1980s the three nations effectively used the opportunities opened by Mikhail Gorbachev’s *perestroika* and ultimately in 1991 became sovereign members of the international community.

Contemporary foreign and security policies of the Baltic States seem essentially similar: they share the same pro-Western orientation, they seek membership of NATO to obtain hard security, they are actively involved in attempts to join the European Union for soft security reasons and, finally, they are cautious and distrustful in their relations with Russia. In justifying their pro-Western orientation all three Baltic States use the metaphors of returning or going to Europe. What does this identification with Europe mean in the Baltic States' political discourse? As historians' studies show, the focus on belonging to Europe has been and still remains primarily a way of distancing the Baltic States from the East (Russia) and also, in the case of Lithuania, from Poland⁵. Besides, the "return to Europe" is escalating their distance from each other. In implementing their basically similar foreign policies the Baltic States have at the same time regressed on the issue of their own mutual integration. This is somewhat paradoxical, for formally there are numerous institutions for their co-operation, including the Baltic Assembly, the Baltic Council of Ministers, the Free Trade Agreement, as well as many common initiatives in matters of defence⁶. Yet, public in the Baltic States (especially in Latvia and Lithuania) is generally of the opinion that the relations among them are unsatisfactory. Retrospectively, one can say that at the time when they sought the withdrawal of Russian troops in 1991–1994, the Baltic States acted as a geopolitical unit. Since then, however, despite growing cooperation, a kind of rivalry has evolved among them. It is mainly related to economic and political competition in the process of nation-state building and integration with the NATO and the EU. Examples include the so-called "fish war" between Latvia and Estonia; the "pork war" between Lithuania and Latvia in 1999; the problems with the sea border

⁵ Darius Staliūnas (sud.), *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002. After Lithuania regained independence in the 1990s the relations with Poland gradually changed. Poland turned from being the "greatest threat" to "a bridge linking Lithuania with the EU and NATO". Now it is possible to talk about close Lithuanian–Polish co-operation both at the parliamentary and the executive levels. See: Grazina Miniotaite, „The Baltic States: In Search of Security and Identity“, in: Charles Krupnick (ed.), *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2003, p. 261–296.

⁶ Regional Baltic co-operation between Estonia, Latvia, and Lithuania was formally established as early as 1934 with the signing of the Treaty of Good Understanding and Co-operation between Estonia, Latvia and Lithuania in Geneva. After the restoration of independence the Baltic countries signed the Agreement on Baltic Parliamentary and Government Co-operation between Estonia, Latvia, and Lithuania in 1994 in Tallinn.

agreement between Lithuania and Latvia that was signed only in 1999 and is not yet ratified by Latvia; and finally, competition among Estonia, Latvia and Lithuania over the provision of transit services to Russia⁷.

The political elites of the Baltic States, competing to be the first country to accede the EU and NATO, aimed to have their countries treated as distinct entities by the West rather than as a single geopolitical unit. Vytautas Landsbergis, Chairman of the Lithuanian Parliament (1996–2000), in a speech in 1997, compared the three Baltic States to mushrooms in a basket and urged the Baltic people to break free from the “Baltic ghetto”⁸. Even more outspoken was the Lithuanian Minister of Foreign Affairs Algirdas Saudargas. In 1996 he called the unity of the Baltic States a mere fiction that only exists in Western politicians’ minds. Both Landsbergis and Saudargas referred to Lithuania as a Central European or Central Baltic European country. The tendency towards differentiation was most clearly expressed in pronouncements by Estonia’s former Minister of Foreign Affairs, Toomas Ilves. In 1998 he made this declaration: “I saw that for years Estonia had suffered from the unsuccessfully planned policies of the other Baltic States. Estonia is a post-Communist *Nordic country*, not a Baltic country”⁹. Later he repeated this declaration to many different audiences: “What these countries do not share is a common identity. [...] It is time that we recognize that we are dealing with three very different countries in the Baltic area, with completely different affinities”¹⁰. Latvia’s politicians construe Latvia as a *Northern European Baltic Sea* country¹¹.

What are the historical and cultural distinctions of the Baltic States that lend support to these divisive pronouncements? They are firstly related to the history of their statehood¹². The story of Estonian and Latvian

⁷ Grazina Miniotaite, „The Security Policy of Lithuania and the ‘Integration Dilemma’“, *COPRI Working Papers* 5, 2000.

⁸ Zaneta Ozolina, „The Impact of the European Union on Baltic Cooperation“, *COPRI Working Papers* 3, 1999, p. 15.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Rein Ruutsoo, „A Perspective on the Northern Dimension from the Baltic States“, in: Gunnar Lassinanti (ed.), *International Perspectives on Future of Barents Euro-Arctic Region and the Northern Dimension* 1, 2002, p. 62.

¹¹ [Interview with former Latvian ambassador to the United States Ojārs Kalniņš], *City Paper* (http://www.balticsww.com/latvia_image.htm; 2003-02-15).

¹² David J. Smith, Artis Pabriks, Aldis Purs, Thomas Lane, *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, London, New York: Routledge, 2002.

statehood begins in the 20th century, while Lithuania reaches back to the 13th century. The history of the Baltic nations before the period of Russia's rule testifies that Estonia and Latvia were more influenced by Northern Europe (Sweden, Denmark and Germany), while Lithuania, because of its union with Poland, was closely linked to Central Europe¹³. In Estonia and Latvia Protestantism was firmly established, while Lithuania remained a Catholic country. In the 20th century during the interwar period, the Baltic States failed to develop a common foreign policy. Because of the territorial conflict with Poland, Lithuania's foreign policy was defined by Minister for Foreign Affairs Augustinas Voldemaras as that of "fighting Poland with the help of Germany and Soviet Union", and this led to Lithuania's isolation from other Baltic States and to a rapprochement with the Soviet Union¹⁴.

All three Baltic States appeal to their geographic location in emphasising both their belonging to Europe and their distinctiveness from each other. They are inclined to distance themselves from the common Baltic identity, to emphasise each country's peculiarities, and to seek historical and geopolitical reasons allegedly confirming these peculiarities. All of this suggests that being "Baltic" is not a significant part of the national identities of Estonia, Latvia and Lithuania. The term "Baltic" is associated not so much with Europe as with the former Russian and the Soviet rule. As the British historian David Kirby emphasised:

Often the term "Baltic" is essentially an outsiders' construct and this may have hindered the development of a strong sense of common regional identity... After Russia's revolution Lithuania was grouped with Estonia and Latvia as the Baltic States, in spite of obvious cultural and historical-political differences. Since late 1980s, when the Western world learnt once more to know these peoples, they have increasingly been lumped together as "Balts", or even "Baltics", a term with which none of these states are particularly happy to be associated. Integration in the West and disintegration in the East may if anything have jeopardized the chances of creating a firm and viable Baltic identity.¹⁵

¹³ Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *The History of Lithuania Before 1795*, Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2000.

¹⁴ V. Stanley Vardys, Judith B. Sedaitis, *Lithuania: The Rebel Nation*, Oxford: Westview Press, 1997; Georg Von Rauch, *The Baltic States Years of Independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917–1940*, London: C. Hurst, 1994.

¹⁵ David G. Kirby, „Locating the Baltic: Keynote address delivered at the 16th Conference on Baltic studies“, *Baltic Studies Newsletter* 22(3), 1998, p. 2.

Kirby's conclusion is partly confirmed by the foreign policy rhetoric of Baltic States. The central motivation of the political elites for closer integration with the West remains within the sovereignty discourse, with its characteristically clear-cut division between foreign and domestic policy and the emphasis on "national interests". Estonia, Latvia and Lithuania, having been "put in the same basket" by 50 years of the common Soviet past, are united not by a positive identification, but by a construction of a common danger from the East. This explains the similarity of their foreign security policy options – integration into Western security and political structures as a way of "returning to Europe". However, their participation in the integration processes has stimulated some changes in their perceived self-identity. Common foreign and security policy is shaping political Baltic identity as a part of the European identity¹⁶.

Return to Europe: Westernisation of Nation-State identities?

The goal of a return to Europe can be conceptualised in different ways. It depends on which images of Europe are used as an active component in the constitution of state identity. By becoming an element of the political identity, Europe can be construed as an "other" or as an "element of us". Thus, "Europe is a category of both inclusion and exclusion which provokes tension in communities constructed around the concept of the nation"¹⁷. This is clearly applicable to the Baltic States. The question is how Europe, as an element of national self-understanding, is incorporated into the identity of the Baltic States and how this affects their foreign policies.

Over time and across countries the image of Europe has taken many forms. Martin Marcussen and Klaus Roscher identified the following Europe identity constructions:

1. *Europe as a community of nation-states*. This image of Europe is com-

¹⁶ As Latvia's ambassador to the US once said, "a so called Baltic identity was essential if you wanted an American politician or journalist to take you seriously. I think we have to be flexible and accept this as part of our global identity" ([Interview with former Latvian ambassador to the United States Ojārs Kalniņš]).

¹⁷ Bo Stråth, *op. cit.*, p. 23.

- monly construed by those states, which are guided by liberal nationalist identity. The “We” is here confined to one own nation and state.
2. *A wider Europe as a community of values* “from the Atlantic to the Urals” embedded in geography, history and culture.
 3. *Europe as a “third force”*, as a democratic socialist alternative between capitalism and communism.
 4. *A modern Europe as part of the Western community* based on liberal democracy and social market economy.
 5. *A Christian Europe (Abendland)* based on Christian, particularly Catholic, values including strong social obligations.¹⁸

In the early 1990s, when the Baltic States entered the system of international relations, the dominant constructions in the EU states were similar to the first and the fourth image referred to above: a Europe of nation states and “the modern Western concept of European identity – incorporating values of liberal democracy, market economy and the welfare state”¹⁹. This also can be defined as a *Europe of liberal communities*.

Which kind of Europe are the Baltic States eager to return to? This question has no definite answer, since Europe has no fixed or given identity, “Europe as a set of values, or as a region of shared history, has no clear demarcation. There are many competing claims to constitute its historical core, while the values inscribed in the concept are contested and contradictory”²⁰. For the Baltic States, Europe is “the promised land” whose image is changing in accordance with the changes in Lithuania’s, Latvia’s and Estonia’s identity; changes driven by the processes of transition and democratisation. As mentioned above, national identity is construed by an opposition between inside and outside, “us” and “them”. After regaining their independence, the Baltic States have been constructing their political identities in terms of the East/West opposition. They have been creating narratives of belonging to the West, with the East as their threatening “other”. The narratives legitimise the Baltic States’ foreign policy of integration with the West and differentiation from the East. The concepts of the East and the West are highly value-loa-

¹⁸ Martin Marcussen, Klaus Roscher, „The Social Construction of ‘Europe’: Life-Cycles of Nation-State Identities in France, Germany and Great Britain“, in: Bo Stråth (ed.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, p. 333–334.

¹⁹ *Ibid.*, p. 354.

²⁰ Bo Stråth, *op. cit.*, p. 34.

ded; the West is being associated with prosperity, security and democracy, whereas the East is linked with poverty, unpredictability and insecurity. It is a normative ideological division. Geopolitically, the West is associated with the EU and the NATO states, the East with the Commonwealth of Independent States (CIS), mainly with Russia and Belarus.

In this context the return to Europe is conceived in very general terms, as a gradual return to Western civilisation. In the early 1990s, the Baltic States still conceived themselves as situated in a bipolar world, in between the two cultural and political poles of East and West. Geopolitically, they considered themselves as small and weak states straddling two cultural traditions: the Catholic and Protestant tradition of the West and the Slavonic-Byzantine tradition of the East. In that period the identity of the Baltic States was encapsulated by the widely used metaphor of the bridge between the East and the West. In 1992 Estonia's President Lennart Meri emphasised in a foreign policy statement: "We are convinced that Estonia's geopolitical location, historical ties and current political situation enable Estonia to become a bridge, or a land of contacts"²¹. Early in 1993, Lithuania's President Algirdas Brazauskas, relating the image of the bridge to the idea of Lithuania as a mediator between the interests of the East and the West, considered neutrality a major principle of foreign and security policy.

The metaphor of the bridge-state as well as the idea of neutrality were discarded in 1993–1994. This was influenced by the withdrawal of Russian troops from the Baltic States, by the results of the Duma elections in Russia in 1993, and by a more active NATO and the EU policy towards the CEE states. After the Duma elections, Russia's quest for a liberal state's identity was superseded by the ideology of a "return to the empire"²². The idea of accession to NATO and the EU soon became predominant in the Baltic States. The metaphor of the *bridge-state* was replaced by that of a *bridgehead-state* of Western civilisation²³. Europe came to be conceived as

²¹ Eiki Berg, „Writing Post-Soviet Estonia onto the World Map“, *COPRI Working Papers* 3, 2000, p. 15.

²² Graham Smith, Vivien Law, Andrew Wilson, Annette Bohr, Edward Allworth, *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 10.

²³ Merje Kuus, „Toward Cooperative Security? International Integration and the Construction of Security in Estonia“, *Millennium* 31(2), 2002, p. 297–317.

a *Christian Europe* based on Christian values, as a *part of Western community*. The conception is often backed by Samuel Huntington's idea of civilisations' conflicts, specifically in Estonia²⁴. The Baltic States were to play the role of a wall dividing Western civilisation from non-Western Russia.

Identification with the West (Europe) has been followed by political, economic and cultural distancing from the East (Russia)²⁵. No wonder that after the Baltic States' application for membership of NATO (1994) and the EU (1995), their political discourse has been increasingly marked by the rhetoric of the East/West opposition. Thus in 1995, referring to Western attitudes towards Russia, Meri remarked: "they thought that by feeding a tiger more and more meat, it would eventually turn into a vegetarian"²⁶. Landsbergis used a similar metaphor. He compared living near Russia with living by a volcano: "Those who live at a volcano should keep in mind the danger and plan the steps to be made in case of an emergency. Do not worry, stop talking about the danger, for this may irritate the volcano" – heeding such advices would be a grave mistake; security should be your constant concern, in particular, when you live close to a volcano²⁷. In these pronouncements of political leaders one can easily find an indirect reproach to the West for their alleged failure to understand the "true" nature of Russia and to invite the Baltic States into the secure community of the West. Admission to the EU and to NATO is considered as a moral compensation for the consequences of the Molotov-Ribbentrop Pact, a moral debt of the West to the Baltic States.

In the dynamics of the Baltic States' foreign policy, the identity shift from *the bridge-state* to the *bridgehead-state* still remains within the boundaries of the nation-state identity. Positive identification with Europe, with the Western community of states is accompanied by dissociation from non-Europe, with the emphasis on Russia's threats. On the other hand, "Europe" is conceived not only as an "element of us" but also as an

²⁴ *Ibid.*

²⁵ In Lithuania the process was boosted by the Constitutional Act of 8 June 1992 which prohibits Lithuania from entering any new political, military, economic or any other alliances with the states or commonwealths formed on the basis of the former USSR.

²⁶ Lennart Meri, „The Baltic States“, *City Paper* 26, 1997.

²⁷ Vytautas Landsbergis, „The Role of the Alliance in Unification of Europe“, in: *NATO's Role in the Changing Security Environment in Europe*: Vilnius Conference, Vilnius, 2000-05-18–19, p. 19–23.

economic and cultural threat to national identity. Euro-sceptic groupings that emerged in all Baltic States in 1996–1997 have been conceived as a response to this threat²⁸.

In 1997, with the prospects of Baltic membership of the EU becoming more realistic²⁹, their political discourse turned towards the *outpost-state* of Europe's identity construction³⁰. It was emphasised that the Baltic States in their relations with Russia represent Europe, disseminating its values and norms. The "*outpost-state*" identity was institutionalised through Baltic participation in the activities of the *Initiative for Northern Dimension*³¹. It is expected that the Initiative, "will help Estonia, Latvia and Lithuania to adapt to their new role, which will make them a central actor in developing co-operation between the EU, Russia and nearby CIS countries"³². Because of the borders with Russia's Kaliningrad region, Lithuania was accorded the special role of bringing Western values to the East³³. This development of identity brought noticeable changes in the rhetoric concerning relations with Russia. This is lucidly expressed in the following quote from a speech by Lithuania's President Valdas Adamkus:

The threat of Russia is put forward as a key argument for our membership in NATO and the EU. This is the old policy of barricade building. It is negative and inflexible. Such behaviour in politics distances us from the principles of the Euro-Atlantic mainstream. It distances us from the community of Western nations. Lithuania cannot

²⁸ Worries of the euro-sceptics were nicely put by the Lithuanian philosopher Krescencijus Stoškus: "The idea of joining Europe is a modified substitute for the former myth of joining the countries marching towards socialism. In both cases we are lured by the image of a bright, prosperous, free and happy future. The myths differ only in that communism was the future for the whole of mankind, while Europe is the future for Lithuania. The first was to be realized soon; the second is already realized, but not here with us, but there with them" (Krescencijus Stoškus, „Ėjimas į Europą... Ir kas po to?“, *Naujoji Romuva* 1(530), 2000, p. 5).

²⁹ On 17 July 1997 European Commission adopted "Agenda 2000". Estonia was invited to commence negotiation talks with the EU in 1997, Latvia and Lithuania in 1999.

³⁰ Inga Pavlovaite, „Paradise Regained: The Conceptualization of Europe in the Lithuanian Debate“, *COPRI Working Papers* 24, 2000, p. 8.

³¹ The Finnish government launched the initiative for a Northern Dimension of European Union in September 1997. In 2000 at the meeting of the European Council in Feira the "Action Plan for Northern Dimension in external and cross border policies of European Union" was adopted.

³² Hanna Ojanen, „Enlargement: A Permanent Threat for EU, and a Policy Problem for Finland“, *Northern Dimension Yearbook*, Forssa: The Finnish Institute of International Affairs, 2001, p. 29.

³³ Pertti Joenniemi, Raimundas Lopata, Vladas Sirutavičius, Ramūnas Vilpišauskas, *Impact Assessment on Lithuania's Integration into the EU on Relations between Lithuania and Kaliningrad Oblast of Russian Federation*, Vilnius: Eugrimas, 2000.

remain a hostage of history and geography. Lithuania's Euro-Atlantic aspirations and good relations with Russia are compatible objectives.³⁴

These different images of Russia in the political discourse of Baltic States show that changes in their own political identity bring about changes in their views on the prospects of relations with Russia. When Russia is likened to a tiger or a volcano, the familiar image of the Russian bear is being exploited³⁵. The emphasis is then on Russia's irrationality and unpredictability; Russia can only be endured, never changed. This is the geopolitical view of the situation, with agents' imputed pre-given and permanent identity. In the latter case, by contrast, one is urged to view the relations with Russia in terms of mutual changes. Inability to do so would mean distancing "from the principles of the Euro-Atlantic mainstream" and "from the community of Western nations". Return to Europe by Euro-Atlantic integration is thus related to learning "the principles of the Euro-Atlantic mainstream". In the next section, I examine how the process of integration already "shapes state practices by establishing, articulating, and transmitting norms that define what constitutes acceptable and legitimate state behaviour"³⁶.

EU Enlargement and the Baltic States

From the constructivist perspective, the European Union and NATO can be defined as "constitutive institutions that contribute to shaping actors' identities, values and interests by imposing "definitions of member characteristics and purposes upon the governments of member states"³⁷. The enlargement of an international organisation is primarily conceived as a process of international socialisation. At an institutional level, a successful socialisation of an applicant state is indicated by the integration of the fundamental community norms into the state constitution and their translation into (stable)

³⁴ Valdas Adamkus, „Address to the Nation by President of the Republic of Lithuania (23 June 2000)“, *President of the Republic of Lithuania*, 2000 (<http://www.lrp.lt/en/one.phtml?id=1338;2001-10-28>).

³⁵ Iver B. Neumann, *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, London: Routledge, 1996.

³⁶ Emanuel Adler, Michael Barnett (eds.), *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 418.

³⁷ Frank Schimmelfennig, „NATO Enlargement: A Constructivist Explanation“, *Security Studies* 8(2–3), 1998, p. 211.

domestic laws. Thus, the enlargement process can be analysed as “a process of teaching and learning community values and norms”³⁸. As Alexander Wendt argues, “by teaching others and themselves to cooperate [...] actors are simultaneously learning to identify with each other – to see themselves as ‘we’ bound by certain norms”³⁹. In this context, the pro-Western foreign policy option of the Baltic States can be considered as an institutionalisation of their identification with Western values and norms.

With Estonia entering the process of EU membership negotiations in 1998 and with Latvia and Lithuania following suit in 2000, the concept of Europe became more specific. Its content is mostly dependent on the way in which EU’s collective identity is construed. European identity is a political project that covers the future status of the EU and its role and power in European and world affairs. The European Commission and the European Parliament “have recognised that identity politics (*i. e.* the conscious or unconscious reconstruction, deconstruction, or construction of collective identities) directly impact on the way political issues are dealt with throughout the political process”⁴⁰. The differentiation of the “Other” in terms of Us and Them mobilise applicant states’ efforts to meet the criteria of inclusion in order to be “inside”⁴¹.

As Frank Schimmelfennig notes, the EU is founded mainly upon a postnationalist, liberal identity. Its cultural content is limited to *political* culture. Consequently, the EU grants membership to those states that share its liberal values and adhere to its liberal norms, that is, individual freedom, civil liberties and political rights⁴². These values expressive of the criteria for membership of the EU are known as the Copenhagen Criteria⁴³. The main

³⁸ *Ibid.*, p. 221.

³⁹ Alexander Wendt, „Collective Identity Formation and the International State“, *American Political Science Review* 88(2), 1994, p. 390.

⁴⁰ Martin Marcussen, Klaus Roscher, *op. cit.*, p. 355.

⁴¹ Ole Wæver, „The EU as a Security Actor“, in: Morten Kelstrup, Michael C. Williams (eds.), *International Relations Theory and the Politics of European Integration*, London: Routledge, 2000, p. 260.

⁴² Frank Schimmelfennig, „Liberal Identity and Postnationalist Inclusion: The Eastern Enlargement of the European Union“, in: Lars-Erik Cederman (ed.), *Constructing Europe’s Identity: The External Dimension*, Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2001, p. 172.

⁴³ Membership criteria were adopted by the European Council in Copenhagen (June 1993). Membership requires that the candidate country: “has achieved stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights, and respect for and protection of minorities; the existence of a functioning market economy and has the ability to take on the obligations of membership”. See: *Bulletin of the European Union*, Supplement 5, 1997, p. 39.

instruments of legitimisation of the relationship between the EU and the applicant states are Common Foreign and Security Policy (CFSP) and Justice and Home Affairs (JHA). The Baltic States' progress in liberal transformation is regularly evaluated and compared by the Freedom House (a NGO), the European bank for Reconstruction and Development, and, since 1998, by the European Commission Progress Reports on candidates' suitability for membership. Thus, EU enlargement is a deliberative project, based on certain normative principles and stated ways of implementation and supervision. What are the changes taking place in the Baltic States as a result of their attempts to meet the EU membership criteria? How does the quest for EU membership affect their political identity?

In tackling these questions it is convenient to distinguish two stages in the relationship between the Baltic States and the EU. The first stage started with the Europe Association Agreement in 1995 and ended with the invitation to the accession negotiations (Estonia in 1997; Latvia and Lithuania in 1999); the second phase began with the start of the accession negotiations and ended with the invitation to join EU in December 2002. In the first stage, progress in obtaining EU membership was evaluated in accordance with the Copenhagen Criteria, while another membership criterion gained in importance in the second stage, namely, the ability to harmonise national legislation with the EU's *Acquis*.

In the first stage, the major problem for the Baltic States was the Copenhagen criterion demanding "respect for and protection of minorities". Ethnic problems in the Baltic States are associated primarily with Latvia and Estonia, since the Polish minority issue in Lithuania is currently stabilised⁴⁴. In dealing with the Russian minority issue in Estonia and Latvia the emphasis was put on the restitutorial idea of the nation-state reconstruction. In 1990, minorities were treated in exclusionist way, as a "fifth column" threatening state sovereignty⁴⁵. The quest for membership in EU and NATO has gradually mitigated Latvia's and Estonia's position; and the major issue now is the inclusion of minorities into the society via a naturalisation process.

⁴⁴ Rob Zaagman, *Conflict Prevention in the Baltic States: The OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*, Flensburg: European Centre for Minority Issues, 1999.

⁴⁵ Mare Haab, „Estonia“, in: Hans Mouritzen (ed.), *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*, Aldershot: Ashgate, 1998, p. 113.

The Baltic States and Accession Negotiations

The invitation of the Baltic States to membership negotiations with EU was based on the assumption that they satisfy the Copenhagen criteria. Since then the main issue of negotiations and the instrument of social transformation in the countries concerned is that of the alignment of national legislation with the EU *Acquis Communautaire*, the legal framework of the European communities. In order to be invited to the EU every EU candidate country had to close some 31 chapters of a comprehensive accession agreement, each chapter containing hundreds of pages on such diverse issues as customs, fishing, health care, human rights⁴⁶. The negotiations of specific chapters involve at least two parties, each with their own arguments against and fears about membership. In the Baltic States these fears concern the loss of state sovereignty and national identity, and the costs of membership. In EU member states there are fears about the influx of cheap labour, increase in crime, and decrease in EU subsidies. The negotiations are not so much about the laws and regulations as about the exemptions from their application. Thus some EU countries were eager to restrict *Free movement of persons* (Austria, Germany), while Latvia and Lithuania were wary about *Free movement of capital*, Estonia about de-liberalisation of economy⁴⁷.

No wonder that during the negotiations and after their completion the prevailing view of Europe in the Baltic States became that of a *community of nation-states*, often expressed by the metaphor of an interest-based club. The European Union is considered as a series of intergovernmental bargains, as an arena wherein states negotiate on the basis of predefined interests to acquire better negotiations outcomes⁴⁸. The purpose of the ne-

⁴⁶ On the accession process see: Sven Arnswald, *EU Enlargement and the Baltic States: the Incremental Making of New Members*, Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 2000; Joan Löfgren, Graeme P. Herd, *Estonia and the EU: Integration and Societal Security in the Baltic Context*, Tampere: Tampere Peace Research Institute, 2000; Ramūnas Vilpišauskas, *Integracija Europoje: Baltijos šalys ir Europos Sąjunga*, Vilnius: Arlila, 2001.

⁴⁷ Estonian academic Uno Silberg is warning that EU membership will force the country to de-liberalise its progressive economic policies, to abandon its ultra low-regulation, low-tax policies including a 0 % corporate income tax (Michael Tarm, „Euro Doubts“, *City Paper*, 2002-11-30 (http://www.balticsww.com/euroskeptics_baltic.htm; 2002-12-20)).

⁴⁸ Marlene Wind, „Rediscovering Institutions: A Reflectivist Critique of Rational Institutionalism“, in: Knud E. Jørgensen (ed.), *Reflective Approaches to European Governance*, London: Macmillan Press LTD, 1997, p. 19.

gotiations, membership in European Union, is seen as merely instrumental in the pursuit of national interests. According to this view, particular national interests and common interests are inevitably in conflict. For example, the demands of the European Commission to decommission the Ignalina atomic power plant is often interpreted in Lithuania as undermining national energy sector, as an attempt to get rid of an economic competitor; while for the European Commission this is part and parcel of creating a safe environment in Europe. Similar misgivings are being voiced about the negotiation chapters on agriculture, on free movement of capital, taxation and on environmental issues. The pressure exerted by the European Union weakens the support for the very idea of a united Europe. It is therefore not surprising that public opinion polls show that support for EU membership in the Baltic States is among the lowest in the applicant states. In late 2002, an EU-funded poll concluded that the Baltic States were the least enthusiastic of the 13 candidate states, with a mere 32 % of Estonians, 35 % Latvians and 48 % Lithuanians saying membership would be “a good thing”; that compared to 80 % of Romanians⁴⁹. In the more recent surveys support outweighs opposition in all three countries, although by a slim margin. The Baltic States are to hold referendums on EU accession in 2003 with a high risk that electorates in Latvia and Estonia could vote “No”.

The dominant political discourse in the Baltic States is still the nation-state identity discourse, in which Europe is “included” as a Europe of nation-states. Staying within the logical framework of the nation state’s relations with the outside world, the inescapable question is: will nation states survive after becoming members of EU? It is widely acknowledged that “return to Europe” via membership of EU weakens the ties between the nation and the state by replacing the ethno-cultural basis of identity with the (purely) political one. This nationalist interpretation of European integration is a hindrance to the Europeanisation of the Baltic States’ identity and to their international socialisation.

⁴⁹ *Candidate Countries Eurobarometer 2002.2* (between 2 September and 16 October), 2002 (http://europa.eu.int/comm./public_opinion/archives/cceb_2002_highlightsen.pdf; 2002-12-15).

Concluding Remarks

After becoming potential members of EU and NATO, the Baltic States have actively joined the process of European transformation. On the one hand, with their “return to Europe” they brought back their interwar conceptions of statehood, which, together with their experience of the decades of communist domination, now form the basis of the legitimisation of modern nation-state identity construction. On the other hand, being participants in the process of European integration, the Baltic States become parts of a supranational identity that weakens their nation-state identity. The Europeanisation of the Baltic States is mostly dependent on which conception of state identity – inclusivist or exclusivist – will get the upper hand in their political discourse. As the factual dynamics of identity construction show, continuing efforts to re-label their geographical location revolve around both exclusivist and inclusivist mapping of the state in political space. The focus on belonging to Europe expresses a distancing of the Baltic States from both “non-Europe” (Russia) and from each other.

This explains why despite a common recent history and common foreign policy goals, the label “Baltic States” is far from popular in the Baltic States. Competing for the privilege of being the first state to enter EU and NATO, the Baltic States initially chose different routes for their “return to Europe”. Estonia made an effort at identifying itself with Scandinavian countries; Lithuania found some justification for conceiving itself as part of Eastern Central Europe. Latvia claimed it was a Northern European Baltic Sea country. Whereas the construct “Baltic States” is primarily political, the nation-state identity of Estonia, Latvia and Lithuania is mainly an ethno-cultural construction. It is highly improbable that any collective “Baltic” identity will emerge in the near future.

The discourse of the Baltic States’ “return to Europe” features two different, even if interrelated, visions of Europe: Europe as a community of values and Europe as a community of nation-states. In relations with Russia, it is the first, culturally based vision of Europe, which is predominant. By proclaiming themselves as part of Europe, the Baltic States distance themselves from Russia, seen as a non-European threatening “other”. Russia’s threat is the basis for the Baltic quest for membership of NATO and

EU. The dynamics of their relations with Russia are more or less adequately expressed by the sequence of metaphors of Baltic States being: *bridge-states*, *bridgehead-states* and ultimately *outpost-states*. The change from the bridgehead-state identity to that of an outpost of Western values was mainly due to their quest for membership of the EU and NATO, constrained by the demands of joining the Common Foreign and Security Policy.

With the launch of the European accession negotiations, the vision of Europe as a community of nation-states has become predominant in the Baltic States, as it finely resonates with their nation-state identity construction. However, European identity construction is guided by the idea of Europe as a liberal community, with a universalistic and cosmopolitan conception of values. Thus, because of the potential clash between the cultural and the political interpretation of identity, further European integration and EU policies might be conceived as a threat to nation-state identity in the Baltic States. This might be a hindrance to the Europeanisation of the Baltic States' identity and to their international socialisation.

Publikuota:

Cambridge Review of International Affairs 16(2), 2003, p. 209–222.

Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos tendencijos [2011]

Įvadas

Baltijos valstybės priklauso gana specifiniam Baltijos Šiaurės regionui, kurio pagrindinė geopolitinė dominantė ilgą laiką buvo Rusija (Sovietų Sąjunga). Suvaidinusios Sovietų Sąjungos žlugimo katalizatoriaus vaidmenį, o po to sėkmingai įveikusios pagrindinius demokratinės valstybės atkūrimo etapus ir pasukusios integracijos į Vakarų saugumo bendruomenę keliu, jos savo pastarųjų metų istorijoje įkūnija esmines posovietinės Europos politinės transformacijos tendencijas. Po nepriklausomybės atkūrimo Baltijos valstybės pirmuosius žingsnius santykiuose su ES ir NATO žengė 1990–1991 metais¹. 2004 metais jos tapo ES ir NATO narėmis. Pirmoji jų „grįžimo į Europą“ stadija buvo baigta. Kaip rašė žurnalas *The Economist*: „nuo 1989 metų iš visų stulbinančių, Europos žemėlapi pakeitusių transformacijų, Baltijos valstybių perėjimas nuo sovietinės priklausomybės prie narystės svarbiausiuose Vakarų klubuose yra pati nuostabiausia“².

Paprastai analizuojant pokyčius pokomunistinėse valstybėse tiriama jų trilypė transformacija, t. y. valstybingumo įtvirtinimas, dažniausiai siejamas su tautinės valstybės kūrimu, demokratizavimas bei rinkos ekonomikos vystymas³.

Aiškinantis naujausias pokomunistinių valstybių kaitos tendencijas, vis daugiau dėmesio skiriama ketvirtajam analizės matmeniui – jų santykiams su tarptautinėmis organizacijomis, apibrėžiamam kaip „naujų arba

¹ ES–Baltijos valstybių santykiai neprasidėjo tuščioje vietoje. Šaltojo karo metais buvo nemažai neformalių kontaktų tarp ES institucijų ir neoficialių Baltijos valstybių atstovų (daugiausiai tai buvo emigrantai, palikę savo šalis prieš II pasaulinį karą arba po jo) (Ainius Lašas, „Guilt, Sympathy, and Cooperation: EU–Baltic Relations in the Early 1990s“, *East European Politics and Societies* 22(2), 2008, p. 347–372).

² „The Balts and the European Union“, *The Economist*, 2002-12-12 (http://www.economist.com/agenda/displayStory.cfm?Story_id=1490390; 2011-01-20).

³ Claus Offe, „Designing Institutions in East European Transitions“, in: Robert E. Goodin (ed.), *The Theory of the Institutional Design*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 199–226.

atkūrusių nepriklausomybę valstybių integravimasis į tarptautinę sistemą, kuriai būdinga tarpusavio priklausomybė⁴.

Analizuojant tokių organizacijų kaip Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas, NATO, ES ir kitų vaidmenį, ieškoma atsakymo į klausimą – kokią įtaką tarptautiniai veikėjai daro valstybių vidaus ir užsienio politikai ir kur yra šio poveikio ribos?⁵ Šio straipsnio dėmesio centre – ES įtaka Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikai, traktuojamai kaip valstybės tarptautinės tapatybės konstravimo priemonė⁶. Taip pat jame mėginama atsakyti į klausimą ar, savo ruožtu, Baltijos valstybės daro įtaką ES bendrai užsienio ir saugumo politikai. Nagrinėjant šiuos klausimus, straipsnyje bus mėginama pažvelgti į Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politiką per jų europeizacijos proceso prizmę. Straipsnį sudaro trys dalys. Pirmoje dalyje nagrinėjamas europeizacijos ir užsienio bei saugumo politikos santykis, antroje – ES įtaka Baltijos valstybių užsienio politikai iki narystės šioje organizacijoje, trečioje – tapus ES narėmis. Nepaisant Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos panašumų, mėginama jas nagrinėti kaip atskirus tarptautinės politikos veikėjus (*actors*), nors kai kuriais atvejais jos veikia kaip vieningas politinis veikėjas – Baltijos valstybės.

1. Baltijos valstybės ir europeizacija

Baltijos valstybių politiniame diskurse po nepriklausomybės atkūrimo iš pat pradžių išryškėjo dvi pagrindinės valstybės kūrimo sampratos: restauracinė ir integracinė. Pirmoji valstybingumą sieja su prieškarinės tautinės valstybės pagrindinių vertybinių ir geopolitinių nuostatų rekonstrukcija, antroji orientuojasi į kosmopolitinę integruotą Europą, į tapimą „normalia“ vakarietiška valstybe. Šis dvilypumas Baltijos valstybių užsienio politikoje reiškiasi kaip įtampa tarp tautinės valstybės tapatybės

⁴Mitchell Alexander Orenstein, Stephen R. Bloom, Nicole Lindstrom, *Transnational Actors in Central and East European Transition*, Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 2008, p. 2–3.

⁵*Ibid.*, p. 3.

⁶David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press, 1992.

konstravimo ir integracinių užsienio politikos praktikų⁷. Tautinės valstybės tapatybė reikalauja *atskirties (exclusion)*, arba suvereniteto, politikos, o pagrindinis užsienio politikos tikslas – „grįžimas į Europą“ arba į Vakarų saugumo bendruomenę – *įtraukties (inclusion)*, arba integracijos, politikos, siejamos su šalių normatyvine europeizacija. Remiantis Douglasu Brommessonu, normatyvinė europeizacija yra apibrėžiama kaip hierarchinis Europos centro normų plėtros procesas, kurio metu valstybės kandidatės ir narės įgyja išsipareigojimus centrui bei pakinta jų normatyvinis išieities taškas. Formuojasi europinė tapatybė, kuriai būdingas valstybės lojalumas europinėms normoms bei išsipareigojimas jas ginti nuo išorinio poveikio⁸. Kita vertus, europeizacija – tai ne tik iš viršaus (iš centro) nustatytų normų įgyvendinimas, bet ir procesas, kurio metu valstybės narės naudoja ES kaip įrankį perkelti nacionaliniams interesams į europinį lygį⁹. Paprastai iš viršaus duotų normų įgyvendinimas siejamas su nedidelėmis naujomis valstybėmis, o instrumentinis ES traktavimas – su didžiosiomis įtakingomis valstybėmis. Viršaus ir apačios, t. y. centro normų ir valstybės narės interesų suderinimo priemonės vaidmenį atlieka ES bendra užsienio ir saugumo politika (BUSP). ES valstybių narių ir BUSP santykiuje viršus ir apačia susilieja – tai procesas, priklausantis ir nuo Briuselio direktyvų, ir nuo valstybės narės užsienio politikos vizijų ir tikslų (1 lentelė).

	Europeizacija	Nacionalinė užsienio ir saugumo politika
I.	Europos Sąjungos projekcija (iš viršaus) Adaptacija ir politikos suartėjimas Valstybės narės prisiderinimas prie ES narystės reikalavimų	Didėjanti politinė centro įtaka Bendrų tikslų priėmimas Bendros politikos viršenybė ES normų ir politikos internalizacija

⁷ Grazina Miniotaite, „The Baltic States: In Search of Security and Identity“, in: Charles Krupnick (ed.), *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2003, p. 261–296.

⁸ Douglas Brommesson, „Normative Europeanization: the Case of Swedish Policy Reorientation“, *Cooperation and Conflict* 45(2), 2010, p. 228.

⁹ Reuben Wong, „The Europeanization of Foreign Policy“, in: Christopher Hill, Michael Smith (eds.), *International Relations and the European Union*, Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 134–153.

II.	Nacionalinė projekcija (iš apačios) Nacionalinės valstybės įtaka ir indėlis į BUSP	Valstybė siekia padidinti savo įtaką pasaulyje Valstybė siekia daryti įtaką kitų ES valstybių užsienio politikai Valstybė naudoja ES kaip apsauginį skydą, kad pateisintų nepopuliarius užsienio politikos žingsnius Perkėlimas nacionalinės užsienio politikos tikslų į ES lygį
-----	---	---

1 lentelė. Europeizacija ir nacionalinė užsienio ir saugumo politika¹⁰

Europeizacija užsienio politikoje nėra pasyvus procesas, tai integracijos (adaptacijos) ir nacionalinės diferenciacijos santykis, kitais žodžiais – įtraukties ir atskirties sąveika. Baltijos valstybių santykiuose su Europos Sąjunga galima pastebėti ir įtraukties (*inclusion*), ir atskirties (*exclusion*) tendencijas. Jos gana tiesiogiai susijusios su Europos interpretavimo ypatybėmis jų politiniame diskurse. Siekdamos tapti ES narėmis, Baltijos valstybės Europą traktavo kaip tautinių valstybių bendriją, kurių saugumą užtikrina NATO. Kaip pažymi Martinas Marcussenas ir Klausas Roscheris, ši Europos įvaizdį paprastai „įdarbina“ tos valstybės, kurios orientuojasi į liberalų tautinę tapatybę. Pastarajam yra būdingas „Mes“ apsiribojimas sava tauta ir valstybe¹¹. Neatsitiktinai Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politika, siekiant narystės ES, buvo orientuota į nacionalinį saugumą, šauktinių kariuomene grindžiamą teritorinę gynybą bei tautinės valstybės tapatybės konstravimą. Tapus ES narėmis, Baltijos valstybių politiniame diskurse vis svaresnis vaidmuo tenka Europos kaip normatyvinės galios sampratai¹². Tai koreguoja jų užsienio politiką, jos siekia tapti normatyvinės galios dalimi. Pamėginsime išplėtoti šią Baltijos valstybių sąveiką su ES interpretaciją.

¹⁰ Idem, „Foreign Policy“, in: Paolo Graziano, Maarten P. Vink (eds.), *Europeanization: New Research Agendas*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007, p. 326; Frederick Lee-Ohlson, „Sweden and the Development of the European Security and Defence Policy: A Bi-Directional Process of Europeanization“, *Cooperation and Conflict* 44(2), 2009, p. 126.

¹¹ Martin Marcussen, Klaus Roscher, „The Social Construction of ‘Europe’: Life-Cycles of Nation-State Identities in France, Germany and Great Britain“, in: Bo Stråth (ed.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, Bruxelles: PIE Lang, 2000, p. 333–334.

¹² Gražina Miniotaitė, „Europos normatyvinė galia ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija* 43(3), 2006, p. 3–19.

2. Baltijos valstybių užsienio politika kelyje į Europą

Vakarų valstybių atsaku į iš esmės beveik visų posovietinės erdvės valstybių siekimą narystės ES ir NATO buvo bendrų narystės kriterijų paskelbimas, kurie yra žinomi kaip Kopenhagos kriterijai (1993) ir NATO plėtros studija (1995). Kriterijai buvo papildyti jų įgyvendinimo kontrolės ir įvertinimo mechanizmų sukūrimu. Narystės NATO ir ES siekimo procesas tampa Baltijos valstybių kūrimo pagal Vakarų demokratijos modelį procesu, reikalaujančiu esminių politinių ir ekonominių reformų bei pokyčių užsienio bei saugumo ir gynybos politikoje.

Europos Sąjunga ir NATO gali būti apibūdintos kaip konstitutyvios institucijos, kurios pateikdamos valstybės narės charakteristikas ir tikslus vyriausybėms, įneša svarų indėlį apibrėžiant veikėjų (*actors*) tapatybes, vertybes ir interesus. Kaip pažymi Frankas Schimmelfennig, ES pagrindas yra postnacionalistinė, liberalioji tapatybė, kurios kultūrinis turinys apsiriboja politine kultūra. Atitinkamai ES suteikia narystę toms valstybėms, kurios priima jos liberalias vertybes ir kurios tvirtai laikosi jos liberalių normų, t. y. asmens laisvės, pilietinių laisvių ir politinių teisių¹³. Taigi ES plėtra į rytus yra grindžiama sąlygiškumo principu. Panagrinėkime, kokie pokyčiai įvyko Baltijos valstybėse, mėginant atitikti narystės kriterijus? Kaip ES narystės siekimas paveikė jų politinę tapatybę bei užsienio ir saugumo politiką?

Po Rusijos kariuomenės išvedimo 1993–1994 metais¹⁴ vakarietiška Baltijos valstybių užsienio politikos kryptis įgavo negrįžtamą pobūdį. Pagrindiniais užsienio politikos tikslais tampa geri santykiai su kaimynais ir narystė ES ir NATO. Nors ir siekdamas tų pačių tikslų, Baltijos valstybės veikė atskirai, kaip konkurentės pabrėždamos savo geografinį ir istorinį išskirtinumą¹⁵. Tuo metu jų politinė tapatybė įgauna geografinį apibrėžtumą.

¹³ Frank Schimmelfennig, „Liberal identity and Postnationalist Inclusion: The Eastern Enlargement of the European Union“, in: Lars-Erik Cederman (ed.), *Constructing Europe's Identity: The External Dimension*, Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2001, p. 172.

¹⁴ Rusijos kariuomenė iš Lietuvos buvo išvesta 1993 metų rugpjūčio mėnesį, iš Estijos ir Latvijos – metais vėliau.

¹⁵ Užsienio politikoje tai pasireiškė kaip nesutarimai dėl jūros sienos nustatymo tarp Estijos ir Latvijos ir Lietuvos ir Latvijos. Jūros sienos sutartis tarp Lietuvos ir Latvijos buvo pasirašyta tik 1999 metais, tačiau Latvija jos dar nėra ratifikavusi.

Estija savo pagrindine partnere kelyje į ES laiko Suomiją. Jos prezidento ir kitų oficialių pareigūnų kalbose įsitvirtina Estijos kaip Šiaurės valstybės tapatybė¹⁶. Lietuvos politikai, po to, kai 1997 metais Lenkija įgavo valstybės – NATO kandidatės statusą ir tapo pripažinta Lietuvos strategine partnere, apibrėžė Lietuvą kaip Centrinės Europos arba Centrinės Europos Baltijos valstybę. Latvija, įsiterpusi tarp Estijos ir Lietuvos, kur kas labiau negu jos kaimynės siekė glaudesnio Baltijos ir plačiau – Baltijos jūros regiono valstybių bendradarbiavimo¹⁷. Ji save identifiko kaip Šiaurės Baltijos arba Baltijos jūros valstybę. Šis iš pirmo žvilgsnio nuostabą keliantis geografinis Baltijos valstybių susipriešinimas buvo svarbi jų kaip tautinių valstybių, siekiančių „grįžti į Europą“, savivokos dalis.

Kaip pažymi Klausas Ederis, istoriškai Europos erdvė pasidalijo išilgai specifinių socialinių ašų. Tai Šiaurės–Pietų ir Vakarų–Rytų ašys, siejamos su technine bei socialine pažanga ir su atsilikimu. Europos šiaurės vakarai asocijuojasi su pažanga, pietryčiai – su atsilikimu. Ši normatyvinė Europos slinktis į šiaurės vakarus prasidėjo 17 amžiuje kartu su sekuliarizacija ir instituciniu demokratijos idėjų įgyvendinimu. Senąją civilizuotą Pietų Europą pradėjo išstumti naujoji necivilizuota Šiaurė – anglosaksai ir Skandinavijos valstybės. Metaforiškai galima teigti, kad Europos pietūs yra jos siela, šiaurės vakarai – protas¹⁸. Socialinė Europos geografinės erdvės diferenciacija turi ne tik erdvinę, bet ir laiko dimensiją. Šiaurės vakarai yra greitesni, pietryčiai – lėtesni. Šiame kontekste Europos integracija gali būti traktuojama kaip mėginimas neutralizuoti skirtingus senosios Europos greičius bei sinchronizuoti jos raidą erdvėje ir laike. Estija, siedama save su Šiaure, pasirinko racionalų, pragmatinį, greitą kelią į Europą. O Lietuva pasuko į pietus ne tik dėl strateginės partnerystės su Lenkija, bet ir siekdama „grįžti į namus“ kaip sena civilizuota Europos valstybė. Latvija yra artimesnė Estijai negu Lietuvai. Ši skirtinga Baltijos valstybių erdvinė savivoka atsispindi jų užsienio ir saugumo politikoje kaip pasirinkimas tarp pragmatizmo ir idealizmo nuostatų.

¹⁶ Estijos užsienio reikalų ministras Toomas Ilves 1998 metais pareiškė: „Aš matau, kad ne vienus metus Estija nukenčia nuo nepakankamai gerai apgalvotos kitų Baltijos valstybių politikos. Estija yra pokomunistinė Šiaurės valstybė, o ne Baltijos valstybė“ (cit. pagal: Zaneta Ozolina, „The Impact of the European Union on Baltic Cooperation“, *COPRI Working Papers* 3, 1999, p. 15).

¹⁷ Pozityvų Latvijos požiūrį į Baltijos valstybių bendradarbiavimą iliustruoja Baltijos vienybės judėjimo įkūrimas 1997 metais.

¹⁸ Klaus Eder, „The Two Faces of Europeanization: Synchronizing a Europe moving at varying speeds“, *Time & Society* 13(1), 2004, p. 101.

Šalia geografinės tapatybės formuojasi ir tarptautinė (funkcinė) Baltijos valstybių tapatybė, kuri konstruojama priklausomai nuo to, kaip jos mato savo vaidmenį naujoje jų idėjinės lokalizacijos vietoje – Europoje, arba plačiau – Vakaruose. Tarptautinę tapatybę sudaro kintantis naratyvas, kuriuo yra pagrindžiama valstybės vieta ir vaidmuo tarptautinėje sistemoje.

Tarptautinė tapatybė daugiausia susijusi su Baltijos valstybių pozitūriu ir santykiais su visoms bendra kaimyne Rusija, svarbia tarptautinės politikos veikėja. Po nepriklausomybės paskelbimo Baltijos valstybės traktavo save kaip tiltą tarp Rytų (Rusijos) ir Vakarų (Europos), kaip „kontaktų žemė“. Užsienio politikoje tokią tarptautinės tapatybės sampratą atitiko plačiai diskutuota, tačiau niekada neįgyvendinta neutraliteto politika. Valsybės–tilto metaforos ir su ja susijusios neutraliteto idėjos buvo atsisakyta 1994–1995 metais, kai pagrindiniu užsienio ir saugumo politikos tikslu tapo narystė NATO ir ES. Ją pakeitė valstybės-Vakarų civilizacijos placdarimo metafora¹⁹. Baltijos valstybių-Vakarų placdarimo įvaizdį geriausiai atitiko Europos, kaip Vakarų bendruomenės sudedamosios dalies, įkūnijančios krikščioniškas vertybes, samprata. Šiai sampratai sustiprinti dažnai buvo pasitelkiama Samuelio Huntingtono civilizacijų konflikto idėja, ypač Estijoje. Baltijos valstybės traktavo save kaip sieną, skiriančią Vakarų civilizaciją nuo nevakarietiškos Rusijos.

Nuo 1997 metų, ryškėjant Baltijos valstybių perspektyvai tapti ES narėmis²⁰, jų tapatybės konstravimo procese atsirado Baltijos valstybių kaip Europos avanposto motyvai²¹. Buvo pabrėžiama, kad Baltijos valstybės santykiuose su posovietine erdve skleidžia Europos vertybes ir normas, tapdamos jos atstovėmis. Užsienio politikoje avanposto tapatybė buvo institucionalizuota dalyvaujant ES Šiaurės dimensijos veikloje bei ES rytų politikoje. Buvo tikimasi, kad Šiaurės dimensija „padės Estijai Latvijai ir Lietuvai prisitaikyti prie naujo centrinio veikėjo vaidmens vystant bendradarbiavimą

¹⁹ Merje Kuus, „Toward Cooperative Security? International Integration and the Construction of Security in Estonia“, *Millennium* 31(2), 2002, p. 297–317.

²⁰ 1997 metų liepos mėnesį Europos Komisija patvirtino „Darbotvarkę 2000“. Estija buvo pakviesta pradėti derybas dėl narystės su ES 1997 metais, Latvija ir Lietuva – 1999 metais.

²¹ Inga Pavlovaite, „Paradise Regained: The Conceptualization of Europe in the Lithuanian Debate“, in: Marko Lehti, David J. Smith (eds.), *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London: Frank Cass, 2003, p. 214.

tarp ES, Rusijos ir artimų NVS šalių²².

Apžvelgta tarptautinės Baltijos valstybių tapatybės kaita neapsiriboja žongliravimu metaforomis, ji netiesiogiai parodo priartėjimo prie Europos laipsnį ir yra tiesiogiai susijusi su pokyčiais santykiuose su Rusija. Būtent santykiuose su Rusija labiausiai pasireiškia ES įtaka Baltijos valstybių užsienio politikai. Rusija yra ne tik Baltijos valstybių kaimynė, bet ir strateginė ES partnerė, svarbi ES energetinių išteklių tiekėja. Pvz., tokios ES valstybės kaip Vokietija ir Prancūzija, turi ilgalaikes ir galias bendradarbiavimo su Rusija tradicijas.

Baltijos valstybės taip pat turi ilgą santykių su Rusija patyrimą, kuris iš esmės skiriasi nuo europietiško. Tai ilgas gyvavimas Rusijos imperijos sudėtyje²³, trumpas nepriklausomybės atokvėpis 1918–1940 metais, vėliau beveik 50 Sovietų Sąjungos okupacijos metų (1944–1991). Pastarasis laikotarpis buvo ypač destruktivus ne tik Baltijos valstybių valstybingumui, bet ir jų tautinei tapatybei bei gyventojų mentalitetui. Dėl Baltijos valstybių gyventojų deportacijų į Sibirą, karo ir pokario ginkluoto pasipriešinimo praradimų gerokai pakito gyventojų demografinė sudėtis, ypač Latvijoje ir Estijoje. Per sovietinį laikotarpį Estija ir Latvija tapo daugiatautėmis valstybėmis²⁴.

1991 metais atkūrus nepriklausomybę, buvo baiminamasi ne tik tiesioginės Rusijos agresijos, bet ir jos destruktivios ekonominės bei politinės įtakos, pasinaudojant rusakalbiais gyventojais. Estijos ir Latvijos politikai juose matė „penktąją koloną“, galinčią sugriauti valstybę iš vidaus²⁵. Turbūt tuo galima paaiškinti, kad 1991 metais Latvijoje ir 1992 metais Estijoje buvo priimti sovietinės okupacijos metais atvykusiems rusakalbiams nepalankūs pilietybės įstatymai, pagal kuriuos tik tarpukario (1918–1940) Estijos ir Latvijos valstybių gyventojai ir jų palikuonys turėjo teisę į pilietybę. Kiti, apsigyvenę okupacijos metais, turėjo pereiti sudėtingą natūralizacijos procedūrą. Lietuvoje buvo priimtas nulinis pilietybės įstatymas pagal kurį

²² Hanna Ojanen, „Enlargement: A Permanent Threat for EU, and a Policy Problem for Finland“, *Northern Dimension Yearbook*, Forssa: The Finnish Institute of International Affairs, 2001, p. 29.

²³ Estija ir Latvija buvo Rusijos imperijos sudedamosios dalys 1721–1915, Lietuva – 1795–1915 metais.

²⁴ Per sovietinį laikotarpį rusų tautybės gyventojų skaičius Latvijoje išaugo nuo 8,8 % (1935) iki 34 % (1991), Estijoje – nuo 8 % iki 30 % (Peeter Vares, Olga Zhuryari, *Estonia and Russia, Estonians and Russians: A Dialogue*, Tallinn: The Institute of International and Social Studies, 1996, p. 9).

²⁵ Mare Haab, „Estonia“, in: Hans Mouritzen (ed.), *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*, Aldershot: Ashgate, 1998, p. 109–129.

visi įstatymo priėmimo metu Lietuvoje gyvenantys turi teisę į pilietybę.

Nenuostabu, kad siekiant ES narystės pagrindine problema Estijoje ir Latvijoje tapo politiniai Kopenhagos kriterijai, konkrečiai, reikalavimas gerbti ir saugoti mažumų teises. Iš pirmo žvilgsnio vidaus politikos problema virto tarptautinės politikos klausimu, į kurio sprendimą įsitraukė ESBO, Europos Komisija, Europos Taryba, Jungtinės Tautos ir, žinoma, Rusija. Patirdamos „adaptacinį ES spaudimą“²⁶, Estija ir Latvija keitė pilietybės įstatymus atitikimo europinėms normoms kryptimi²⁷. Tačiau reikia pažymėti, kad šie pokyčiai ir šiandien netenkina Rusijos lūkesčių.

Narystės ES ir NATO siekimas taip pat turėjo įtakos sprendžiant Baltijos valstybių ir Rusijos sienos sutarčių klausimus. Estija ir Latvija siekė, kad jų teritorija būtų apibrėžiama pagal 1920 metų taikos sutartis su Rusija²⁸, pagal kurias joms priklausė dalis dabartinės Rusijos teritorijos. Artėjant ES ir NATO viršūnių susitikimams, turėjusiems įvertinti Baltijos valstybių atitiktį narystės kriterijams, ir Estija (1996), ir Latvija (1997) atsisakė teritorinių reikalavimų Rusijai. Nepaisant to, Estijos ir Rusijos sienos sutartis buvo pasirašyta tik 2005 metais, tačiau ir šiandien neratifikuota Rusijos. Latvija ir Rusija sutartį pasirašė dar vėliau – 2007 metais, tais pačiais metais ji buvo ratifikuota abiejų šalių. Lietuva sausumos sienos sutartį pasirašė 1997 metais, Rusija ją ratifikavo tik 2003 metais. Lietuvos–Rusijos santykius temdo ne rusų mažumos teisių klausimai, o Lietuvos energetinio saugumo problemos, susijusios su jos priklausomybe nuo Rusijos energetinių išteklių, bei Rusijos Kaliningrado srities karinio ir civilinio tranzito per Lietuvos teritoriją klausimai. O tautinių mažumų teisių užtikrinimo klausimai epizodiškai iškyla Lietuvos–Lenkijos santykiuose.

Trumpa Baltijos valstybių kelio į ES apžvalga leidžia pažymėti, kad

²⁶ Klaudijus Maniokas, *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija: Vidurio ir Rytų Europos valstybių įsijungimas į Europos Sąjungą*, Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 94.

²⁷ Veronika Kalmus, „Is Interethnic Integration Possible in Estonia?: Ethno-Political Discourse of Two Ethnic Groups“, *Discourse Society* 14(6), 2003, p. 667–697; Carol Schmid, Brigita Zepa, „Language Policy and Ethnic Tensions in Quebec and Latvia“, *International Journal of Comparative Sociology* 45(3–4), 2004, p. 231–252.

²⁸ Estija, lyginant jos teritoriją su jai priklaususia pagal 1920 metų Tartu sutartį, prarado apie 2000 kvadratinį kilometrą. Dalis buvusios Latvijos teritorijos pagal 1920 metų Rygos sutartį šiuo metu priklauso Rusijos Pskovo sričiai. Lietuvai 1920 metų sutartis su Rusija nebuvo aktuali. Lyginant su tarpukario laikotarpiu, Lietuvos teritorija išsiplėtė: pirmą kartą šalies istorijoje jai priklauso ir Vilnius, ir Klaipėda.

šiuo laikotarpiu ir šių valstybių savęs suvokimas tarptautinėje erdvėje, ir jų užsienio ir saugumo politikos įgyvendinimas neperžengia tautinės valstybės tapatybės ribų su jai būdinga išorinės grėsmės samprata. Pozityvus tapatinimasis su Europa buvo lydimas atsiribojimo nuo ne-Europos, pabrėžiant Rusijos grėsmę. Kita vertus, viešajame diskurse Europa yra suvokiama ne tik kaip „Mes“ dalis, bet ir kaip kultūrinė grėsmė tautinei tapatybei. Ši tendencija išliko ir Baltijos valstybėms pradėjus tiesiogines derybas dėl narystės. Harmonizuojant Lietuvos teisę su ES *Acquis* buvo ne tik keičiami įstatymai, bet ir deramasi dėl išimčių, kurios turėjo pristabdyti europinių normų, ribojančių valstybės suverenitetą, įsigaliojimą²⁹.

Iš esmės Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacija vyko viena kryptimi – iš viršaus į apačią (iš centro į tautines valstybes); tai buvo veikiau pragmatinis, o ne vertybinis Baltijos valstybių užsienio politikos ir BUSP tikslų suartėjimas, derinantis prie ES narystės reikalavimų. Siekiant narystės Baltijos valstybių ir vidaus, ir užsienio politika neišvengiamai buvo adaptacinė. Aiškiai suformuluoti narystės reikalavimai bei gerai apgalvotas jų įgyvendinimo kontrolės mechanizmas nepaliko ypatingos erdvės kandidačių iniciatyvai. Suvaržytos išsipareigojimo atitikti *Acquis*, laiku uždaryti derybinius skyrius ar siekti savo gynybos struktūrų suderinamumo su NATO struktūromis, Baltijos valstybės skyrėsi nebent vieta „pažangumo“ lentelėje. Lietuva buvo tarp pažangiausiųjų kelyje į NATO, Estija – į ES. Kita vertus, šiuo laikotarpiu išryškėjo ir nacionalinė europeizacijos projekcija. Europos Sąjungos reikalavimai panaudojami kaip apsauliginis skydas, pateisinant nepopuliarius vidaus bei užsienio politikos sprendimus (Ignalinos atominės elektrinės uždarymas, vizų įvedimas pasienio gyventojams).

3. Baltijos valstybės Europos Sąjungoje

2002 metų pabaigoje Estija, Latvija ir Lietuva kartu su dar penkiomis posovietinės erdvės valstybėmis ir Malta bei Kipru po sėkmingų derybų buvo pakviestos tapti ES narėmis. ES sprendimas priimti net aštuonias pokomunistinės erdvės valstybes sunkiai galėjo būti paaiškintas instrumen-

²⁹ Klaudijus Maniokas, *op. cit.*

tinio racionalumo argumentais. Neatsitiktinai akademinuose darbuose, analizuojančiuose ES plėtrą, atsiranda tokios sąvokos kaip „normatyvinė tvarka“³⁰, „bendrijos spąstai“ (*the community trap*), „retorinis veiksmas“ (*rhetoric action*)³¹, „komunikacinis racionalumas“, „Europa kaip vertybėmis grįsta bendrija“ (*Europe as „value-based community*)³², „EB kolektyvinė kaltė ir atsakomybė“³³. Daug dėmesio Europos plėtros klausimams skyręs Schimmelfennigas teigia, kad Europa plėtros į rytus politikoje tapo savo pačios konstruojamos normatyvinės tapatybės įkaite: „valstybės, kartą pagautos į bendrijos spąstus, gali būti priverstos šlovinti jos tapatybę ir vertybinius įsipareigojimus“³⁴. Šią mintį iliustruoja Marianne Riddervold ir Helene Sjørnsen, kurios aktyvią Danijos paramą Baltijos valstybių narystei ES aiškina jos europinės tapatybės spaudimu³⁵.

Aiškinantis, kame slypi ES integruojanti jėga, kuo ji patraukė tik ką iš „sąjungų“ (Sovietų Sąjungos, Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos) ištrūkusias ir savo tautinės tapatybės įtvirtinimu susirūpinusias valstybes, akademinuose tyrimuose vis labiau įsitvirtina normatyvinės galios (*normative power*) terminas³⁶. Ianas Mannersas ryškiausiu normatyvinės galios pavyzdžiu laiko Europos Sąjungą. Normatyvinės galios sąvoka išreiškia Europos sugebėjimą taikiomis priemonėmis skleisti savo pagrindines vertybes už ES ribų. Tai tokia galia, kuri, realizuodama save per idėjas ir nuomones, yra pajėgi pakeisti „normalumo“ sampratą tarptautiniuose

³⁰ James G. March, Johan P. Olsen, „The Institutional Dynamics of International Political Orders“, *International Organization* 52(4), 1998, p. 943–969.

³¹ Frank Schimmelfennig, „The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union“, *International Organization* 55(1), 2001, p. 47–80.

³² Helene Sjørnsen, „Introduction: Enlargement and the Nature of the EU Polity“, in: Helene Sjørnsen (ed.), *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*, London, New York: Routledge, 2006, p. 1–15.

³³ Ainius Lašas, *op. cit.*

³⁴ Frank Schimmelfennig, *op. cit.*, p. 77 („Once caught in the community trap can be forced to honor identity- and value-based commitments“).

³⁵ Marianne Riddervold, Helene Sjørnsen, „The Importance of Solidarity: Denmark as a Promoter of Enlargement“, in: Helene Sjørnsen (ed.), *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*, p. 81–103.

³⁶ Ian Manners, „Normative Power Europe: a Contradiction in terms?“, *Journal of Common Market Studies* 40(2), 2002, p. 235–258; Idem, „Normative Power Europe Reconsidered: Beyond the Crossroads“, *Journal of European Public Policy* 13(2), 2006, p. 182–199; Thomas Diez, „Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering ‘Normative Power Europe’“, *Millennium* 33(3), 2005, p. 613–636; Helene Sjørnsen, „Introduction: Enlargement and the Nature of the EU Polity“, Sibylle Scheipers, Daniela Sicurelli, „Normative Power Europe: A Credible Utopia?“, *Journal of Common Market Studies* 45, 2007, p. 435–457; Douglas Brommesson, *op. cit.*

santykiuose³⁷. ES, bendraudama su kitomis Sąjungos narėmis ir su valstybėmis, nepriklausančiomis Sąjungai, orientuojasi į liberalizmo normas ir principus, suteikdama prioritetą individo teisėms. Tai atsispindi jos oficialiuose dokumentuose. Kalbėdama su pasauliu normatyvinėmis sąvokomis, ES per Aš/Kitas priešpriešą konstruoja save kaip ypatingą, skirtingą nuo kitų egzistuojančių politinių formų instituciją, kurios tapatybė „įpareigoja normatyviniam elgesiui“³⁸.

Europos kaip normatyvinės galios naratyvo branduolį sudaro liberalios demokratijos principai (demokratija ir įstatymo viršenybė, pagarba žmogaus teisėms ir fundamentalioms laisvėms)³⁹. Šis naratyvas kuria *tarp-tautinę* ES tapatybę, kurios paskirtis – pagrįsti ES poveikį pasaulio tvarakai, universalizuoti normatyvinę ES pagrindą. Jame kritiškai vertinama Europos praeitis, ypač II pasaulinio karo patyrimas, o Europos integracija konceptualizuojama kaip saugumo bendruomenių plėtra ir kaip naujoji regionalizacija, kurianti bendrą tapatybę ir skatinanti ES normų ir vertybių plėtrą visame pasaulyje. Ši gimstanti tapatybė nėra nacionalinių tapatybių suma, jos pagrindas – bendri principai ir normos.

Su ES kaip normatyvinės galios tarptautinės tapatybės konstravimu yra susijusi 2003 metais inicijuota ir 2004 metais patvirtinta Naujos kaimynystės politika (NKP). Jos strategijos pranešime rašoma: „Sąjungos pagrindas yra pagarbos žmogaus orumui, laisvės, demokratijos, lygybės, įstatymo viršenybės ir pagarbos žmogaus teisėms vertybės. Šios vertybės yra bendros visoms valstybėms narėms... *Santykiuose su platesniu pasauliu Sąjungos tikslas – puoselėti ir skleisti šias vertybes* [išskirta mano – G. M.]“⁴⁰. Bendradarbiavimo su kaimyninėmis valstybėmis pobūdis priklauso nuo jų pasiektų rezultatų įgyvendinant šias vertybes, t. y. kaimynystės politika grindžiama jau išmėgintu sąlygiškumo principu, tačiau jis nesiejamas su narystės ES perspektyva.

Baltijos valstybėms tapus Europos Sąjungos ir NATO narėmis, iškilo uždavinys naujai suformuluoti pagrindinius užsienio ir saugumo politikos tikslus bei surasti savo vietą Europos Sąjungos bendroje užsienio ir saugu-

³⁷ Ian Manners, „Normative Power Europe: a Contradiction in terms?“, p. 239.

³⁸ *Ibid.*, p. 242.

³⁹ Treaty on European Union (<http://europa.eu.int/en/record/mt/top.html>; 2011-01-20).

⁴⁰ European Neighborhood Policy Strategy Paper, Brussels: COM(2004) 373 final, 2004-05-12.

mo politikoje⁴¹. Kaimynystės politika suteikė šiems tikslams institucinius rėmus bei naują turinį jų tarptautinės tapatybės konstravimui. Baltijos valstybės entuziastingai imasi ES normatyvinės galios ambasadorių posovietinėje erdvėje vaidmens. Svarbia Baltijos valstybių užsienio politikos kryptimi tampa bendradarbiavimas su Europos Komisijos raporte įvardytomis buvusiomis sovietinėmis respublikomis Ukraina, Baltarusija, Moldova, Armėnija, Gruzija ir Azerbaidžanu.

Tačiau rytinė ES NKP kryptis taip pat yra svarbi *Rusijos* užsienio politikos interesų sritis⁴². ES ir Rusija konkuruoja dėl įtakos kaimyninėse valstybėse. Baltijos valstybės, noriai prisiimdamos šios konkurencijos priemonės vaidmenį, suaktyvino Rusijos, kaip „Europos Kito“ (*European Other*) tapatybės, konstravimą. Rusijos sugrėsminimas išlieka esminis Baltijos valstybių politinio diskurso motyvas⁴³, ypač jų spartaus ekonominio kilimo laikotarpiu 2003–2007 metais. Nuolatos yra keliami Sovietų Sąjungos okupacijos tragiškų pasekmių moralinio įvertinimo bei žalos atlyginimo klausimai⁴⁴, baiminamasi, kad priklausomybė nuo Rusijos energetinių išteklių gali virsti jos įtaka šalių vidaus politikai bei grėsme nacionaliniam saugumui. Rusijos sugrėsminimas virsta politiniais sprendimais – Lietuvos Seimas priėmė rezoliuciją, reikalaujančią atlyginti sovietinės okupacijos žalą; 2005 metais Estijos ir Lietuvos prezidentai atsisakė dalyvauti Rusijos pergalės II pasauliniame kare 60-mečio minėjimo iškilnėse Maskvoje⁴⁵, visos Baltijos valstybės pasmerkė Rusiją ir aktyviai rėmė Gruziją jos konflikte su Rusija 2008 metais. Baltijos valstybių europarlamentarai kartu su kitų Rytų ir Centrinės Europos valstybių parlamentarais nuolatos kelia Rusijos

⁴¹ Evaldas Nekrašas, „Lithuanian Foreign Policy: Concepts, Achievements and Predicaments“, *Lithuanian Foreign Policy Review 2004*, 2005, p. 28–37; David J. Galbreath, „Latvian Foreign Policy after Enlargement: Continuity and Change“, *Cooperation and Conflict* 41(4), 2006, p. 443–462; Raimundas Lopata, „Debatatai dėl Lietuvos užsienio politikos“, *Politologija* 57(1), 2010, p. 125–136.

⁴² Dovilė Jakniūnaitė, „Neighbourhood Politics of Baltic States: between the EU and Russia“, in: Eiki Berg, Piret Ehin (eds.), *Identity and Foreign Policy: Baltic–Russian Relations and European Integration*, Farnham: Ashgate, 2009, p. 117–131.

⁴³ Maria Malksoo, „From Existential Politics Towards Normal Politics? The Baltic States in the Enlarged Europe“, *Security Dialogue* 37(3), 2006, p. 275–297.

⁴⁴ Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, „The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations, 1940–1991“, *Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia* 14, 2005, Riga: Institute of the History of Latvia.

⁴⁵ Eva-Clarita Onken, „Commemorating 9 May: The Baltic States and European memory Politics“, in: Eiki Berg, Piret Ehin, *op. cit.*, p. 33–50.

(Sovietų Sąjungos) atsakomybės dėl milijonų prarastų gyvybių klausimus⁴⁶. Baltijos valstybės kartu su kitomis Rytų Europos naujokėmis siūlo senosioms Europos valstybėms blaiviai pažvelgti į Rusiją, liautis romantizavus jos gairiškumą ir neprognozuojamumą, o įvertinti potencialius pavojus, slypinčius demokratijos apribojimuose bei imperinėse ambicijose. Baltijos valstybės, traktuodamos Rusiją kaip europinių standartų neatitinkančią valstybę, konstruoja ir stabilizuoja savo kaip tautinių valstybių tapatybę. Kita vertus, išreikšdamos „įsipareigojimus Europos centrai“ bei demonstruodamos pasiryžimą „ginti Europos vertybes prieš visą likusį pasaulį“⁴⁷, jos konstruoja europinę tapatybę, t. y. europeizujasi⁴⁸. Ši iš pirmo žvilgsnio paradoksali europeizacija mes/jie logikos rėmuose yra susijusi su NKP specifika.

Kaip pažymi Pertti Joenniemi, Europos Sąjungai tampant tradiciniu, vieningu, tautinę valstybę primenančiu veikėju, kaimynystės politika atlieka europinės erdvės pertvarkymo vaidmenį, skatindama jos diferenciaciją. „Akivaizdu, kad pastaraisiais metais kaimynystės politika, neįgaudama aiškesnės formos, sujungė savyje ir įtraukties, ir atskirties elementus.“⁴⁹ Baltijos valstybės, kritikuodamos NKP už tai, kad ji nesuteikia kaimyninėms valstybėms narystės ES perspektyvos, siekia įveikti šį jos dvilypumą.

Nors visos Baltijos valstybės dalyvavimą NKP laiko svarbiu įsitraukimo į ES bendrą užsienio ir saugumo politiką būdu, tačiau jų dalyvavimo intensyvumas skiriasi. Ekonominio pakilimo laikotarpiu jos mielai atsiliepdavo šaukiamos „Baltijos tigras“ ir buvo pasiryžusios savo sėkmės receptais pasidalyti su kitomis valstybėmis. Aktyviausia ir ambicingiausia šiame mokytojos vaidmenyje kurį laiką buvo Lietuva, pasyviausia – Latvija. Estija

⁴⁶ 2004 metais europarlamentarų Vytauto Landsbergio, Bronislawo Geremeko, Valdžio Dombrovskio, Toomaso Hendriko Ilveso „Deklaraciją dėl 1939 m. rugsėjo 17 d. paminėjimo“ (Declaration on the anniversary of 17 September 1939) pasirašė 86 parlamentarai, tačiau to neužteko, kad ji būtų priimta. Joje keliamos idėjos buvo plėtojamos 2008 metų Prahos deklaracijoje (Prague Declaration on European Conscience and Communism) bei ESBO Vilniaus deklaracijoje (2009). Šiose deklaracijose siūloma Europos Parlamentui paskelbti rugpjūčio 23 dieną totalitarinių ir autoritarinių režimų aukų atminimo diena. 2010 metais Lietuvos Seimas priėmė įstatymą, numatantį kriminalines bausmes už viešą tarptautinių nusikaltimų pateisinimą arba neigimą, tarp jų nusikaltimų, kuriuos įvykdė Sovietų Sąjunga ir nacistinė Vokietija prieš Lietuvą.

⁴⁷ Douglas Brommesson, *op. cit.*, p. 228.

⁴⁸ Maria Malksoo, „Liminality and Contested Europeanness: Conflicting Memory Politics in the Baltic Space“, in: Eiki Berg, Piret Ehin, *op. cit.*, p. 65–83.

⁴⁹ Pertti Joenniemi, „Turning into a Sovereign Actor? Probing the EU through the Lens of Neighbourhood?“, *Geopolitics* [forthcoming].

laikė save technologiškai pirmaujančia valstybe, ypač plėtojant komunikacines technologijas ir kuriant elektroninę vyriausybę. Latvija, įgyvendindama „naujų galimybių ir pragmatizmo“⁵⁰ politikos tikslus, daugiausia dėmesio NKP skyrė ekonominiams ir tarpvalstybiniais sienos kirtimo klausimams.

Lietuvos įsitraukimas į NKP buvo lydimas naujo šalies – regiono centro – įvaizdžio konstravimu. Faktiškai beveik visuose 2004–2006 metų oficialiuose su užsienio ir saugumo politika susijusiuose dokumentuose ir oficialiose kalbose pabrėžiama, kad Lietuva siekia tapti „aktyviu ir patraukliu tarpregioninio bendradarbiavimo centru, skleidžiančiu euroatlantines vertybes, tolerancijos ir bendradarbiavimo dvasią, jungiančiu kultūras ir civilizacijas“⁵¹. Lietuvos ambicingą užsienio politiką kai kurie kultūrologai bei istorikai aiškina jos šlovingos praeities įtaka⁵²: XV–XVI amžiuje Baltarusija ir dalis Ukrainos įėjo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį, kelis šimtmečius egzistavo bendra Lenkijos ir Lietuvos Valstybė (1569–1795). Lietuvos kaip regiono lyderės vaidmuo įpareigoja ją „būti tvirta Vakarų demokratijos vertybių ir saugumo plėtros advokate, remiančia Europos keliu siekiančias eiti valstybes“⁵³. Lietuvos politiniame diskurse Europos kaip normatyvinės galios naratyvas transformuojasi į Lietuvos kaip regiono centro tapatybės konstravimą⁵⁴. Konstruodama šalies – regiono centro tapatybę, Lietuva orientavosi į normatyvinį modelį, įpareigojantį, tariant prezidento Valdo Adamkaus žodžiais, moraliai, grindžiamai principais, o ne vienadieniais interesais, užsienio politikai. Palaipsnis regiono centro tapatybės atsisakymas sutapo su pragmatizmo tendencijų stiprėjimu šalies užsienio politikoje.

Kitų Baltijos valstybių tapatybės konstravime taip pat atsispindi panašios tendencijos. Tarpukario aukso amžiaus naratyvas yra keičiamas nauja sėkmės istorija, kurioje pagrindinis vaidmuo tenka ekonominėms reformoms ir informacinei visuomenei. Mesdamos iššūkį Europos centrui, Baltijos valstybės atmeta joms primestą mokinukų vaidmenį, jos – pažangos

⁵⁰ Andris Spruds, „Entrapment in the discourse of danger? Latvian–Russian Interaction in the Context of European Integration“, in: Eiki Berg, Piret Ehin, *op. cit.*, p. 113.

⁵¹ Dėl pagrindinių valstybės užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 metais. Lietuvos politinių partijų susitarimas, 2004-10-05 (http://www.urm.lt/popup2.php?item_id=158; 2010-12-19).

⁵² Gintaras Beresnevičius, *Imperijos darymas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

⁵³ Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas, 2005.

⁵⁴ Gražina Miniotaitė, „Europos normatyvinė galia ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija* 43(3), 2006, p. 3–19.

nešėjos į Rytus, siūlančios ES kelius, vedančius toliau į Rytus⁵⁵. Ekonominės krizės laikotarpiu „Baltijos tigras“ virstant „kačiukai“ jos tęsė rytų politiką, aktyviai išitraukdamos į naujųjų ES iniciatyvų – Rytų partnerystės ir Baltijos jūros valstybių strategijos – įgyvendinimą. Jų, kaip perėjimo į demokratiją mokytojų, vaidmuo pasipildė krizės įveikimo patyrimu. Neatsitiktinai Taline 2011 metų pradžioje buvo įsteigtas Rytų partnerystės mokymo centras. Baltijos valstybės siekia, kad Rytų partnerystės politika būtų papildyta ES narystės perspektyvos suteikimu to siekiančioms valstybėms⁵⁶.

Baltijos valstybės, siekdamos tapti lygiavertėmis bendros ES užsienio ir saugumo politikos dalyvėmis, netruko pastebėti, kad tos politikos bendrumas labiausiai joms rūpimoje santykių su Rusija srityje tėra tik gera intencija, kurią žlugdo skirtingi valstybių interesai. Buvo akivaizdu, kad Rusijai leidžiama savaip traktuoti naujas ir senas ES valstybes. Beveik tuo pačiu metu ji sudarė nepalankią Baltijos valstybėms sutartį su Vokietija dėl dujotiekio *Šiaurės srautas (Nord Stream)* tiesimo ir uždarė naftotiekį, tiekiantį naftą Lietuvos naftos perdirbimo gamyklai.

Pažymėtina, kad Baltijos valstybės nėra vieningos santykiuose su Rusija. Artimiausia senųjų Europos valstybių pozicijai yra Latvija. Ji vienintelė iš Baltijos valstybių pozityviai įvertino Šiaurės srovės projektą bei užėmė nuosaikią poziciją įvykių, susijusių su „bronzinio kareivio“ istorija Taline 2007 metais, atžvilgiu. Lietuva santykių su Rusija problemų sprendimą siekia perkelti į europinį lygį. Nepaisant priklausomybės nuo Rusijos dujų ir naftos, ji stengiasi užtikrinti jų tiekimą ne stiprindama dvišalius santykius su Rusija, o mėgindama daryti įtaką ES–Rusijos santykiams. 2008 metais Lietuva palaikė Lenkijos veto dėl Rusijos–ES partnerystės ir bendradarbiavimo sutarties pasirašymo, reikalaujama papildyti sutartį Baltijos valstybių energetinio saugumo garantijomis. Pakitus Lenkijos pozicijai, Lietuva liko vienintelė ES valstybė, kritiškai vertinanti susitarimą. Lietuvos mėginimai įgyvendinti ES energetikos politikos direktyvas, įpareigojančias liberalizuoti energetikos rinką, atskiriant dujų tiekimo ir perdavimo sistemos valdymą, sulaukė didžiausios „Lietuvos dujų“ akcininkės „Gazprom“

⁵⁵ David J. Smith (ed.), *The Baltic States and their Region: New Europe or Old?*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2005.

⁵⁶ Priešingos pozicijos laikosi Lenkija ir Švedija, 2010 metais jų užsienio reikalų ministrų laiške ES viceprezidentei Catherine Ashton pareiškama, kad ES plėtra buvusių sovietinių respublikų sąskaita yra neįmanoma.

ir Vokietijos E.ON pasipriešinimo – Lietuva už gamtines dujas moka brangiau negu bet kuri ES valstybė. Latvijai ir Estijai, lanksčiau traktuojančioms ES direktyvas, pavyko išsiderėti žemesnę dujų kainą. Tolesnėje perspektyvoje Lietuvos mėginimai demonopolizuoti energetikos rinką turėtų ekonomiškai pasiteisinti, tačiau tik tuo atveju, jei visos ES valstybės šiuo klausimu laikytųsi vieningos pozicijos.

Visose Baltijos valstybėse išryškėja nusivylimo Europos Sąjungos nesugebėjimu (nenoru?) kalbėti vienu balsu nuotaikos⁵⁷. Vytautas Landsbergis išreiškė šį nusivylimą jam būdinga radikalia forma: „ES yra prarasta. Mano nuomone, ji nepajėgi ir iš tiesų net nemėgina surasti fundamentalesnį savo egzistencijos ir ateities pagrindą“⁵⁸. Gal todėl Baltijos valstybėse sustiprėjo pragmatinės užsienio politikos tendencijos, kurios pasireiškė nuosaikesne pozicija Rusijos atžvilgiu bei posūkiu į aktyvesnį ES regioninės politikos palaikymą. 2010 metais Pergalės dienos minėjime Maskvoje dalyvavo ne tik Latvijos, bet ir Estijos prezidentas. Abu prezidentai išreiškė pritarimą ES–Rusijos strateginės partnerystės sutarčiai. 2010 metų pabaigoje sėkmingai vyko Latvijoje jau vadinamas istoriniu prezidento Valdžio Zatlero oficialus vizitas į Rusiją. Ir Lietuvos Prezidentė Dalia Grybauskaitė, ir Ministras Pirmininkas Andrius Kubilius nevengia asmeninės diplomatijos santykiuose su Vladimiru Putinu ir Dmitrijumi Medvedevu. Taip pat tam turi įtakos 2009–2010 metais išryškėjęs JAV–Rusijos santykių atšilimas bei Lenkijos suartėjimas su Rusija.

Šalia Rusijos „demaskavimo“ ir jos ambicijų tramdymo, siekiant vieningos ES užsienio ir saugumo politikos ne mažiau svarbiu savo uždaviniu Europos Sąjungoje Baltijos valstybės laiko euroatlantių ryšių stiprinimą. 2003 metais JAV gynybos sekretoriaus Donaldso Rumsfeldo priskirtos „naujajai“ Europai, jos buvo ir išlieka nuosekliomis JAV užsienio politikos šalininkėmis. Baltijos valstybės, kaip „Vilniaus dešimtuko“ narės, pritarė JAV antiteroristinėms iniciatyvoms po Rugsėjo 11-osios, jos palaiko JAV politiką Irake ir Afganistane. Stephenas Mullas, buvęs JAV ambasadorius Lietuvoje, Baltijos valstybių ir Lenkijos proamerikietišką laikyseną apibrėžė

⁵⁷ Gediminas Vitkus, „Dabartinis Europos Sąjungos ekonominės ir politinės integracijos etapas – kaip spręsti 'sendaikčio' dilemą?“, *Politologija* 55(3), 2009, p. 3–29; Andrejs Plakans, „Latvia: Normality and Disappointment“, *East European Politics & Societies* 23(4), 2009, p. 518–525.

⁵⁸ Vytautas Landsbergis, „The European Union is Lost“, *Lithuania Tribune*, 2010-10-07

(<http://www.lithuaniatribune.com/2010/10/07/the-european-union-is-lost-prof-landsbergis/>; 2010-12-10).

kaip naujų ES narių balsą, kuris su pasitenkinimu girdimas Vašingtone ir kurio negali ignoruoti Briuselis. Nepaisant kintančių aplinkybių, Baltijos valstybės neatsisako Rytų Europos stabilizavimo ir transatlantinio ryšio stiprinimo vaidmens⁵⁹. Teigiamai vertindamos ES pastangas stiprinti karinę saugumo dimensiją, jos ir toliau savo saugumą sieja su tvirtu transatlantinio ryšio išlaikymu. Tačiau, prasidėjus prezidento Baracko Obamos erai ir susilpnėjus JAV kaip Baltijos valstybių saugumo garanto prestižui, jos vis daugiau reikšmės teikia Baltijos ir Šiaurės šalių bendradarbiavimui saugumo srityje⁶⁰.

Vietoje išvadų

Trumpai apžvelgus Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos tendencijas, tikslinga grįžti prie pirmame skyriuje pateiktos lentelės, papildant ją Baltijos valstybių charakteristikomis.

	Europeizacija	Nacionalinė užsienio ir saugumo politika	Baltijos valstybių (BV) užsienio ir saugumo politika
1.	ES projekcija, valstybės prisitaikymas ir politikos suartėjimas (iš viršaus)	Didėjanti politinė centro įtaka	Acquis priėmimas
		Bendrų tikslų priėmimas	Dalyvavimas įgyvendinant ŠDI, Naujos kaimynystės, Rytų partnerystės, Baltijos jūros valstybių strategiją
	Valstybės narės prisiderinimas prie ES narystės reikalavimų	Bendros politikos viršenybė	BV Užsienio ir saugumo politikos prioritetai atitinka BUSP kryptis
		ES normų ir politikos internalizacija	BV užsienio politikos pagrindimas atitinka ES vertybines nuostatas

⁵⁹ Vaidotas Urbelis, „JAV didžiosios strategijos kaita ir jos pasekmės Lietuvai“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002, 2003*, p. 33–65.

⁶⁰ 2011 metų pradžioje Lietuvos Prezidentė Dalia Grybauskaitė pabrėžė, kad „glaudūs Šiaurės ir Baltijos šalių tarpusavio santykiai yra Lietuvos užsienio politikos prioritetas“ (Prezidentės spaudos tarnyba, „Glaudus Baltijos ir Šiaurės šalių bendradarbiavimas užtikrins sėkmingą regiono ateitį“, Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija. Spaudos centras: pranešimai spaudai, 2011-02-22 (http://www.lrp.lt/lt/spaudos_centras_392/pranesimai_spaudai/glaudus_baltijos_ir_siaures_saliu_bendradarbiavimas_uztikrins_sekinga_regiono_ateiti.html; 2011-02-23)).

2.	Nacionalinė projekcija (iš apačios) Nacionalinės valstybės įtaka ir indėlis į BUSP	Valstybė siekia padidinti savo įtaką pasaulyje	BV kaip demokratizacijos mokytojos posovietinėje erdvėje Suartėjimas su Šiaurės valstybėmis Lietuva – pretenzijos būti regiono centru
		Valstybė siekia daryti įtaką kitų ES valstybių užsienio politikai	NORD Stream kritika, parama JAV–Irako konflikte, parama Gruzijai konflikte su Rusija, euroatlantiščių ryšių stiprinimas
		Valstybė naudoja ES kaip apsauginį skydą, kad pateisintų nepopuliarius UP žingsnius	ES energetikos politikos reikalavimais pateisinama išaugusi įtampa santykiuose su Rusija (Lietuva)
		Perkėlimas nacionalinės užsienio politikos tikslų į ES lygį	BV siekia bendros ES energetikos politikos bei vieningo požiūrio į santykius su Rusija

2 lentelė. Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacija.
Sudaryta straipsnio autorės

Kaip matyti iš lentelės, Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacija vyksta kaip viršaus (ES centro direktyvos) ir apačios (valstybių narių iniciatyvos) sąveikos procesas. Trumpa USP raidos apžvalga leidžia teigti, kad siekiant ES narystės vyravo pragmatinė orientacija į centro nuostatas; sąlygiškumo principas reikalavo ne tik vidaus politikos demokratizavimo, bet ir atsižvelgti į BUSP kryptis ir principus. Baltijos valstybėms tapus ES narėmis, pragmatinė ES interpretacija išlieka, išpareigojimai centrai praeina pro nacionalinių interesų prizmę. Sustiprėja valstybių pastangos daryti poveikį ES bendrai užsienio ir saugumo politikai, perkeltiant nacionalinius interesus į ES lygį.

Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos procesas yra neatsiejamas nuo valstybės tapatybės konstravimo. Šiam procesui yra būdinga įtampa tarp tautinės valstybės tapatybės (išreiškiamos tilto, Vakarų civilizacijos placdarmo ir avanposto metaforomis) ir europinės tapatybės, kuri yra siejama su bendra politine kultūra bei integraciniais užsienio ir saugumo politikos tikslais. Viena vertus, kaip tautinės valstybės, Es-

tija, Latvija ir Lietuva pabrėžia savo išskirtinumą ir nacionalinio saugumo poreikius. Kita vertus, kaip Europos dalis, jos kartu su kitomis ES valstybėmis siekia formuoti „normalumo“ sampratą tarptautiniuose santykiuose.

Tapusios ES narėmis, Baltijos valstybės sustiprino Rusijos sugrėsmimo retoriką, traktuodamos ją kaip nesaugią ir neprognozuojamą valstybę. Jos, ypač Lietuva⁶¹, siekia įtikinti kitas ES valstybes, kad „ypatingas“ rusiškas kelias į demokratiją bei jos užsienio politikos imperinės ambicijos kelia grėsmę ne tik Baltijos valstybėms, bet ir egzistuojančiai pasaulio tvarkai. Šiame kontekste Baltijos valstybių santykiai su Rusija gali būti vertinami kaip nuoseklus Europos normatyvinės galios, taikiomis priemonėmis plečiančios „normalios politikos“ erdvę, tapatybės įgyvendinimas. Būdamos aktyviomis ES naujos kaimynystės bei Rytų partnerystės politikos dalyvėmis, Baltijos valstybės ragina ES laikytis atvirų durų politikos kaimyninių šalių rytuose atžvilgiu, tokiu būdu konstruodamos savo kaip europietišku – demokratišką, civilizuotą ir civilizuojančią – valstybių, *tikrųjų* Europos normatyvinės galios ambasadorių, tapatybę.

Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos dvilypume tarsi iškreiptame veidrodyje atsispindi ES BUSP nenuoseklumas. ES ir šiandieną tebėra aiškiai „neidentifikuotas politinis objektas“⁶², besiblašantis tarp „Vestfalijos supervalstybės ir viduramžių imperijos“⁶³. Tam tikra prasme Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politika yra nuoseklesnė negu Europos Sąjungos. ES kaimynystės politikoje jos pabrėžia ne pragmatinį, o normatyvinį aspektą, ragindamos rimtai traktuoti Europos vertybinius pagrindus.

Publikuota:

Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2010–2011, Vilnius:

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2011, p. 127–142.

⁶¹ Šios Rusijos grėsmės akcentavimo tendencijos ypač aiškiai išreikštos prezidento Valdo Adamkaus ir Vytauto Landsbergio 2010–2011 metų interviu ir publikacijose.

⁶² Jacques Delors (cit. pagal: Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford: Oxford University press, 2006, p. 4).

⁶³ *Ibid.*, p. 12 („Westphalian superstate and neo-medieval empire“).

IV.
Kariuomenės
studijos

The Lithuanian Reform of the Armed Forces after Independence [2012]

Introduction

Recent years have seen a proliferation of studies on the transformation of the armed forces in democratic countries after the Cold War¹. In the words of Charles C. Moskos and James Burk: “The ideal form of a national military, associated with universal male conscription, masculine virtues, and national patriotism, has been transformed into a ‘high-tech’ professional armed force, providing military power for temporary international coalitions”². These changes are often conceptualized as the transition from the modern to the postmodern military, drawing on the division of societies into modern and postmodern that is prevalent in social sciences and the humanities³.

Modernity, which is associated with the normative attitudes of the Enlightenment, is said to have created the Westphalian states system, in which identity is stabilized within nation-states, with clear territorial borders and with order as a stable distribution of power among sovereign states⁴. This view led to the emergence of a new conception of the soldier

¹ Andrew Latham, „Warfare Transformed: A Braudelian Perspective on the „Revolution on Military Affairs“, *European Journal of International Relations* 8(2), 2002, p. 231–266; Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal (eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, New York: Oxford: Oxford University Press, 2000; Bertel Heurlin, Kristian Soby Kristensen, Mikkel Vedby Rasmussen, Sten Rynning (eds.), *New Roles of Military Forces*, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2003; Laura R. Clearly, Teri McConville (eds.), *Managing Defence in a Democracy*, London: Routledge, 2006; Vivienne Jabri, *War and the Transformation of Global Politics*, Houndmills, New York: Palgrave Macmillan, 2007.

² Charles C. Moskos, James Burk, „The Postmodern Military“, in: James Burk (ed.), *The Military in New Times. Adapting Armed Forces to a Turbulent World*, Boulder: West View Press, 1994, p. 145.

³ Some authors draw the distinction between premodern, early modern, modern and postmodern societies (Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, trans. by Sheila Faria Glaser, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1994).

⁴ Albert Mathias, David Jacobson, Yosef Lapid (eds.), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, Minnesota: University of Minnesota Press, 2001, p. 7.

and laid the groundwork for the institution of military conscription. In conjunction with his duty to defend the state, the soldier was granted the right to kill in the name of the state and the nation. In the modern state, the issue of national defence, its justification and the institutions involved in it became a major factor in the construction and maintenance of the nation itself and part and parcel of national solidarity.

The postmodern epoch is related to processes of international integration that diminish the role of the nation-state as the main form of political organization. National identity comes to be seen as just another social construct. The separation of national identity from territorial sovereignty has led to changes in the conceptions of national security, sovereignty and the role of the state. Accordingly, this has led to changes in the conception of the military and the soldier. The postmodern military is supposed to be capable of operating within a networked environment and “to be deployable and usable with the flexibility to transition rapidly between war fighting and peacekeeping”⁵. Respective changes in NATO strategic attitudes reflect this. They require a new vision of how the military are to be educated and trained, this being “a vehicle for mindset transformation”. Peter Foot argues that, in order to tackle the Rumsfeldian “unknown unknowns”, the military education has to focus on the development of open, flexible minds capable of analysis and conceptualization⁶.

Lithuania’s military is part of the transitional society that combines both modern and postmodern features. This is reflected in the construction of the normative model of the army and soldier. Political analysts and the public at large show considerable interest in the transformation of Lithuania’s military. Reinstated after 1992, Lithuania’s armed forces had to switch from the principle of the self-reliant territorial defence to the requirements of the idea of collective defence. Kęstutis Paulauskas (2003), Vaidotas Urbelis (2002), Jūratė Novagrockienė (2005), Algirdas Gričius and Kęstutis Paulaus-

⁵ Frank Hye, „Understanding NATO Military Transformation“, in: *Road to Transformation Summit: 1st Annual Baltic Conference on Defence*, Tartu, Baltic Defence College, 2006, p. 51.

⁶ Peter Foot, „Military Education as a Vehicle for Transformation“, in: *ibid.*, p. 52.

kas (2003), Tomas Jermalavičius (2005)⁷ and others have studied the changes involved and the ensuing problems. The present chapter deals with the question of whether the official discourse that construes Lithuania's armed forces as part of NATO and as a cohort of paid professionals conflicts with the discourse of extolling the nation-state that is prevalent in domestic policies. The analysis of the transformation of the image of the army and of the soldier and their process of socialization is supplemented by an excursion into the history of Lithuania's armed forces and fieldwork in military institutions.

1. The normative image of the military

Though characteristic of most contemporary developed states, the transition from modern to postmodern military acquires specific features depending on historical narratives and the stories of the motherland's heroic defenders. For Lithuanians, the key story is that of the defence of Pilėnai castle as related in the crusader chronicles. In 1336, the defenders of the castle, unwilling to surrender to the crusaders after a long and shifting battle, set fire to the castle and burned themselves alive together with the people gathered in the castle. The story eminently features the spiritually unflinching, deeply patriotic figure of the soldier as the defender of the country. It was a source of inspiration for the defenders of Lithuania's independence in January 1991, when the very survival of the Lithuanian state was at stake⁸.

⁷ Kęstutis Paulauskas, „The Driving Logic Behind the Defence Reform in Lithuania: Building the Future Military“, *Baltic Defence Review* 9(1), 2003, p. 126–134; Vaidotas Urbelis, „Democratisation and integration: DCAF in the Baltic states“, in: Biljana Vankovska (ed.), *Legal Framing of the Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: Norms and Reality/ies*, Beograd: Geneva centre for the democratic control of armed forces, Centre for civil-military relations, 2001, p. 109–124; Jūratė Novagrockienė (sud.), *Profesionalioji kariuomenė: vakarų šalių patirtis ir perspektyvos Lietuvoje*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005; Algirdas Gričius, Kęstutis Paulauskas, „Demokratinė civilinė ginkluotųjų pajėgų kontrolė Lietuvoje“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, 2003, p. 217–236; Tomas Jermalavičius, „Karo prievolė Lietuvoje: orientyrai diskusijai“, in: Jūratė Novagrockienė, *op. cit.*, p. 8–29.

⁸ From 11–13 January 1991, the Soviet Union made an attempt at a *coup d'état* with the aim of suppressing Lithuania's independence declared on 11 March 1990. There was little doubt that Soviet commandos would try to seize parliament. Had the assault been attempted, the parliament building would have become another burning Pilėnai. Despite the grave danger, the parliamentarians remained inside with numerous volunteers. The building was surrounded by a live wall of people determined to defend Lithuania's independence.

The vitality of the Pilėnai story in Lithuania's political discourse shows that Lithuanians tend to conceive national defence as total defence, with every inhabitant of the country being involved. The armed forces are a tool in the country's defence, whose effectiveness can be boosted through the support of the whole population. On the other hand, there is another image, namely that of the professional warrior. This is related to the historical peculiarities of the Lithuanian state. After its formation in the thirteenth century, the Lithuanian state was one of the most powerful European states for several centuries.

This expansionist policy required a well-equipped professional army, which was recruited from different ethnicities living in the territory of Lithuania at the time. In Lithuania's current perceptions, this policy is evidenced by the pride taken in the heroism of the defenders of ethnic land, but also in admiration for the professional army and for its victorious exploits in conquering new territories (i. e. expanding one's security space, in current jargon).

1.1. Lithuania's armed forces in the First Republic (1918–1940)

The very existence of the state of Lithuania was in grave danger from the early days of independence in 1918. The speedy establishment of viable armed forces was essential for the survival of the state. In the spring of 1918, the army was formed from volunteers and, from 1918 to 1920, Lithuania's armed forces successfully fought Bolshevik Russia, the Bermontians and the Polish Armed Forces. Because of tense relations with Poland, Lithuania kept a large military force. In early 1922, Lithuania had 52,965 soldiers on the alert⁹.

The military had to perform two functions: first, to be guarantor of the independence and the security shield against Poland; second, to be the force for consolidation of the state (nation) conceived as a unanimous organism. It should be noted that since 1920 the army has never been used in its direct function of defending national independence. There was no military resistance to the Polish ultimatum in 1938, to the German invasion of Klaipėda in 1939 or to the Soviet ultimatum in 1940. The invasion of Lithuania

⁹Gintautas Surgailis, *Lietuvos kariuomenė: 1918–1998*, Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 1998, p. 21.

by the Red Army in June 1940 was the death toll for Lithuania's armed forces. The arrest and deportation of some 2,000 officers and 4,500 soldiers to Soviet concentration camps led to the destruction of the Lithuanian military¹⁰. The remaining part of the military was incorporated into the Soviet Army or deserted. The deserted soldiers and officers composed a core of guerrilla fighters against the Soviets in 1944–1954.

This historical excursion leaves one with a mixed impression of the inter-war Lithuanian Army. On the one hand, the army was a typical institution of a modern state, oriented towards defending the nation and the state from well-defined enemies. On the other hand, the fact that, at a crucial moment, the army became a hostage of irresponsible politicians is an indictment against its top commanders, who distanced themselves from the very people they were trained to defend. However, this was not due to the dependence of the military on civilians, as is customary in democracies. "It was rather the use of the military for partisan agendas, for politicking in the struggle for posts, and thus was not at all democratic but mostly demoralizing."¹¹

1.2. The contemporary model of Lithuania's army in strategic documents

Lithuania was the first republic of the USSR to declare its independence in March 1990. However, it was only after the bloody events in Vilnius of January 1991 and after the failed Moscow putsch in August 1991 that Lithuania received international recognition. In November 1992, Lithuania's Supreme Council – the Reconstructive *Seimas* – declared the re-establishment of Lithuania's armed forces. It proceeded under complicated conditions, with Russia's troops remaining on Lithuania's territory until autumn 1993. Yet, security issues were of utmost concern from the early days of Lithuanian state building.

The shifting international environment and the changing status of Lithuania (on the road to NATO and EU membership) demanded constant

¹⁰ *Ibid.*, p. 72.

¹¹ Vytautas Vardys, „Generolo Raštikio memuarai ir jo vaidmuo Lietuvos politikoje“, *Aidai* 4, 1973, p. 152.

revision and adjustments of security policies. The respective documents constitute a condensed history of the state after the restoration of independence. They reflect not only the story of Lithuania's integration in NATO and the EU but also processes of Westernization and Europeanization accompanied by shifts in security and defence conceptualizations. From this point of view, we shall examine the following documents: the Constitution of the Republic of Lithuania (1992); the Law on Fundamentals of National Security (1996); the National Security Strategy (NSS 2002, 2005) and the Military Strategy of the Republic of Lithuania (MS 2004)¹².

1.2.1. Constitution of the Republic of Lithuania (1992)

The new Constitution of the Republic of Lithuania, adopted by the referendum of 25 October 1992, defined the principles of state security and defence. Security is conceived as national security, while defence is conceived as “the defence of the state of Lithuania from foreign armed attack”¹³.

The basic constitutional provisions on national defence¹⁴ outline the character of civilian-military relations. According to Article 140, the State Defence Council, consisting of the president (Head of the Council), the prime minister, the chairman of the parliament, the minister of national defence and the commander of the armed forces, supervises the main issues of national defence. They are directly accountable to parliament for the management of the armed forces of Lithuania. Parliament is also granted the right to impose martial law, to declare mobilizations and to decide on the employment of the armed forces for the defence of the state or for the implementation of international commitments (Art 142). These constitutional provisions set the legal basis for civilian control over the military. The constitution requires one-year compulsory military training or alternative service. Article 139 of the constitution states: “The defence of the state of

¹² Constitution of the Republic of Lithuania, 1992-10-25 (<http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm>; 2008-11-03); Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios* 2, 1996-12-16, p. 2–20; National Security Strategy, 2002 (<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=167925&b=>; 2008-11-03), 2005 (<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=249438&b=>; 2008-11-03); Military Strategy of the Republic of Lithuania, 2004.

¹³ Constitution of the Republic of Lithuania, art. 139.

¹⁴ *Ibid.*, ch. 13.

Lithuania from foreign armed attack shall be the right and duty of every Citizen of the Republic of Lithuania”.

1.2.2. The Law on the Basics of National Security of Lithuania (1996)

The Law on the Basics of National Security of Lithuania was the outcome of protracted discussions on issues of security and defence¹⁵. The envisaged structures and functions of the armed forces are highly indicative of Lithuania’s security concerns at that time. The document is an attempt at establishing the security and defence policy of Lithuania both as a nation-state (modern discourse) and as a potential member of NATO and the EU (postmodern discourse). On the whole, modern conceptions are predominant in the document. This is particularly evident in the concept of defence as based on the principle of total and unconditional defence:

Total defence means that Lithuania shall be defended with arms by the armed forces, that all the resources of the state shall be employed in the defence effort and that each citizen and the nation shall offer resistance by all means possible. Unconditional defence means that defence of Lithuania shall not be tied to any preconditions and no one may restrict the right of the Nation and each Citizen to resist the aggressor, invader or anyone who encroaches by coercion on the independence, the territorial integrity or the constitutional order of Lithuania.¹⁶

This means that defence comprises defence against both external and internal enemies, and it leads to the subdivision of defence into military defence, guerrilla warfare and civilian defence, quite unique in current defence concepts across the world¹⁷. Besides providing definitions of security and defence, the document also defines the goals and functions of the armed forces. The armed forces “shall be loyal to the Republic of Lithuania, its Constitution, serve the state and society, obey the state government democratically elected by the Lithuanian citizens”¹⁸.

¹⁵ Gražina Miniotaitė, Dovilė Jakniūnaitė, „Lietuvos saugumo politika ir identitetas šiuolaikinių saugumo studijų požiūriu“, *Politologija* 3, 2001, p. 21–43.

¹⁶ Concept of defence as based on the principle of total and unconditional defence (Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas).

¹⁷ Gražina Miniotaitė, „Piliietinis pasipriešinimas Lietuvos gynybos ir saugumo sistemoje“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, 2004, p. 195–210.

¹⁸ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, ch. 18.

One section is devoted to “democratic control over the armed forces”¹⁹. The imperative is that the democratically elected civilian government makes all decisions on defence policy and the armed forces. It also outlines principles and procedures for the civilian control of the armed forces. Nevertheless, as Paulauskas and Gričius claim, the document “failed to establish a clear definition of the parliamentary overview and provided only limited tools of accountability and control”²⁰. The document was eventually superseded by the National Security Strategy and the Military Strategy, which were more consonant with the spirit of the time.

1.2.3. National Security Strategy of the Republic of Lithuania (2002–2005)

The National Security Strategy of the Republic of Lithuania²¹ is much more expressive of Lithuania’s transatlantic orientation. It emphasizes that “the Republic of Lithuania considers international security indivisible and seeks own security as an inseparable part of the wider regional, European and global security of the community of nations”²². A comparison between the 1996 document on national security and the 2002 security strategy shows a turn towards the concept of collective security, even though defence is still treated as a problem for individual states, not as a common one (for NATO and the EU).

The new version of 2005 is constructed on a broader legal basis including the North Atlantic Treaty and the Treaty on the European Union. As a member of NATO and the EU, Lithuania perceives national security as a constituent part of the security policies of these organizations and takes into account the analysis of threats set out in their strategic documents. Lithuania’s security interests now go beyond the “sovereignty, territorial integrity and democratic constitutional order of the Republic of Lithuania” to include concerns such as “global and regional stability” and “security, democracy and welfare of NATO Allies and European Union Member States”, as well as “freedom and democracy in the neighbouring regions of the European Union”.

In the new document, the concept of military defence is modified

¹⁹ *Ibid.*, ch. 8.

²⁰ Algirdas Gričius, Kęstutis Paulauskas, *op. cit.*, p. 241.

²¹ National Security Strategy, 2002.

²² *Ibid.*

quite radically. The principle of total unconditional defence that pervaded all previous documents is dropped. The tasks of defence are supplemented with those of “deterrence and collective defence” and “crisis prevention and stability development”.

1.2.4. The Military Defence Strategy (2004)

Lithuania’s military strategy, adopted in 2004, is firmly based on the idea of collective defence: “By participating in international peacekeeping and crises response operations, the armed forces of Lithuania, an active member of NATO and the European Union, strengthen national security as well as the security of the whole Euro-Atlantic community”²³. This involved a shift from a defence policy based on the perception of threats to one based on capacities.

In 2008, conscription was suspended, and Lithuania changed to a professional army (Table 1). Top priority was given to the development of the Reaction Brigade. As expressed by Renatas Norkus, former undersecretary at the Ministry of National Defence, “Armed forces should be ready for deployment anywhere in the world when dealing with problems caused by terrorism. The defence of Lithuania today starts in Afghanistan rather than within Lithuania’s borders”²⁴. However, it is becoming more difficult to obtain public support for funding for the military: “One of the most difficult challenges has been a mental one: to start thinking in terms of collective defence of the Alliance instead of a collective defence for Lithuania”²⁵.

Year	Career	Conscripts	Reserve	Cadets	Civil
2005	7 410	3 330	6 690	345	2 280
2006	7 340	2 305	5 380	258	2 370
2007	7 150	2 740	4 860	214	2 460
2008	7 090	1 870	4 570	204	2 360
2009	7 840	935	4 280	207	2 400
2010	7 800	50	4,680	208	2 280

Table 1. Lithuanian Army personnel numbers, 2005–2010

²³ Military Defence Strategy, 2004.

²⁴ Renatas Norkus, „Defense Transformation: A Lithuanian Perspective“, Garmisch-Partenkirchen, Germany, 2006-04-11 (<http://www.kam.lt/index.php/lt/96062/>; 2008-09-15).

²⁵ *Ibid.*

2. The inculcation of the normative soldierly model

In inter-war Lithuania, the military education of the soldier most often had to start with elementary training in reading and writing. Being a soldier meant not only having the technical skills of military engagement, but also possessing personal traits like “austerity and glory, discipline in everything, patriotism, heroism”²⁶.

2.1. Training and education of soldiers in contemporary Lithuania

On 19 November 1992, the Armed Forces of the Republic of Lithuania had been officially restored. Subsequently, education and training emerged as a key priority in the development of the Lithuanian Armed Forces and in Western assistance to Lithuania. The build-up of military forces and of the related system of training and education was greatly boosted in 1993, as Russia's troops withdrew from Lithuania, and in early 1994, as Lithuania joined the NATO Partnership for Peace. In 1994, the National Defence School was transformed into the Lithuanian Military Academy (LMA); the department of military conscription was reorganized; institutions were created for the training of conscripts and noncommissioned officers. In 1998, a Training and Doctrine Command (TRADOC) was established. Until 2008, this was responsible for the individual combat training of service personnel in the institutions of military education of the Lithuanian Armed Forces. In 1999, the Baltic Defence College (BALTDEFCOL) was established in Tartu, Estonia. Its primary task was to develop and establish a unified framework of military education for senior staff in Estonia, Latvia and Lithuania, and to integrate the national military academies into a coherent system.

Lithuania's military have also been trained in other NATO institutions of higher military education (in Germany, the UK, France and the USA). The UK is Lithuania's main partner in arranging and implementing defence management reform. Also of great importance are soldier preparation opportunities, support for the development of military training, expert

²⁶ Peter Foot, *op. cit.*, p. 52.

assistance and preferential conditions for the purchase of equipment, all provided by Germany. Lithuania, along with Germany, Latvia, Slovakia and Poland, takes part in the joint EU Battle Group formation²⁷.

2.1.1. Military education at secondary schools

The first acquaintance a young Lithuanian makes with the profession of the soldier is at secondary school, “thanks” to Lithuania’s Riflemen Union. This is a paramilitary organization re-established in 1990²⁸. The Lithuanian Riflemen’s Union currently has 10,000 members²⁹. The Riflemen’s Union has cooperation agreements with Lithuania’s armed forces, with the state border control agency, with the Ministry of Education and with the LMA. The Union’s aim is the patriotic and civic education of the young, and their preparation for military service.

The Union’s Statute and its structure of subordination are oriented towards the soldier as the defender of the motherland. The Statute is emphatic: “The rifleman is the guardian and defender of independence, and he is ready, even at risk of his life, to defend the Lithuanian Republic and its citizens, in full compliance with the oath”³⁰.

2.1.2. The Lithuanian Armed Forces Training and Personnel Command

Since 1998, the training of servicemen has been the responsibility of the TRADOC. In 2008, TRADOC was reorganized to become the Training

²⁷ Lithuanian soldiers have been taking part in international operations since 1994. In this period, more than two thousand Lithuanian soldiers have participated in ten international operations and two OSCE missions. In early 2010, there were about 300 soldiers deployed in international operations and missions in Afghanistan, Iraq, Kosovo and Bosnia and Herzegovina.

²⁸ The Riflemen Union was established in 1919; it reached its peak of influence during the regime of President Antanas Smetona. In 1940, Lithuania’s Riflemen Union had 23 divisions (*rinktinė*) and about 1200 squads (*būrys*), totalling 42,000 riflemen, plus 15,000 riflewomen and about 5,000 supporting members.

²⁹ „Istorija“, Lietuvos šaulių sąjunga (<http://www.sauliusajunga.lt/index.php/istorija-mainmenu-30>; 2008-09-15).

³⁰ *Ibid.*

and Personnel Command (TRAPEC). It is responsible for the individual combat training of service personnel in the institutions of military education and operates under the command and control of the commander of the Lithuanian Armed Forces. Currently, it directs individual military combat training at military educational establishments, maintains cooperation with headquarters of other military units in developing the collective combat training of military units; develops unit combat training programmes; and coordinates active military reserve training, installation of military training areas, utilization of military training territories, development of training facilities in military units and English language training.

Among TRAPEC's functions are also those of accumulating and analysing foreign experience in the area of military training and coordination of its implementation at military training establishments and military units of the Lithuanian Armed Forces.

The main goal of training is the proper qualitative preparation of each soldier to meet the complex tasks and requirements. Considerable attention is given to international military exercises and training, to the teaching of official NATO languages and to improving officer qualifications.

To make sure that the armed forces meet high readiness standards, all combat training is based on NATO doctrine.

2.1.3. Higher military education: the Military Academy of Lithuania

The Military Academy of Lithuania was established in 1994, based on the National Defence School. According to its statute, the military academy is a higher school of learning and education for the training of commanders and specialists committed to excellence and quality. The academy offers several bachelor degrees. While studying there, cadets cover the overall infantry platoon commander programme, gain practice in military units and participate in exercises. After having completed the programme and passed the qualification requirements, they acquire qualifications as motorized riflemen platoon commanders and are commissioned as lieutenants. The academy also provides training for cadets and officers.

The academy combines academic and military training. After three years of studies, the cadets practise as platoon sergeant and platoon com-

mander in army units for four weeks. In 2004, an attempt was made to form a psychological portrait of the cadet using the questionnaire of the American psychologist, John Holland. It emerged that individuals in the group under investigation had the qualities needed of a true commander or leader. The results reveal that the overwhelming majority of cadets (71 %) can be classified as having an enterprising (active) type of personality. The shares of social (communicative) and adaptable (normative) types of character accounted for 11,4 % and 6,2 % respectively³¹.

The academy has been very much focussed on the Leader Development Programme. In 2007, a Leader Training Section was created. The section runs three courses: Leader Training, Military Administration and Methods of Training. The intention is to make the cadets authoritative when dealing with subordinates (leader training), skilled in managing a military unit (military administration) and well versed in the training of soldiers (methods of training).

2.2. Norms of conflict settlement

Conflicts in the Lithuanian Army are related not only to causes intrinsic in the system itself but also to some specific realities in Lithuania. One should mention first so-called “non-statutory relations”, or “*dedovshchina*”³². Though officially the phenomenon is proclaimed a relic of the Soviet past that is not widespread in the Lithuanian Army, we agree with authors who consider that it needs more thorough study³³. The destructive behavioural standards of underground youth groups and of individuals from high-risk families inevitably introduce some disorder into the army. All of this is indicative of the need to

³¹ Viktoras Buiva, Bronius Puzinavičius, „Aktyvus, socialus, adaptyvus (Kariūno psichologinio portreto bruožai)“, in: Nijolė Janulaitienė (sud.), *Karinis rengimas ir ugdymas Lietuvoje*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2007, p. 263–274.

³² “*Dedovshchina*” is the name given to the informal system of subjection of new junior conscripts. It means measures ranging from performing chores for the senior ranks to violent physical and psychological abuse. The phenomenon was originally related to the Soviet Armed Forces and has been reported since in the Russian, US and Canadian Armed Forces (Anton Oleynik, „*Dedovshchina* as an Element of the ‘Small Society’: Evidence From Russia and Other Countries“, *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* 1, 2004).

³³ Bronius Puzinavičius, „Karių tarpasmeninių santykių ypatybės ir problemos“, in: Nijolė Janulaitienė, *op. cit.*, p. 203–229.

create an effective system of conflict prevention. The Code of Ethics³⁴ is the most recent document to form the Lithuanian Armed Force's legal base adopted after Lithuania joined NATO. It identifies the following ethical requirements for military service: respect for human beings and the state; patriotism and civility; political neutrality; justice; legality; responsibility; subordination; confidentiality; honesty; mutual trust; unselfishness; impartiality; and exemplary behaviour³⁵. However, each military institution in Lithuania has created its own system for the maintenance of order and prevention of conflicts. The military academy seems to have the most sophisticated system.

The academy's system of conflict prevention and resolution combines elements of centralization and self-government, and of subordination and self-restraint. Self-government is done by the Senate, the Council and the Cadet's Council. There is also the Cadets' Disciplinary Statute that specifies particular offences and appropriate penalties. In 2003, the academy adopted the Cadets' Code of Honour. On the basis of this document, the academy established the Court of Honour with executive and advisory parts.

In 2004, an investigation was made in the Cadets' Battalion to assess the relative effectiveness of incentive and disciplinary measures on cadets' behaviour. A substantial reduction in disciplinary penalties was noticed. The investigation revealed that this was related to 1) the new system of selecting officers (with more emphasis on motivation and personality types); 2) the aforementioned Leader Development Programme that provides the cadets with psychological knowledge and management skills; 3) the implementation of the Code of Honour; and 4) the functioning of the Court of Honour³⁶.

3. Findings from fieldwork in military institutions

The transformation of the army is part of a broader transformation that Lithuania has undergone because of its membership of the EU and NATO. Due to these integration processes, the Lithuanian state has acquired more features of a postmodern state³⁷. Yet the country's political identity

³⁴ Lietuvos karių etikos kodeksas, *Valstybės žinios* 63, 2005-05-12.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Virginijus Vainauskas, Antanas Survilas, „Skatinimo ir drausminių nuobaudų veiksmingumo tyrimas Kariūnų batalione“, in: Nijolė Janulaitienė, *op. cit.*, p. 279–284.

³⁷ Gražina Miniotaitė, „Poszukiwania litewskiej tożsamości: między dyskursem „modernistycznym a postmodernistycznym“, *Colloquia Communia* 1–2(80–81), 2006, p. 162–169; Idem, „Lithuania's Evolving Security and Defence Policy: 'Not Only Consumer, but Also Contributor?'“, in: Clive Archer (ed.), *New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP*, London: Routledge, 2008, p. 155–173.

is still represented by the vision of a modern territorial state. The inherent tensions are reflected in political debates and in perceptions of the role of the army in wider society. Field studies (interviews and questionnaires) were conducted at military institutions to find out how soldiers themselves perceive Lithuania's army³⁸.

3.1. Analysis of available sociological research

Since 2004, the Strategic Research Centre of the LMA has carried out comprehensive sociological research on the Lithuanian military³⁹. The results are presented in Tables 2 and 3.

Reason	%
I like the army	61
Career prospects	36
Social security	33
It's my vocation	28
Fair wage	27
Family tradition	13
An alternative to unemployment	5
Was invited to join after compulsory service	4
Financial problems	3

Table 2. Reasons given by officers for choosing a military profession, 2005

³⁸The guide for the interviews and polls focussed on four issues: a) personal motivation, self-image and ideals of soldiers; b) the image of the soldier and acceptance of the armed forces in society; perception of public controversies regarding the place of the armed forces in democracy; c) democratic ways of organizing the military; and d) attitudes towards out-of-area missions. In order to place these issues in a wider perspective and to also exploit available data of recent empirical research, the chapter concentrates on the following: a) analysis of previous sociological research related to our questions; b) analysis of the answers to the questionnaire by the cadets of the LM4 and an interview with the Deputy Commandant of the LMA; c) an analysis of 12 interviews with navy soldiers; and d) an analysis of the answers to a questionnaire by 355 soldiers.

³⁹„Karių, tarnaujančių tarptautinėse misijose, socialinės ir psichologinės problemos“ [Strateginių tyrimų centro ataskaita], Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005a; „Karininkų parengimo ir adaptacijos Lietuvos kariuomenėje problemos“ [Strateginių tyrimų centro ataskaita], Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005b; „Karių, tarnaujančių tarptautinėse misijose, ir jų šeimų socialinės problemos“ [Strateginių tyrimų centro ataskaita], Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006.

Motive	2005 (%)	2006 (%)
To have a meaningful personal experience	72	96
To earn some extra money	55	94
To get to know new countries	41	74
To apply theoretical knowledge in practice	21	2
To satisfy a desire for adventure	11	9

Table 3. Motives for joining international missions

The results show that military officers consider the soldier's profession as an exceptional one. Their motives are mainly those of devotion to, and love for, the army. On the whole, military polls show that the modern conception of the army and the soldier remains the dominant one. However, postmodern notions of the soldier as a defender of the values of democracy beyond the national borders are slowly gaining greater acceptance.

3.2. Analysis of the answers to the questionnaire by the cadets of the Lithuanian Military Academy

In November 2008, the 17 cadets of the Military Academy were polled by the author⁴⁰. Which trends are expressed in the cadets' answers?

Personal motivation, self-image and ideals. The answers were dominated by the stance that is typical of the modern military. In choosing the profession of the soldier, the future officers see themselves as defenders of the homeland and the family, as patriots and as members of a noble class. No one among the cadets mentioned a more general goal. In characterizing the good soldier, they were particularly inventive with the epithets: "Upbeat, just, impartial, strong character, tough, inventive, physically strong, courageous, skilled, resourceful, honest, upright, fair, responsible, well educated, self-reliant, self-educating, ambitious, innovative, rational, self-possessed, patriotic". Interestingly, no one mentioned discipline. This indicates that the characteristics of the good soldier combine modern and postmodern ideals. The cadets considered the following as exclusive qua-

⁴⁰ Cadets' answers to the questionnaire, deposited at the Department of Political Science at the Military Academy, Vilnius: LMA (Military Academy of Lithuania), 2008; unpublished data.

lities of the professional soldier: solidarity; honesty; devotion to the task; courage in the face of danger (one response); obedience and subordination (one response).

Acceptance of the turned forces in society. The cadets pointed out that there was a gap between the military and the larger society. In their view, society has some negative stereotypes of the soldier (“only the losers join the army”, “the army is a prison, is boring”); besides, the public is sceptical about the need for the army (“waste of money”, “would not be able to defend us, anyway”).

Democratic ways of organizing the military. In this respect, the cadets pointed out that conflicts were dealt with behind closed doors in the military (“not resolved but stifled”). The question of “Are your individual rights and freedoms respected?” was answered affirmatively by most cadets, but a few complained that their rights were “not always” respected. Interestingly, the answers given by male and female cadets differed notably. All the women taking part in the inquiry (3 of 17) said their rights were not guaranteed. The cadets are unanimously of the opinion that a soldier should be interested in politics; they also considered civilian education necessary for the military. Training in psychology, management and pedagogy were considered most useful. Somewhat surprising was the cadets’ attitude towards the training of leaders. While stressing fairness, tolerance, courage, decisiveness, trustworthiness and strong will as the qualities of a good leader, most of them held the opinion that this is not a matter of training, but that “leaders are born, not made”.

Relation to out-of-area mission. In assessing out-of-area missions, most of the cadets expressed their doubts about the politicians’ competence in decision-making on the issue of the missions; they were also doubtful whether participation was always in the interest of Lithuania (“the missions should be confined to those serving the interests of Lithuania and NATO states”). Acquired experience was considered the most positive aspect of mission participation. Comparing Lithuania’s army with the armies of other countries, they considered Lithuanian troops were doing an excellent job in their missions, being steadfast and well prepared. Among the weak points of Lithuania’s military, inflexibility, conservatism and poor weaponry and machinery were mentioned as part of the Soviet heritage.

As for the transition to a professional military, half of the cadets were in favour, while the other half was sceptical about its good effects (“all the citizens should be prepared for defence”). Most of the cadets polled thought that the transition neither guarantees nor helps to increase Lithuania’s security.

3.3. Interview with the Deputy Commandant of the Lithuanian Military Academy

The Deputy Commandant of the LMA for studies and science was also interviewed. Pranas Jankauskas recently left the army at the age of 63. He had held the office since the establishment of the LMA and was thus a most valuable witness of, and participant in, the development of the new conception of the soldier in Lithuania. His responses were mostly in line with the rest of the respondents. Replying to the questions of personal motivation, self-image and ideals, he stressed such features of the good soldier as conscientiousness, modesty and professionalism. The most prominent feature of the profession, he said, was “to do the duty, whatever the circumstances”. As for the ideals to be served by the soldier, he spoke about homeland and national history.

Concerning the acceptance of the armed forces in society, Jankauskas complained that the media were reluctant to deal with military issues. In his view, issues of national concern were becoming ever more side-lined due to commercialization of the media. On the agenda, he sees the creation of the professional army as well as a boosting of the role of volunteers and riflemen in the country’s defence. Among the negative stereotypes of the army, he was mostly worried about those of being a “waste of money” and “impotent of defence”, or the suggestion that “NATO should defend us”. With regard to democratic ways of organizing the military, he said that the specificity of the armed forces in the context of internal conflicts was that of submitting to statutory principles of submission and command, not to those of soldiers’ individual rights and liberties. Besides being trained in military matters, the soldiers should gain a humanitarian education. They should be well versed in politics, though not meddling in this field; controversial issues of politics should not be discussed in the army. Regarding his attitude to out-of-area missions, Jankauskas pointed out that Lithuania’s

participation in foreign missions had not always been well thought out nor was it always in the country's true interests. He is critical of Lithuania's involvement in the Iraqi conflict. In his view, the army's structural reforms should not be rigidly tied to the needs of international cooperation on security issues but should "match the country's human resources and capacities".

3.4. Interviews with professional soldiers

In 2009, Lithuania gave up the conscript army in favour of a professional one. The transition was accompanied by the inflow of new people, professional soldiers, into the armed forces. Twelve of the new professionals, starting their service in 2008–2009, were selected for interview. All of them were mariners, former conscripts, 23–28 years of age, who had joined the army from civilian professions and signed four-year service contracts. The following questions were asked in order to find out about the interviewees' motivation, self-image and ideals of soldiering. What is the distinguishing feature of the soldier's profession and how does it differ from other professions? What is your image of the good soldier? What traits are desirable in a soldier? What has prompted your personal choice of the profession: attractiveness of the profession, salary, social benefits, good company, prospects of a career, the possibility of travelling to other countries or gaining new experiences?⁴¹

Answers to the first question tended to diverge. For some of the soldiers (7 out of 12), it was the profession's importance to society. For others, its attractiveness for the individual was the primary motive. The profession was said to be interesting, with promising career opportunities and social benefits.

In answers to the second question, the following traits were pointed out: professionalism, responsibility (eight answers), exemplary public behaviour, high motivation, robustness, forcefulness, diligence, tidiness, dutifulness, courage, manliness, obedience (one answer) and good education (one answer).

⁴¹ „Profesinės karo tarnybos karių vertybinės orientacijos ir požiūris į karo tarnybą“ [Strateginių tyrimų centro ataskaita], Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2009.

Responding to the last question, most respondents (seven out of 12) referred to vocation as the main motive (“I have long dreamt about it”; “there is a soldier’s streak in me”; “the attraction of the military structure”); three mentioned “the desire for adventure”; four referred to the profession as “exciting”; and three stressed their family’s military tradition. Five soldiers stressed social benefits, career opportunities and secure remuneration. One soldier was inspired to join the military because of his participation in Young Riflemen’s activities at school.

The next group of questions concerned the image of the soldier and the army held by the respondents before joining the military, and how that image had changed after several months of service. All interviewees, with one exception, had already had some experience in the army as conscripts. The image they had of the army was influenced both by personal experience and by dominant social stereotypes. All noted that the army had changed for the better. From a closed institution operating on the basis of hardly perspicuous disciplinary codes, it had become a much more open and democratic structure, oriented towards the soldier’s needs (“it was much more strict previously, now it is more liberal”, “it is much more professional, human life is most important”). There were, nevertheless three respondents who complained about the lack of discipline and challenging tasks.

The third part of the interview was related to the issue of democratic ways of organizing the military. The soldiers were asked about their ideas of good leadership and their experiences of it. In characterizing the good commander, the soldiers focussed on such traits as being fair, albeit exacting (“stem, but just”); competent (“adequately explains the tasks”, “gives clear and logical commands”); responsive to the particular circumstances of the soldier (“any soldier’s request or inquiry is attended to”); unbiased and friendly (“helpful regardless of the soldier’s time of service”); capable of organizing a cooperative effort and maintaining a healthy atmosphere in the collective; and skilful in using the system of incentives operating in the army.

There were radical divergences in the responses to the second aspect. The majority of the soldiers considered the commander’s orders as being beyond question, as the Army Statute has it (“orders are beyond dispute”). Yet, some held the view that only those orders that do not break the soldier’s code of behaviour should be complied with. The soldier thus has to know not only his duties but also his rights. (“Most importantly, one should heed the statute; the

order should be just; everyone should know the statute and refuse to comply with an unjust command”). These responses are indicative of a tension in the army between the imperative and the consensual modes of leadership.

3.5. Answers to the questionnaire

In June 2009, the Strategic Studies Centre of the LMA conducted a survey among soldiers. The questionnaire involved 355 marine and infantry soldiers who had begun their service between 1997 and 2009. Predominant were those who began their service in 2008–2009⁴².

Personal motivation, self-image and ideals of soldiers. In responding to the question of “Do you agree or disagree that these reasons prompted your choice of the military profession?”, soldiers had to choose from 16 possible answers. The different answers reveal some soldiers’ conception of the profession as a highly public one, very important for the state (answers include “doing something good for Lithuania”, “honour/prestige of the profession”, “serving other people”); others consider orientation to personal well-being (answers “attractive social privileges (social benefits, health care)”, “good salary”, “job security”, “interesting work”). The main reason for choosing the profession was “interesting work” (79,8 %). Next are the answers expressive of willingness to serve the country. “Doing something good for Lithuania” was the choice of 69,2 % of respondents, with “serving other people” for 65,9 % and “honour/prestige of the profession” for 67,3 %. Of some importance is the willingness to travel and to find opportunities for self-expression abroad (61,8 %). It is to be noted that the reasons of personal well-being were deemed less important than the social prestige. Good remuneration was given as a reason by only 46,9 % of respondents.

The second set of questions tried to elicit the image of the military profession. In answering the question “Do you agree or disagree that the soldier’s profession is characterized by the following?”, soldiers had to choose from 14 possible answers. The answers show that the soldiers consider the profession as a service for their country and its people. “Readiness to help others” was stated by 75,2 %; “readiness to risk one’s life” by 75,2 %;

⁴² *Ibid.*

“greater responsibility than in other professions” by 70,3 %; and patriotism by 61,4 %. They also consider the profession as requiring such traits as endurance and physical fitness (83,9 %), orderliness and punctuality (87,8 %) and psychological resilience (74,9 %). Professional skills, knowledge of weaponry and military technology were deemed important (71,9 %), while good education (fluency in languages, etc.) was considered less important (51,6 %).

The image of the soldier and acceptance of the armed forces in society. On the whole, the respondents have a positive view of Lithuania’s army. Only 10,4 % judged it “bad” or “very bad”. Interestingly, though being professionals themselves, the majority of the respondents (53,4 %) prefer the army to consist of both professionals and conscripts and a minority prefer an army of professionals only (45,2 %). As the answers to the question of “How do you rate Lithuania’s Army?” show, the respondents have the best opinion of the army’s operations on the international scene (cooperation with NATO has 86,1 % approval and international missions 87,6 % approval). The army’s technological progress received a much lower percentage of approval (43,2 %). Concerning the mission in society, as many as 98,2 % of respondents linked it to “defence from possible foreign enemies”; the army is also expected to foster patriotism among the young (90,6 %) and to assist civilians in crises and natural emergencies (94,4 %). The respondents are also nearly unanimous about the army’s necessary contribution to international security (94,2 %). Most respondents disapprove of negative stereotypes of the army. Only 16,7 % agree with the statement that “NATO and the EU guarantee us security, so the purpose of Lithuania’s army is not clear”. The statements “The army has no serious purpose at present” and “Lithuania needs no army” are approved by only 10 % and 13,3 %, respectively. A somewhat larger percentage of respondents agree with the statements that the army suffers from corruption (29,4 %) and bureaucracy (41,9 %), and 46 % agreed with the statement “The army is a closed organization, the character of which can only be known to its soldiers”. On the whole, the attitudes show a certain inconsistency. While considering defence of the homeland to be the army’s main mission, respondents gave the most positive assessments of the army’s achievements abroad, its participation in international missions and cooperation with NATO states.

Democratic ways of organizing the military. The attitude of respondents towards democracy in the army is expressed by answers to the question "Do you agree that there is democracy in Lithuania's army?" The majority of respondents agreed for reasons including "soldiers may report on the commanders" (80 %); "soldiers may sue commanders if allegedly mistreated" (79,3 %); and "the soldiers and the commanders are under the same rules" (66,8 %). However, quite a few respondents (46,8 %) agreed that "there can be no democracy in the army, for it is incompatible with discipline and obedience". This corroborates our statement that the contemporary image of Lithuania's army combines modern and postmodern features.

Attitudes to out-of-area missions. Attitudes towards international missions were expressed in response to the following questions: "Are you willing to take part in international missions?"; "How much do you know about Lithuania's international missions (in Kosovo, Bosnia and Herzegovina, Afghanistan, Georgia and Iraq)?"; "Why should Lithuania's army participate in international missions?"; and "Why should Lithuania's army not participate in international missions?". 80 % of respondents expressed their willingness to participate in international missions. They knew most about Lithuania's engagement in Iraq (49,2 %) and Afghanistan (57,1 %). The missions were seen as justified by the soldiers as Lithuania's performance of its obligations to NATO, the EU, OSCE and the UN (92,6 %) and as a way of dealing with the menace of international terrorism (85,1 %). In responding to the provocative question of "Why should Lithuania's army not participate in international missions?", most respondents rejected arguments in favour of non-participation. Least approved was the statement that "participation in such missions only lessens Lithuania's security" (18,6 %). However, the statement that missions are "dangerous for Lithuania's soldiers' life and health" was confirmed by 49 %. Similarly, the argument that "domestic economic and social problems should be of primary concern" was approved by 48,7 % of respondents. These answers show clearly that the participation of Lithuania's army in international missions is considered an important part of the soldier's profession.

4. Concluding remarks

When Lithuania declared the restoration of its independence in 1990, no member of the international community was eager to recognize it. The stimulus for the recognition of Lithuania's sovereignty was only created by the events of 1991, when the people's power – unarmed crowds facing Soviet military vehicles – won the decisive battle. No wonder that some theorists of non-military strategies of defence saw Lithuania as a vindication of their case and urged the country to renounce traditional military defence⁴³. The role accorded to civilian resistance in the documents that set out Lithuania's security and defence policies is quite unique across the world.

In 1992, Lithuania declared the re-establishment of its army. Its core was constituted of officers, who were graduates of Soviet military schools; of volunteers, most of whom had had experience of Soviet compulsory military service; and of conscripts. The army was re-established as a symbol of statehood and was oriented both in structure and functions towards territorial defence. Models for the army were sought in Scandinavian countries, particularly in Sweden; Germany's army also served as a basis for orientation. From the very beginning, emphasis was on the spiritual and historical links with the military traditions of Lithuania's inter-war period of 1918–1940. However, there was a Soviet legacy in Lithuania's army, such as the practice of "*dedovshchina*". Conscription, though prescribed by the constitution, was highly unpopular and was massively evaded both by legal and illegal methods. The situation has changed since 1994, when Lithuania joined the NATO Partnership for Peace.

The normative model of the army and the soldier is best revealed in the documents that define Lithuania's security and defence policy. All of them, from the constitution to the Military Strategy, endorse the democratic notion of the army's role and function in society, with an emphasis on the importance of civilian control of the military.

The analysis of Lithuania's strategic security and defence documents and other expressions of the country's political culture showed that Lithuania features two competing models of the soldier: 1) the soldier as a de-

⁴³ Adam Roberts, Timothy Garton Ash (eds.), *Civil Resistance and Power Politics. The Experience of Non-violent Action from Gandhi to the Present*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

fender of the motherland; and 2) the soldier as a professional. The valiant fighter for the motherland and the idea of total defence reflect Lithuania's orientation towards the nation-state. This was predominant in the official discourse until about 2000–2001. This conception of international relations still underlies the rationale of total unconditional territorial defence in The Law on the Basics of National Security of Lithuania.

The other model is related to Lithuania's membership of NATO and the EU and the related strategic documents (National Security Strategy and Military Strategy). With the demise of the bipolar world order and the intensification of global processes, the boundary between the domains of peace and danger became much more fluid. Democratic countries have become challenged by new threats, such as terrorism. The concepts of security and threat have undergone changes because the enemy, who was previously well defined, appears less clear-cut these days. The soldier, in the current image, is not so much fighting against a concrete evil but fighting for an abstract good. A paradoxical situation is thus created, with the postmodern soldier embodying the "force for good", operating in premodern to modern societies based on differing conceptions of security and threat; the likely result is alienation between the soldier who is fighting for that good and those he is tasked to protect.

If detached from the historical and cultural roots of the homeland, the military profession loses the distinctiveness of the constitutional "right and duty of every citizen to defend the state of Lithuania from foreign armed attack". The idea that "Lithuania's national defence begins in Afghanistan" may be in line with NATO's strategic stances, but it has remained alien to Lithuania's public opinion. Neither has it become the motivational basis for young people to choose the military profession. The high level of trust in Lithuania's army is clearly based on the traditional idea of the state's territorial defence and on the image of the soldier as the defender of the homeland.

The process of the soldiers' institutional socialization is also affected by the oscillation between the two role models. The military socialization of Lithuania's youth begins at secondary school. The Riflemen Union plays the main role in this, with the support of the Ministries of Defence and Education. This stage is dominated by the normative model of the soldier as a

patriot and defender of the motherland and is geared towards the conscript army that is currently declining. On the other hand, Lithuania's system of military education, as organized by TRAPEEC, provides military training that meets NATO standards. Numerous international examination teams have confirmed this. Its programmes are oriented towards the training of the professional military.

At the level of officer training (LMA), the orientation is towards the development of a commander or leader capable of taking responsible and reasonable decisions. This is evidenced by the growing attention paid to the Leader Development Programme that comprises both training in and the provision of military management and teaching skills. In the academy's system of conflict resolution, much emphasis is laid on the cadets' initiative; measures of moral persuasion are widely used and the reactive approach to conflict resolution has been changing to a proactive approach.

Our empirical research confirms the conclusions drawn from the basic strategic documents and military institutions; namely, that the contemporary Lithuanian Army is in transition from the value assumptions of a modern nation-state to the political discourse of a postmodern society based on common civic values. When comparing the model of the soldier promoted in the official political discourse with public attitudes towards the army and soldiers' views of their own profession, one can notice both similarities and differences. Both narratives are similar in that they lack a definite, consistent vision of the army and the soldier. Current Conceptions of the Lithuanian soldier move between cosmopolitanism and patriotism, and between modern and postmodern virtues.

Since Lithuania joined the EU and NATO, strategic documents have been continuously overhauled to adapt them to NATO's principles. Lithuania's specificities were often side-lined in this process of accommodation, of bringing the model of the soldier into line with that of modern democracies. To paraphrase Alexander Wendt⁴⁴, one may say that Lithuania's international socialization that began as a social learning process is now becoming mostly a process of social imitation, of uncritical acceptance of the social and political norms invented and practised by some other na-

⁴⁴ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 325–327.

tions. However, public attitude in Lithuania towards the army is still heavily influenced by the cultural and historical foundations of the nation-state. The abstract rhetoric of universal human rights and global containment of threats is not very welcome in a society bent on keeping its national identity.

Consequently, inconsistencies in the image of the army and the soldier were most evident in the interviews with professional soldiers. Citing the reasons for their choice of the profession, they seemed to be under pressure from both the official goals and public opinion. Thus, they attempted to balance the modern image of the soldier as the patriotic defender with the postmodern model of the globally deployable fighter for good. However, the traditional image is dominant. The army is, for them, primarily a symbol of national unity and a school for patriotism. Ironically, as many as 53 % of the professionals interviewed were critical of the politicians' decision of 2008 to abandon the military draft in favour of the all-professional army. In their view, Lithuania's army "should comprise both professionals and conscripts". Thus, the shift from an army of conscripts to an army of professionals is not merely an institutional reform leading to a reduction in the number of soldiers but will also determine whether the army will remain an important part of Lithuania's national identity.

Publikuota:

Sabine Mannitz (ed.), *Democratic Civil–Military Relations. Soldiering in 21st Century Europe*, London, New York: Routledge, 2012, p. 167–187.

Bibliografija

Knygos

1. *Новейшие тенденции в американской моральной философии (на примере анализа теории справедливости Джона Ролса)*
[filosofijos mokslų kandidato disertacija; mašinraštis], Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Философский факультет, Москва, 1977.
2. *Reliatyvizmas ir tolerancija*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
3. *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation*, Cambridge: Albert Einstein Institute, 2002.
[italų k.: *Lituania: la storia della liberazione nonviolenta*, traduzione di Alessandro Formisano, Molfetta: La Meridiana, 1995;
mandarinų k.: *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation*, Taipei, 1997.]
4. *Lietuvos užsienio ir saugumo / gynybos politika (1990–2007): naujojo tapatumo paieškos* [habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga: socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)], Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.

Sudarytoja

1. *Neprievarta po Gandžio*, Vilnius: Neprievartos Centras, 1992.
2. *Tolerancija kintančioje Rytų ir Vidurio Europoje*, Vilnius: Logos, 1995.
3. *Nonviolence and Tolerance in Changing Eastern and Central Europe*, Vilnius: Logos, 1996.
4. *New Dimensions of European security: The ESDP and the Baltic Sea Region*, Vilnius: General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, 2006.

Straipsniai

1. „Utilitarizmo etika“, *Etikos etiudai* 5. *Kultūra, dorovė, asmenybė*, Vilnius: Mintis, 1981, p. 117–138.
2. „Intuityvizmo etika“, *Etikos etiudai* 6. *Dorovinės vertybės*, Vilnius: Mintis, 1982, p. 147–163.
3. „Moralinių principų pagrindimo šiuolaikinėje JAV etikoje problema“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A (visuomenės mokslai)* 3(80), 1982, p. 23–28.
4. „Теория справедливости Дж. Роулса“, in: Л. М. Архангельский, Л. В. Коновалова, К. А. Шварцман (ред.), *Критика современных буржуазных этических концепций*, Москва: Наука, 1983, p. 87–103.
5. „Socialinio teisingumo teorija“, *Problemos* 33. *Etika ir filosofija*, 1985, p. 92–96.
6. „Проблема метода в ‘теории справедливости’ Дж. Ролса“, in: Ромас Жибайтис, Витаутас Жямайтис, Чесловас Календа, *Проблемы истории этики 1. Методологические вопросы истории этики*, Вильнюс: Институт философии, социологии и права Академии наук Литовской ССР, 1985, p. 155–164.
7. „Etinis reliatyvizmas ir tolerancija“, *Etikos etiudai* 10. *Pagarba ir pakanta*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 85–99.
8. „Kanto etinės idėjos šiuolaikinėje moralės filosofijoje“, in: Algirdas Degutis (sud.), *I. Kanto filosofijos profiliai*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 141–159.
9. „Civil Disobedience: Justice Against Legality“, *The Acorn* 5–6(2–1), 1990–1991, p. 21–23.
10. „Piliietinis nepaklusnumas: teorija ir praktika“, *Filosofija. Sociologija* 2(5), 1991, p. 75–85.
11. „Tolerancijos idėja I. Kanto praktinėje filosofijoje“, in: Jonas Balčius (sud.), *Iš tolerancijos istorijos*, Vilnius: Academia, 1992, p. 66–79.
12. „Neprievartinis pasipriešinimas Lietuvoje rusinimo politikai (1862–1905)“, *Filosofija. Sociologija* 3, 1994, p. 28–34.
13. „Piliietinė gynyba: prielaidos ir perspektyvos“, in: Vacys Bagdonavičius (sud.), *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994, p. 98–104.

14. „Tiesos jėga prieš prievartą“, in: Alfredas Guščius, Dalia Marija Stančienė (sud.), *Trečioji ir ketvirtoji religijos, filosofijos ir bažnytinio meno studijų savaitės*, Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla, 1994, p. 40–51.
15. „Pilietinės gynybos elementai Lietuvos saugumo sistemoje“, in: Liliana Astra, Gražina Miniotaitė (sud.), *Tolerancija kintančioje Rytų ir Vidurio Europoje*, Vilnius: Logos, 1995, p. 136–148.
16. „Elements of Civilian-Based Defence in the Security System of Lithuania“, in: Liliana Astra, Gražina Miniotaitė (eds.), *Nonviolence and Tolerance in Changing Eastern and Central Europe*, Vilnius: Logos, 1996, p. 136–148.
17. „Lithuania: From Nonviolent Liberation to Nonviolent Defence“, *Gandhi Marg* 19(2), 1997, p. 199–209.
18. „Lithuania“, in: Hans Mouritzen (ed.), *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*, London: Ashgate, 1998, p. 165–193.
19. „Lithuania's Security: Dynamics of Perception and Policy“, in: Robert Jansson (ed.), *Hard and Soft Security in the Baltic Sea Region*, Stockholm: Olof Palme International Center, 1998, p. 89–100.
20. „Reflektyvistinių studijų svarba tarptautinių santykių dėstyme“, in: Raimundas Lopata, Nortautas Statkus (sud.), *Tarptautinių santykių dėstymas po Šaltojo karo*, Vilnius: Naujasis lankas, 2000, p. 196–199. [anglų k.: „The Need for Reflectivist Studies in the Teaching of International Relations“, in: Raimundas Lopata, Nortautas Statkus (eds.), *Teaching International Relations after Cold War*, Vilnius: Naujasis lankas, 2000, p. 97–101.]
21. „Lietuvos saugumo politika ir identitetas šiuolaikinių saugumo studijų požiūriu“ [su Dovile Jakniūnaite], *Politologija* 23(3), 2001, p. 21–43.
22. „Lithuania and NATO Enlargement“, *Baltic Defence Review* 6, 2001, p. 30–35.
23. „Feminizmas ir tarptautinių santykių teorija“, in: Alvydas Jokubaitis, Tomas Sodeika (sud.), *Seminarai 2001*, Vilnius: Atviros visuomenės kolegija, 2002, p. 133–147.
24. „Feminizmo iššūkiai tarptautinių santykių teorijai“, *Logos* 30, 2002, p. 82–95.

25. „Tarptautinių santykių teorija ir etika: nuo vertybinio neutralumo prie atsakomybės etikos?“, in: Nerija Putinaitė, Audronė Žukauskaitė (sud.), *(Po)Etikos: Kaip galima šiuolaikinė etika*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 62–72.
26. „Convergent Geography and Divergent Identities: A Decade of Transformation in the Baltic States“, *Cambridge Review of International Affairs* 16(2), 2003, p. 209–222.
27. „The Baltic States: In Search of Security and Identity“, in: Charles Krupnick (ed.), *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2003, p. 261–296.
28. „Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos gynybos ir saugumo sistemoje: raida ir perspektyvos“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004, p. 195–209. [anglų k.: „Civilian Resistance in the Security and Defense System of Lithuania: History and Prospects“, *Lithuanian Annual Strategic Review 2003*, Vilnius: Lithuanian Military Academy, 2004, p. 223–238.]
29. „The Integration of Europe and the Dialogue of Values: The International Socialization of Lithuania in the Process of Euro-Atlantic Integration“, in: Patricia Shipley, Heidi Mason (eds.), *Ethics and Socratic Dialogue in Civil Society: Series on Socratic Philosophizing* 11, Munster: Lit. Verlag, 2004, p. 101–111.
30. „Emmanuelio Levino atsakomybės etika ir tarptautinė politika“, *Logos* 40, 2005, p. 107–116.
31. „Tapatybės paieškos šiuolaikinėje Lietuvos užsienio politikoje: tarp Šiaurės ir Rytų dimensijų“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005, p. 83–97. [anglų k.: „Search for Identity in Modern Foreign Policy of Lithuania: Between the Northern and Eastern Dimensions?“, *Lithuanian Annual Strategic Review 2004*, Vilnius: Lithuanian Military Academy, 2005, p. 69–84.]
32. „Europos normatyvinė galia ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija* 43(3), 2006, p. 3–19.
33. „Moralinės tolerancijos samprata I. Kanto praktinėje filosofijoje“, *Logos* 48, 2006, p. 14–23.
34. „Poszukiwania litewskiej tożsamości: między dyskursem modernistycznym a postmodernistycznym“, *Colloquia Communia* 1–2(80–81), 2006, p. 162–169.

35. „Lietuvos saugumo ir gynybos politika: raida ir perspektyvos“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2006*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2007, p. 161–174. [anglų k.: „Lithuania’s Evolving Security and Defence Policy: Problems and Prospects“, *Lithuanian Annual Strategic Review 2006*, Vilnius: Military Academy of Lithuania, 2007, p. 177–191.]
36. „Lithuania’s Evolving Security and Defence Policy : ‘Not only Consumer, but also Contributor?’“, in: Clive Archer (ed.), *New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP*, London, New York: Routledge, 2008, p. 155–173.
37. „Teisingumas prieš teisėtumą: pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija“ [I dalis], *Logos* 57, 2008, p. 67–74.
38. „Kariuomenės modelio konstravimas Lietuvos politiniame diskurse“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2008*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2009, p. 197–214.
[anglų k.: „The Construction of the Model of the Army in Lithuania’s Political Discourse“, *Lithuanian annual strategic review 2008*, Vilnius: Military Academy of Lithuania, 2009, p. 183–202.]
39. „Lithuania: From Non-violent Liberation to Non-violent Defence?“, in: Siby K. Joseph, John Moolakkattu, Bharat Mahodaya (eds.), *Non-violent Struggles of the Twentieth Century: Retrospect and Prospect*, Gopuri, Wardha: Institute of Gandhian Studies, 2009, p. 199–216.
40. „Teisingumas prieš teisėtumą: pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija“ [II dalis], *Logos* 58, 2009, p. 54–62.
41. „Нормативното влияние на ЕС върху конструирането на литовската интернационална идентичност“, *Философски алтернативи* 5, 2009, p. 74–84. [bulgarų k.]
42. „Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos tendencijos“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2010–2011*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2011, p. 127–142. [anglų k.: „Europeanization Tendencies of the Foreign and Security Policy of the Baltic States“, *Lithuanian Annual Strategic Review 2010–2011* (1), Vilnius: Military Academy of Lithuania, 2011, p. 101–119.]

43. „Les orientations atlantiques et européennes dans la politique étrangère et de sécurité des États baltes. Permanence, équilibre et stabilité“, in: Céline Bayou, Matthieu Chillaud (dir.), *Les États baltes en transition: Le retour à l'Europe*, Bruxelles: P.I. E. Peter Lang, 2012, p. 23–40.
44. „The Lithuanian Reform of the Armed Forces after Independence“, in: Sabine Mannitz (ed.), *Democratic Civil–Military Relations. Soldiering in 21st Century Europe*, London, New York: Routledge, 2012, p. 167–187.

Kiti tekstai (*working papers*)

1. *The Security Policy of Lithuania and the “Integration Dilemma”*, COPRI Working Papers 5, Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute, 2000.
[kitas leidimas: *The Security Policy of Lithuania*, Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, Vilnius, 1999.]
2. *The Baltic States: In Search of Security and Identity*, COPRI Working Papers 14, Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute, 2001.

Recenzijos

1. „Nauja pažintis su vakarų moralės filosofija“, *Etikos etюдai 10. Pagarba ir pakanta*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 161–166. [Recenzuojama: Клара А. Шварцман, Современная буржуазная этика: иллюзии и реальность, Москва: Мысль, 1983.]
2. „Etikos įvadas“, *Etikos etюдai 10. Pagarba ir pakanta*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 178–184. [Recenzuojama: Абдусалам А. Гусейнов, Введение в этику, Москва: МГУ, 1985.]

Interviu

1. „Pilietinė gynyba: teorijos ir realybė“ [interviu; kalbėjosi Juozas Pocius], *Karys* 9, 2010, p. 44–47.

Asmenvardžių rodyklė

- Ackerman, Peter 46, 59
 Adamkus, Valdas 118, 131–132, 132, 153, 153, 158
 Adler, Emanuel 90, 132
 Allworth, Edward 129
 Anderson, Shelley 46
 Arato, Andrew 79
 Archangelskij, L. M. 192
 Archer, Clive 115, 174, 195
 Arendt, Hannah 49, 76
 Aristotelis 64
 Arnswald, Sven 135
 Ash, Timothy Garton 184
 Ashton, Catherine 154
 Astra, Liliana 193
 Attenborough, Richard 53
- Bagdonavičius, Vacys 57, 98, 192
 Bayou, Céline 196
 Balčius, Jonas 192
 Barnett, Michael 90, 132
 Bartelson, Jens 94, 94, 122
 Baudrillard, Jean 161
 Bedau, Hugo A. 64, 72, 76
 Bentham, Jeremy 21, 31
 Beresnevičius, Gintaras 153
 Berg, Eiki 129, 151, 152, 153
 Bertašavičiūtė, Rima 8
 Biersteker, Thomas J. 122
 Blank, Kermit 88, 89
 Bleiker, Roland 46
- Bloom, Stephen R. 140
 Bohr, Annette 129
 Boserup, Anders 45
 Boucher, David 65
 Boulding, Kenneth E. 49, 49
 Brazauskas, Algirdas 129
 Brommesson, Douglas 141, 141, 149, 152
 Buiva, Viktoras 173
 Burant, Stephen R. 111
 Burgess, Guy 49
 Burgess, Heidi 49
 Burk, James 161, 161
 Burrowes, Robert J. 46, 50
 Burton, Frank 94, 95, 100
 Butkevičius, Audrius 6, 55, 59, 112
 Buzan, Barry 86, 94, 103
- Campbell, David 122, 140
 Carlen, Pat 94, 95, 100
 Cederman, Lars-Erik 133, 143
 Chillaud, Matthieu 195
 Christiansen, Thomas 90
 Clausewitz, Carl von 48
 Clearly, Laura R. 161
 Clemmesen, Michael 97
 Cohen, Jean L. 79
- Dalby, Simon 92
 Daugirdas, Albertas 57
 De Valk, Gilliam 59
 Degutis, Algirdas 28, 68, 77, 192

- Delors, Jacques 158
 Dembkowski, Harry E. 104
 Demokritas 66
 Deutch, Karl 87
 Diez, Thomas 149
 Dombrovskis, Valdis 152
 Doty, Roxanne 93
 DuVall, Jack 46
 Dworkin, Ronald 64, 78
- Eder, Klaus 144, 144
 Edwards, Paul 29
 Eglitis, Olgerts 46, 53
 Ehin, Piret 151, 152, 153
 Epikūras 11, 66
 Feinberg, Joel 79
 Fischer, Louis 73
- Foot, Peter 162, 162, 170
 Formisano, Alessandro 191
- Gaidys, Vladas 117
 Gailius, Antanas 29, 68
 Galbreath, David J. 151
 Galtung, Johan 73, 73
 Gandhi, Mahatma (Mohandas) 6, 45, 49, 53, 63, 64, 71, 71, 72–75, 73, 74, 75, 76, 76, 80
 Geeraerts, Gustaaf 45
 Geremek, Bronislaw 152
 Gerner, Kristian 51
 Glaser, Sheila Faria 161
 Goodin, Robert E. 139
 Gorbačov, Michail 52, 123
 Graziano, Paolo 142
 Gričius, Algirdas 162, 163, 168, 168
 Grybauskaitė, Dalia 155, 156
 Gudavičius, Edvardas 121
 Guseinov, Abdusalam 196
 Guščius, Alfredas 193
- Haab, Mare 134, 146
 Haas, Ernst B. 87
 Habermas, Jürgen 61, 61, 64, 64
 Hansen, Peter 89
 Harding, Walter 71
 Hashmi, Sohail H. 86, 95
 Hedegaard, Lars 115
 Hedlund, Stefan 51
 Herd, Graeme P. 135
 Heurlin, Bertel 161
 Hill, Christopher 141
 Hitler, Adolf 72
 Hye, Frank 162
 Hobbes, Thomas 30–31, 31, 64, 65–70, 65, 66, 78
 Hoffman, Stanley 85–86, 86
 Holms, Robert L. 47
 Holst, Johan Jorgen 51, 51
 Hooghe, Liesbet 88, 89
 Hume, David 11, 30, 66
 Huntington, Samuel 130, 145
- Iyer, Raghavan Narasimhan 73
 Ilves, Toomas 125, 144, 152
- Jabri, Vivienne 161
 Jacobson, David 161
 Jakniūnaitė, Dovilė 151, 167, 193
 Jankauskas, Pranas 178
 Jansson, Robert 193
 Janulaitienė, Nijolė 173, 174
 Jermalavičius, Tomas 163, 163
 Jervis, Robert 44, 44
 Joenniemi, Pertti 131, 152, 152
 Jokubaitis, Alvydas 193
 Jorgensen, Knud Erik 90, 135
 Joseph, Siby K. 195
 Jovaišytė, Indrė 8
- Kalenda, Česlovas 192
 Kalmus, Veronika 147

- Kalniņš, Ojārs Ēriks 125, 127
 Kant, Immanuel 6, 7, 11–28, 11, 12, 13, 14, 19, 26, 28, 29–40, 29, 32, 36, 37, 40, 64, 65, 67, 67, 68–71, 68, 70, 74, 75, 77, 80, 81
 Katzenstein, Peter J. 86
 Kelly, Paul 65
 Kelstrup, Morten 85, 88, 89, 122, 133
 Kemežys, Vincas 105
 Kiaupa, Zigmantas 126
 Kiaupienė, Jūratė 126
 Kierkegaard, Søren 67
 King, Martin Luther 63, 71, 71, 76, 76, 80
 King-Hall, Stephen 48, 48
 Kirby, David G. 126–127, 126
 Kirvaitis, Gražvydas 49
 Knudsen, Olav F. 56
 Konovalova, L. V. 192
 Kool, Vinod K. 49
 Kratochwil, Friedrich 86
 Krause, Keith 86, 92
 Kristensen, Kristian Soby 161
 Kristol, Irving 64
 Kruegler, Christopher 46, 59
 Krupnick, Charles 124, 141, 194
 Kubilius, Andrius 155
 Kuncevičius, Albinas 126
 Kuus, Merje 129, 145
 Kwaśniewski, Aleksander 113

 Landsbergis, Vytautas 52, 53, 53, 55, 55, 112, 115, 125, 130, 130, 152, 155, 155, 158
 Lane, Thomas 125
 Lapid, Yosef 86, 161
 Larmore, Janet 46
 Larsen, Henrik 91
 Lassinantti, Gunnar 125
 Lašas, Ainius 139, 149
 Latham, Andrew 161
 Law, Vivien 129
 Lazari-Pawlowska, Ija 48
 Lee-Ohlson, Frederick 142

 Lehti, Marko 145
 Lenin, Vladimir 72
 Liddell Hart, Basil 46, 46, 48, 48
 Lieven, Anatol 46, 51, 53, 54
 Lindberg, Leon N. 87
 Lindstrom, Bjarne 115
 Lindstrom, Nicole 140
 Lipschutz, Ronnie D. 93
 Locke, John 22, 29, 64, 65, 67–68, 68, 70, 74, 79–80
 Löfgren, Joan 135
 Lopata, Raimundas 112, 131, 151, 193
 Lozoraitis, Stasys 106

 Mack, Andy 45
 Mahodaya, Bharat 195
 Malksoo, Maria 151, 152
 Maniokas, Klaudijus 147, 148
 Mankevičius, Vytautas 57
 Manners, Ian 149, 149, 150
 Mannitz, Sabine 187, 196
 March, James G. 149
 Marcussen, Martin 127–128, 128, 133, 142, 142
 Marks, Gary 88, 89
 Martin, Brian 45, 46
 Mason, Heidi 194
 Mathias, Albert 161
 McConville, Teri 161
 Medvedev, Dmitrij 155
 Meri, Lennart 129, 130, 130
 Miller, David 29, 63
 Miniotaitė, Gražina 5–8, 46, 63, 77, 97, 111, 124, 125, 141, 142, 153, 167, 174, 193
 Moller, Bjorn 44
 Moolakkattu, John 195
 Moravcsik, Andrew 88
 Moshes, Arkady 115
 Moskos, Charles C. 161, 161
 Mouritzen, Hans 89, 97, 134, 146, 193
 Mull, Stephen 155

- Nekrašas, Evaldas 151
 Neumann, Iver B. 90, 132
 Niezing, Johan 45, 46, 59
 Nolte, Hans Heinrich 46, 46
 Nolte, Wilhelm 46, 46
 Norkus, Renatas 169, 169
 Novagrockienė, Jūratė 162, 163
- Obama, Barack 156
 Offe, Claus 139
 Oyvind, Jeager 115
 Ojanen, Hanna 131, 146
 Oleynik, Anton 173
 Olsen, Johan P. 149
 Onken, Eva-Clarita 151
 Orenstein, Mitchell Alexander 140
 Ozolina, Zaneta 125, 144
- Pabriks, Artis 125
 Palme, Olof 44
 Paulauskas, Kęstutis 162, 163, 168, 168
 Pavlovaitė, Inga 131, 145
 Peciukonis, Vytautas 8
 Petersen, Ib Damgaard 85
 Petersen, Nikolaj 85, 89
 Plakans, Andrejs 155
 Platonas 64
 Plečkaitis, Romanas 11, 12, 32, 70
 Pocius, Juozas 196
 Powers, Roger S. 46
 Presbey, Gail M. 49
 Purs, Aldis 125
 Putin, Vladimir 155
 Putinaitė, Nerija 194
 Puzinavičius, Bronius 173
- Račkauskas, Merkelis 64
 Ramaswamy, Sushila 75
 Rasmussen, Mikkel Vedby 161
 Rastenis, Kęstutis 31, 66
 Rauch, Georg Von 126
- Rawls, John 5, 6, 11, 21–28, 21, 25, 26, 64,
 67, 75–80, 76, 77, 79
 Rickevičiūtė, Kristina 12, 32
 Riddervold, Marianne 149, 149
 Rynning, Sten 161
 Roberts, Adam 45, 46, 184
 Roscher, Klaus 127–128, 128, 133, 142,
 142
 Rosenau, James N. 89
 Rotfeld, Adam Daniel 115
 Rousseau, Jean-Jacques 22, 65, 79
 Ruggie, John Gerard 86, 90–91, 91, 122
 Rumsfeld, Donald 155
 Ruutsoo, Rein 125
- Saudargas, Algirdas 110, 125
 Scarre, Geoffrey 31
 Scheingold, Stuart A. 87
 Scheipers, Sibylle 149
 Schimmelfennig, Frank 132, 133, 133,
 143, 143, 149, 149
 Schmid, Carol 147
 Sedaitis, Judith B. 126
 Segal, David R. 161
 Sharp, Gene 6, 45, 46, 48–49, 48, 49, 50,
 53, 54, 55, 55, 59, 73, 74, 99
 Shipley, Patricia 194
 Sicurelli, Daniela 149
 Silberg, Uno 135
 Sirutavičius, Vladas 131
 Sjursen, Helene 149, 149
 Smetona, Antanas 171
 Smith, David J. 125, 145, 154
 Smith, Graham 51, 129
 Smith, Michael 141
 Sodeika, Tomas 193
 Sokratas 64
 Spruds, Andris 153,
 Sreedhar, Susanne 65
 Stalin, Josif 72
 Staliūnas, Darius 124

- Stančienė, Dalia Marija 193
 Statkus, Nortautas 193
 Stoškus, Krescencijus 131
 Stråth, Bo 122, 127, 128, 142
 Sun Tzu 48
 Surgailis, Gintautas 164
 Survilas, Antanas 174

 Švarcman, Klara A. 192, 196

 Tarm, Michael 135
 Thoreau, Henry David 63, 64, 71–72, 71,
 72, 73, 76, 80
 Tiilikainen, Teija 85
 Tolstoj, Lev 76
 Trakelytė, Žymantė 8

 Urbelis, Vaidotas 156, 162, 163

 Vainauskas, Virginijus 174
 Vankovska, Biljana 163
 Vardys, V. Stanley 126
 Vardys, Vytautas 165
 Vares, Peeter 146
 Vasiliauskaitė, Nida 77
 Vilpišauskas, Ramūnas 131, 135
 Vink, Maarten P. 142
 Vitkus, Gediminas 8, 155
 Vogele, William B. 46
 Voldemaras, Augustinas 104, 106, 126
 Vushkarnik, Anton 116

 Wæver, Ole 86, 89, 91, 91, 94, 133
 Walker, R. B. J. 92, 122
 Walzer, Michael 64
 Weber, Cynthia 122
 Wehr, Paul 49
 Weldes, Jutta 90
 Wendt, Alexander 86, 90, 122, 133, 133,
 186, 186
 Wiberg, Hakan 89

 Wiener, Antje 90
 Wilde, Jaap de 86, 94
 Williams, John Allen 161
 Williams, Michael C. 86, 92, 122, 133
 Wilson, Andrew 129
 Wind, Marlene 135
 Wiseman, Geoffrey 44
 Wivel, Anders 85, 91
 Wong, Reuben 141

 Zaagman, Rob 134
 Zatlars, Valdis 155
 Zaunius, Dovas 105
 Zepa, Brigita 147
 Zhuryari, Olga 146
 Zielonka, Jan 158

 Žalys, Vytautas 112
 Žemaitis, Vytautas 192
 Žibaitis, Romas 192
 Žukas, Gediminas 29, 68
 Žukauskaitė, Audronė 194

Gražina Miniotaitė

Vietoje išvadų

Straipsnių rinktinė

Atsakingasis redaktorius: *Gediminas Vitkus*

Maketavo: *Ramunė Lukštienė*

Viršelio dailininkė: *Inga Dambrauskienė*

Pasirašyta spaudai 2014 05 02. Tiražas 200 egz. Užsakymas GL-133

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Šilo 5a, 10322 Vilnius, <http://www.lka.lt>

Maketavo KAM bendrųjų reikalų departamento Leidybos skyrius

Totorių 25/3, 01121 Vilnius, <http://www.kam.lt>

Spausdino: Lietuvos kariuomenės kartografijos centras,

Muitinės 4, 54539 Domeikava, Kauno rajonas.

PRINTED IN LITHUANIA